

241

6

HALIKARNAS BALIKÇISI

BÜTÜN ESERLERİ • 6

Düşün Yazıları

3.
Basım

bilgi yayınevi

BİLGİ YAYINLARI : 241

HALİKARNAS BALIKÇISI, BÜTÜN ESERLERİ : 6

Birinci Basım 1981

İkinci Basım 1982

Üçüncü Basım

Şubat 1985

BİLGİ YAYINEVİ

Meşrutiyet Cad. 46/A

Telf 31 81 22 — 31 16 65

Yenişehir - Ankara

Babıâli Cad. 19/2

Telf : 5 22 52 01

Cağaloğlu İstanbul

HALIKARNAS BALIKÇISI

Bütün Eserleri

6

Düşün Yazıları

Yayına Hazırlayan: Azra Erhat

BİLGİ YAYINEVİ

kapak fotoğrafı celâl büge
çizimler nur gürsev
(Halikarnas Balıkçısı'nın, Azra Erhat'a gönderdiği
mektuplardaki çizimlere göre)

Halikarnas Balıkçısı'nın
bütün eserlerinin yayın
hakkı, yasal mirasçılarıyla
yapılan özel anlaşma
gereğince Bilgi Yayınevi'ne
aittir. Bu dizide çıkan ve
çıkacak olan eserlerin
hiçbiri izinsiz alınamaz.

İÇİNDEKİLER

Önsöz (Azra Erhat)	9
Narthex Dergisi	15
Türkiye'nin Dionisyak Tarihi	16
Mimar Sinan ve İsabey Camii	16
«Nebris» ve «Postnişin»	18
Afrikalıların «Ne Dansı Edersin?»	
Sorusu	20
Anadolu'nun Türkü ve Oyunları	21
Zeybek ve Fes	24
Erzurum Oyunları	27
Evrende Raks ve Müzik	27
Raks ve Sevi	29
Raks ve İş	30

HALİKARNAS BALIKÇISI AHİLİĞİN KAYNAĞINI ARAŞTIRIYOR

Kardeşlikler ve Arkadaşlıklar	37
Evliya Çelebi ve İbn-i Battuta	41
İonya'nın Aydınlığı	43
Yunanistan'ı Anadolu Kurtardı	43
Kadercilik — Tragedya	46
Uygarlığın Çocukluk Çağları	47
Dönelim Gene Ahilere	49
Bizans — Efendi — Efe	51
Zeybekler	61
Dinler Üzerine	89
Papazlık ve Laiklik	107
Ben İkaros!	123
İkaros Efsanesi	129
Homeros Üzerine	143
İlyada ve Odise'nin Sansür Edilmesi	189

HALİKARNAS BALIKÇISI

1890 - 1973

Tarihçi-Yazar-Devlet adamı Sadrazam Cevat Paşa'nın kardeşi, tarihçi-yazar-vezir Mehmet Şakir Paşa Girit'te sefirken, eşi İsmet hanım 17 Nisan 1890 Perşembe günü, bir oğlan dünyaya getirdi. Çocuğa, anasının bir gece düşünde Musa Peygamberi görmesi dolayısıyla «Musa», amcasının ve babasının adlarından ötürü «Cevat Şakir» adı verildi.

M. C. Şakir'in çocukluğu, babasının atandığı Atina'da, beş yaşından sonra da İstanbul-Büyükkada'da geçti. Bu yıllarda resim yeteneğiyle dikkati çeken M. Cevat Şakir, bir yandan özel dersler alırken, bir yandan Büyükkada Mahalle Mektebinde okudu. İngilizceyi hayli kavradığı için, hazırlık sınıfını okumadan Robert Kolej'in birinci sınıfına alındı. Bu okulu, ilk mezunlarından biri olarak pekiyi dereceyle bitirdi. Kendisi denizci olmak istiyordu ama, ailesinin ısrarı üzerine İngiltere'nin Oxford Üniversitesi'ne gönderildi. Orada «Yakın Çağlar Tarihi» bölümünde öğrenim gördü ve Oxford'un ünlü kitaplığından yararlandı.

Yurda dönünce çeşitli gazete ve dergilerde yazılar yazdı, karikatür ve kapak resimleri çizdi. Resimli Hafta dergisinin 13 Nisan 1925 tarihli sayısında yayımlanan «**Hapishanede İdama Mahkûm Olanlar Bile Bile Asılmağa Nasıl Giderler?**» başlıklı öyküsünden ötürü üç yıl kalebentlikle Bodrum'a sürüldü. Cezasının son yarısını İstanbul'da tamamladıktan sonra yeniden döndüğü Bodrum'da yaklaşık 25 yıl kaldı. Bu ilçenin Karia çağındaki adından dolayı «**Halikarnas Balıkçısı**» takmaadını kullanır oldu. Bodrum'un güzelleşmesine ve Anadolu uygarlığının tanıtılmasına olağanüstü katkılarda bulundu.

1947'de yerleştiği İzmir'de yazarlık ve turist rehberliği yapan Halikarnas Balıkçısı, 13 Eylül 1973 günü bu kentte öldü ve isteği üzerine Bodrum'a gömüldü.

Ö N S Ö Z

«Mektuplarıyla Halikarnas Balıkcısı» adlı derlemenin önsözünde Balıkcı'nın mektupları arasında bilimsel konulara ayrılmış, mektup sayılamayacak yazılar bulunduğunu, bunları bir ikinci derleme için alıkoyduğumu yazmıştım. Bu söz okurlarım arasında epey dikkatli çekti, yıllardır benden bu yazıları isteyenler var. İlk derlemeden bu yana da o yazıları toplayıp derli toplu biçimde yayına hazırlamaya özen gösterdim. Ne var ki, bu iş o iş kadar kolay olmadı. Gerçi mektup olsun, makale olsun, Halikarnas Balıkcısı her yazdığını okuru ile canlı bir diyalog halinde sürdürmekteydi. Bilimsel diye nitelediğim mektuplar arasında bana yazılmışlar, Sabahattin Eyuboğlu'na, ya da her ikimize hitap edip de Balıkcı'nın bir yerde yayınlanmasını istediği bize gönderilmiş yazılar vardı. Bunların bilimsel değeri kuşku götürmez, ancak onları yayına hazırlamak için özenle kopya edilmeleri, gerektiği yerde düzeltilmeleri, açıklamalar, çevirilerle okurlara daha anlaşılır bir hale getirilmeleri gerekiyordu. Bu mektupların kimisi de eski Türkçe olarak yazılmıştı, onları okutmak ve yeni yazı ile daktilo etmek de bir çaba gerektiriyordu. Zamanla bu çabayı yaptım ve bu yazılar yayımlanır duruma geldi diyebilirim. Ne var ki, bu çabalarım beni tam anlamıyla memnun etti diyemem. Asıl amacım tam anlamıyla eleştirel bir yayın denebilecek bir kitap hazırlamaktı. Bunun için de bendeki yazılardan başka, bilimsel konularda Halikarnas Balıkcısı'nın daha ne yazdıysa hepsini bir araya getirip karşılaştırmak. Bu iddialı ve kapsamlı çalışma henüz gerçekleşmiş değildir, ama elde bulunan ve yıllarca temize çektiğim yazıları da uyutmanın bir anlamı yoktur düşüncesi ile bu ilk derleme-

yi yayınlamaya karar verdim. Halikarnas Balıkçısı bir hazinedir, onun ne yazık ki epey dağınık bulunan düşün ürünlerini toplamayı biri başlatabilir, bir ya da birçok başkası zamanla tamamlayabilir. Asıl erek düşüncesinin kuşaktan kuşağa sürekli olarak aktarılmasıdır.

Bu derlemeye yedi yazı aldım, yedisini de burada biraz tanıtmaya çalışayım :

1. — Narthex adındaki yazı; bana yazılan mektuplarda sözü geçen topluca bir dergi çıkarmak isteğindeydi Balıkçı. Kendisi de, dostları da bu dergiye sürekli yazı yazacak, bizi ilgilendiren konuları işleyecektik. İlk yazıyı da kendisi Sabahattin Eyuboğlu'na hitaben ve eski Türkçe olarak yazmıştı. Ben bu yazıyı bir akrabama okuttum, Emine Temizhan adlı bu akrabamın değerli yardımları ile metnini saptadım ve sonra da daktiloya çektim. Yazıya alt başlıkları da okuyucuya kolaylık olsun diye kendim koydum.

2 — Zeybekler. Halikarnas Balıkçısı Zeybekler konusunda uzunca bir yazıyı «Cumhuriyet» gazetesine verilmek üzere elle yazılmış olarak bana göndermişti. Ben elyazmasını temize çektim ve yazıyı gazeteye verdim, gazetenin Ağustos 1968 sayılarında yayınlandı.

3 — Dinler üzerine. Bu yazı 10 Temmuz 1960 tarihini taşıyan Sabahattin Eyuboğlu'na yazılmış bir mektuptur.

4. — Papazlık ve Laiklik. Daktilo ile yazılmış ve Halikarnas Balıkçısı'nın kendi elinden düzeltmeler ve notlar bulunan bu yazı, sanırım ki hiç yayınlanmadı. Acaba Narthex dergisi için mi hazırlanmıştı? Anımsayamıyorum. Yazıyı düzeltmeden olduğu gibi veriyorum. «Dinler üzerine» yazısını tamamlar niteliktedir.

5. — Ben İkaros. İki defter halinde bana gönderilen bu çok değerli yazı da Narthex için yazılmıştır. İçinde biri Dafne, öbürü İkaros söylencesi diye iki öykü geçiyor, ki birini «Yeni Ufuklar» dergisinde yayınlamıştık. Aynı dergide Halikarnas Balıkçısı'nın «hexameton», «tavla», «ay yıldızlı bayrak»

vb. konulu yazılarını bir başka derlemeye bırakıyorum.

6. ve 7 — Balıkçı'nın İlyada çevirim ve Homeros hakkındaki tartışmalarımızla ilgili olarak bana yolladığı ilk mektubun kopyalarıdır. Bunları temize çekerken notlarla bezemeye, kimi yerlerindeki yabancı dildeki metinleri dilimize çevirmeye ve elden geldiğince çok açıklamalarla daha kolay anlaşılır, bu konularda uzman olmayan kimselerce de sindirilir bir hale sokmaya çalıştım, ama zor iş, pek başaramadım.

Bu derlemeyi böyle olduğu gibi okurlarıma sunuyorum. İlerde daha tamam bir kitap olması için okurlarımın yardımlarını diliyorum.

AZRA ERHAT
Kasım 1980

TÜRKİYE'NİN DİONISYAK TARİHİ

Tam dionisyak meşrepte yazıyorum, onun için zaptırapı arama. Kafayı adamakılı çekmekteyim.

Merhaba, Merhaba

Narthex dergisi hakkında şimdi yazmak nasip oldu. Unutmuştundur belki, sana mektubun birkaç cümlesini hatırlatayım : «Para kazanmıyacağız bu dergiyle, türkü söyleyeceğiz sadece, yahut dolaşacağız. Ben diyorum ki, dergide fanteziye, sezişlere de yer verelim. Akademi kızsın isterse, Goethe'nin bir sözü çok hoşuma gitti geçen gün: 'Bir şey ki bana ders vermekle kalır, işgücümü hayatımı ne arttırır, ne coşturur, tiksindirir ondan.' Bence de bu sözden hareket ederek, tarih için tarih yapanları, aman objektif hakikatı bulalım diyenleri hadımağalarına benzetiyor. Onlarla tarihin bir araya gelmesinden hiç bir şey çıkmaz manasına.»

Şimdilik dergi diye bir «château en Espagne» yapacağız, yani bir hayal kuracağız. Böyle hayali dergiye o senin mektubunu alalıdan beri, hayalen yazıp duruyorum. Bugün şöyle başıboş olarak, kâğıt üzerinde doya doya gezeyim dedim. Seni benimle beraber geziyor farz ediyorum. Zaten kâğıt üzerinde gezmeyip de hava üzerinde hayalen gezdiğim zamanlarda da seninle dolaşır dertleşirim, a.

Akademik diyorsun, bunun karşılığı bence dionisyaktır. Bana kalırsa Türkiye'nin dionisyak tarihini yazmalı. — Meselâ Bektaşîlerde içkinin yerini tayin etmeli. Zeybeklerde (io bakkhi) dionisyak akımı (cereyan demiyorum, aklıma mecra geliyor) takib etmeli. Hani ya radyoda parazitli bir müzik dinlerken insan santrifüj kuvvetle parazitleri atar, ve onlara sağır kalarak musikinin çizgisine yapışıp onunla beraber gider. Tarihte dionisyak olmayan ne varsa hepsini defedip, can kurtaran kaloması gibi dionisizme yapışakalmalı. Türk tarihi diye okutulan zırvalar hep harpler, zaferler, şanlar, methiyelerden ibaret, hani ya zafer alayı günleri kırmızı beyaz kâğıtlardan işporta malı taklar yaparız a, tarih diye laftan ve havacıvadan zafer takları!

Mimar Sinan ve İsabey Camii

Bizde asıl abideler cami şeklinde tezahür eder, halbuki bu abidelerde, yani Osmanlı kültürünün bu büyük örneklerinde Sultanların multanların hiç payı yoktur (ben kendimi bazen onlara şiddetle yabancı, bazen de şiddetle onlara ait hissediyorum). Bu örnekler müşterek Osmanlı say ve kültürünün eserleridir. Meselâ Mimar Sinan'ı Bulgarlar Bulgar'dır

diyorlar, varsın Bulgar olsun, biz Meleziz, Mimar Sinan'ın yaptığı Bulgar kültürü değil, Osmanlı kültürü idi. Bugüne bugün bir Bulgar kültürü yoktur. Hem kültürün milliyetle ne ilişkisi var? O, yani Mimar Sinan, Osmanlı mimarisinde dionisyak hamle ve atılıştır besbelli. Bunu iyice anlamak için Konya, Karaman, Sivas, Erzurum, Bursa ve son olarak İstanbul mimarisini ele almalı. Bana kalırsa asıl prototip Efes'teki İsabey camii. Bütün mimari kitapları (yani Batıninkiler) onu, mimarînin en devrimci eseri diye ele alıyorlar. Dünyanın birinci asimetrik eseri o idi. Malûm, tam bir simetri tam bir akademizm demektir. Muayyen şekillerin yani muayyen nispetlerin te Kerrürü. Tezhipçilerin tezyinatı gibi. Yaratılıştaki te Kerrür yoktur. Ben akademizmi apollonizm, yani dionisyaklığın zıddı diye anlıyorum. Bu iki tabir benim icadım değil ha! İsabey camiinde kapı binanın ortasında değildir. Binanın bir tarafındaki dört pencerenin hiç biri ötekine benzemez. İki kapının her biri başkadır, iki kubbe de birbirine benzemez. Yirmi küsur kısmın herhangi ikisi birbirinin aynı değildir. Al sana akademizme ve apollonyen sanata tekme çalan dionisyak bir anarşizm! Zaten esasen sanat anarşıktır. O mimaride te Kerrür yoktur. Bir Paris var diye ikinci bir Paris yapan cinayet işler, bu söz garp medeniyetini taklid edişimize de ait. Yeni bir şey yapmalı. Bu İsabey camii Le Corbusier' nin Marsilya'da yaptığı binanın sütbesüt dedesidir. Ormanda yolunu kaybedenler ormanda habire daire çizerler. Her daire başka bir dairenin aynıdır, tekrar tekrar, işte o zaman nerede daire çevirmeye başlanmışsa oraya dönülür (Yani primitiflere dönüş). Ve oradan bir düz çizgi üzerinde yürünerek dışarıya çıkılır. İşte, bu çıkmazdan kurtuluştur. Yani dolap beygiri dönmekten usanarak ipi koparır, tekerlek de aynı mihverin üzerinde döner. Fakat başka başka yerlerde döner. Ve dönüp dururken düz çizgi üzerindeki yerlere varır. Bu İsabey camii dionisyak olduğu için mis gibi şarap kokar. Bektaşivari bir âbidedir o. Takızafer değil! Bektaşileri bir yana bırakalım, gelelim Mevlâna'ya.

«Nebris» ve «Postnişin»

Mevlâna Celalettin Rumî binlerce mısralık Mesnevi'de birbiri ardına gelen iki mısradaki hiç kafiye tekrarlamadığı halde,

«*Cuşisi aşkest ki ender mey fedat*»

der ve ondan sonraki mısradaki, ki o da mey hakkındadır, yine aynı kelimeyi kafiye kullanır. Zaten Mevlâna'nın içki ve semaya dair gazellerinde aynı dionisyak fırlayış görülür. Bu dionisyak atılışın nereden geldiğini sonra ele alalım. Dans ve türküyeye gelelim. Dervişlerin ve yahut şeyhlerin postu yok mu, hani ya «postnişin» derler, Bakkha'ların «nebris» inden başka bir şey değildir. Yani «diasparagmos» da bir hayvanı parçaladıktan ve kanını kraterize ettikten sonra (krater eski Yunanlıların şarapla suyu karıştırdıkları büyük kap idi), yani kuvvetini, *mana*'sını (*mana* kuvveti demektir), kısacası hem kuvveti, hem canı, kudsiyeti ve büyüyü içtikten sonra kalan postu demektir. Bu post nebris'tir. Mana ise başka yerlerde de bulunabilirdi: mesela bir boğa, bir aslan, bir kabile reisi, bir büyücü ve yahut da çift yüzlü bir savaş baltası olan «labrys» (labris) de mana taşıyıcısı olabilir. Kurbanın kanı ve eti yendikten, böylece onun türlü kuvvetleri benimsenip içerildikten sonra, kurbanın postu da sırtına geçirildi mi, bütün kuvvet ve kudretini kendi kuvvet ve kudreti haline getirmiş olunur. Bu takdirde diasparagmos esnasında yenilen hayvan bir boğa ise, onu yiyen adam boğa gibi olur. Ve boğanın postunu sırtına geçirir. Meselâ Herkül aslanın postunu sırtına geçirmekle aslan olmuştu. Hattâ katoliklerde «eucharistie», İsa'nın «bu ekmek benim etim, bu şarap da benim kanım» demesi üzerine papazın komünyon esnasında bir parça ekmek yedirmesi ve bir damla şarap içirmesidir. Papazın komünyon yapan hristiyanı yedirdiği ekmek nohut şekline sokulmuş bir hap biçimindedir. Tibet'te hap diye ceviz kadar inek tezeği yuttururlarmış. Hristiyanların yedikleri bu ek-

mek İsa'nın manasını taşır farz edilir, şarap da kanıdır. Yani kraterismos hep budur. Manası yenilen kutsi hayvanın postu da kutsal olur ve bu yüzden sırta geçirilirdi. Ben Rufai dervişi iken, bir gün sema da yerimi almak üzere şeyhin arkasından geçmiş ve o sırada posta basmıştım. Vay Şeyhin postunu çiğnedi diye dergâhta kıyamet koptu. Euripides'in iddiasına göre —iddia etmiyor ya— nebris, yani keçi derisi yahut pars derisi her Bakkha tarafından giyilmez. Vazo resimlerinde yukarı aşağı on Bakkha'dan ancak biri nebris giyer. Ötekileri alelâde *khiton* ve yahut *peplos* giyerler. Zaten bir keçiye ancak on kişi yiyebilir. Pars ise yalnız Anadolu'da vardı. Nebris'i giyen Bakkhalar dansı idare eden kişilerdi, yani şeyhler idi. Diasparagmos esnasında, sırtında nebris bulunan idareci bir şeyler okur. Öteki Bakkhalar da onun söylediğini tekrar ederlerdi. Ona İon dilinde «ololyge» (herkes söyler) denirdi. Hıristiyanlıktaki «Alleluia» oradandır. Fakat *thyrsos*'u, yani Bakkha'ların taşıdıkları sarmaşık sarılı, tepesinde bir çam kozalağı bulunan değneği mutlaka hep Bakkha taşırdı ister erkek, ister dişi olsun. Orta Anadolu'da Dionysos'un bir adı da «Melanoaigis» yani kara keçi idi. Zaten Zeus'un Aigis'i de keçi derisindendir. Bu aslında Zeus'u bekleyen Girit mağarasında emziren keçinin derisinden yapılmış bir kalkandır, ama çok üstün bir gücü vardır: orduları püskürtür ve kime karşı çevrilirse, onu taş döndürür. Dionysos kültündeki aigis'ten ise tragos (teke) ve ondan türeme bir kelime olan tragedyaya varılır.

Kara keçi Anadolu'da da bulunur. Demek ki nebris denilen keçi postu Dionysos tapımında nasıl kutsal bir post idiye, sonradan da Anadolu tarikatlarında kutsal sayılmış ve «postnişin» de oradan gelmiştir. Hatırlıyorum, laf arasında, dergâh nakibi bana: «Meselâ sen şeyhin kürkünü giyebilir misin? Elbette hayır, çünkü giyersen sırtını yakar.» demişti. Neye yaksın, fesûbhanallah, diye hayret etmiştim.

Bu vesilei hasene ile aklıma bir Rus hikâyesi geldi: İvan bir ayı postu edinmek üzere ava çıkar.

Bir ayağa rastgelir. Ayağın karnı açtır. Ayı ile dertleşirler ve inine girerler. (İngilizcedeki «inn» (han, otel manasına gelir) ile bizim «in» kelimeleri aynı kökendir.) Biraz sonra İvan ayağın postu ile postlanmış olarak ayağın karnında ve ayı da karnını doyurmuş olarak inden çıkarlar. Bu, diasparagmosun aksidir. Neyse, Nebris meselesini bir yana bırakalım. Gelelim dans ve türküyeye.

Afrikalıların, «Ne Dansı Edersin?» Sorusu

Afrika'nın içlerine giden ilk seyyah Livingstone'un söylediğine göre, Afrikalılar bir yabancıya rastgelince, ona «ne yaparsın, nerelisin, ne iş görür ve yahut nece konuşursun?» diye sormazlar, «ne dans edersin?» diye sorarlarmış. İnsan ilk bakışta böyle bir soruyu yadırgar, belki de gülünç bulur. Fakat bu soru «kimlerle yatıp kalktığını bana söyle, sana kim olduğunu söyleyeyim» sözü kadar tabii ve o kadar da derindir. Çünkü dans bir insanın hangi kabileye, millete, ne çeşit musiki ve ahlâk anlayışına, ne gibi inanç ve sosyal âdetlere mensup olduğunu belirtir. Bize sorsalar, «hiçbir şey dans etmeyiz» diye cevaplamak gerek, çünkü saz ile ah elaman çekerek, vah yandım diye inleyerek dans edilmez a. Meselâ gel de Kürdili hicazkâr makamı ile, rahat-ül ervah ile oyna, hiç oynanmaz ki derim. Derim a, sükûtun ırzına geçilir. Dans bir hayat şiddeti, coşkunluğu ve aşırılığıdır. Hareketlerle dışarıya taşmak, boşanmak isteyen bir yaşama sevinci ve bir dirilik çıldırışıdır. İç ateşin bir fişek gibi fışş diye nurlar salarak göklere zağlanmasıdır. Saçlı ve sakallı Aristotel: «eudaimonia estin energeia tes psykhes kat areten en to teleio bio» («saadet insanın içindeki iyi cinin infilak ederek fırlayışı ve gönlünün her yönünün birbirine uygun ve atbaşı olarak davranışdır,») der. Hani ya kimi anlar olur, ortada mutlu

olacak bir şey yokken —meselâ millî piyango'nun isabeti gibi— ve bomboş ceplerimiz berrak ve mavi gökler kadar, her para ve puldan tamamen masûn iken, içten bir oynayış, ne bileyim, heybetli bir boşluk olur a! Ancak ehli hal anlar ehli halin halinden. İşte bakkhalık veyahut mainadlık, yani mania'sı olmaklık budur. Top sakallı feylezofun söylemek istediği budur. Sevincin böylesine tanrısı da, kulu da razı olur. İşte onlara radiallahu anı (Allah ondan razı olsun) derler. Bu sevinç ve hoşluk hakkıyla ve layikiyle saadettir. Saadet ve iyiliklerin en büyüğüdür. Artık saadet iyilik değilse, iyilik nedir be yahu? Meselâ bahar havası, kumrular dem çekiyor, çiçekler açıyor, rüzgâr mavi mavi yelpazeliyor, derken açıyorsun radyoyu: «Ah kara bahtım, hayatta ne bir ümit, ne bir hayal...» diye uluya uluya sü-kûtu'nun ırzına geçilmektedir. Aferin be hacı mercan, öyleyse tut hayatın kuyruğundan vur ha vur! Hadi neyse biz yaşımızı başımızı aldık, hanyasını da konyasını da gördük, fakat dünyaya yeni yeni doğan ve dünyayı anlamak isteyerek umutlu gözlerle bakan çocuklar var. Bu ölü ölü nanelere aralarında kulak veren varsa, halleri yaman olur. İç bade, güzel sev, var ise akli şuurun, dünya var imiş, ya ki yok imiş, ne umurun... gibi bir şeyler olurlar.

Anadolu'nun Türkü ve Oyunları

Bugün batı okullarındaki kara tahtaları bile, kara matemengizdir diye, pembeye, kırmızıya, maviye boyuyorlar yahu! «Ne dans edersin?» sorusu, hiç de yabana atılacak şeylerden değildir. Bu saz musikisinden tamamen farklı olarak, Anadolu'nun birgün birer sanat eseri olmak istidadında bulunan türkü ve dansları vardır. Meselâ Zeybek, Laz, ve Doğu Anadolu, ne bileyim, Erzurum dansları gibi. Trabzonluları gördüm: kolları birbirlerinin omuzları

Zeybek ve oyunlarını konu alan çizimler

Zeybek başlığının gelişimi

üstünde, bir yarım daire, gövde ve bacaklar dimdik dururken, ayaklar kemençenin asabi titreyişlerine tempo tutarak yerde tıkırdar durur. Birdenbire gergin pazılar salıverirler, gövdeler öne eğilir, dizler vuracak gibi olurken, bacaklar ileri fırlar. Bir an gelir, yine gövdeler dimdik dikilekor, sonra gitgide tazecivan bir tempo ile ayaklar ve gövdenin bütün aksamı daha çetin oynar ve zıpzıp hoplar. Hiç beklenmedik bir anda gövdeler rap diye yerli yerinde durakalır. Bu işte pazıların sert kontrolü vardır. Oyun bitince, kısa fakat şiddetle şaşırtıcı bir hah! bağrılır. Belli ki bu insanlar denizcidir. Gemi manevrasında ve yelken açılışında pazılarını sert bir kontrole ve hızlı hareketlere alıştırmışlardır. Flok skutasını tam vaktinde çarçabuk aganta etmezlerse, orsa alabanda manevrası neye döner!

Zeybek ve Fes

Meselâ Zeybek dansı vardır, bu oyunun dionisyak menşei hoplama ve zıplamalarından belli olur. Elbette sıçrayacaklar, çünkü tepeleri dumanlı dağları çete halinde savrulurken, çalı, kaya ve uçurumların üstünden sekmek gerekir. Bu gibi danslarda göbek ve fink atma yoktur. (Demincek nebris'lerden bahsetmiştim. Zeybeklerin cepkenlerinde omuzlardan aşağı sarkan kol biçiminde uzun paçalar altında avlanan hayvanın göğüs üzerinde çapraz getirilerek omuzlardan sarkan bacaklarıdır.) Bunlar Karayılan davul çalarken kanat gibi havada uçar ya. — Burada bir istihale, yani bir değişme, bir dönüşme gözüktür, fonksiyonel bazı şeyler zamanla ornemantal olur, ne işe yaradığı unutulmuş bir süs haline gelir. Meselâ günümüzde erkek ceketlerinin yakasının yalnız bir tarafında düğme deliği vardır, çünkü yakanın öte tarafında düğme olacaktı —yani yakanın üstünde değil, altında düğme deliği— ve

yaka düğmelenecekti. Paltonun arkasındaki yırtmaç da bu kabildendir. Ata binilince, atm kuyruğu yerine iki tarafa sarkan dizler örtülsün diye. Şimdi ata binilmiyor, yırtmaç da artık işe yaramıyor, yalnız bir süs oldu. İki düğme ise yürürken paltonun iki köşesini önlere düğmelemek içindir. III. Napoleon' un piyade askerlerinin paltoları öyleydi.

Zeybekler fese fes demiyorlar, nar çiçeği rengindeki fese kuzunlu başlık diyorlar. Bu sözlerin menseleri tetkik edilmeli. Latin şairi Propertius Bacchus'e yazdığı şiirde Bakkhaların başlarında «Streaming locks with Tyrian turban bound» vardı diyor.* «Tyr türbanı» al renginde demektir. Finike'nin Tyr şehri erguvan ile ünlüydü. Bakkhalar kırmızı külah takarlardı, külahın uzun püskülleri vardı, saçlar da bu külah'ın püsküllerine sarılırdı. Yine Propertius tanrı Bacchus'e seslenirken «boynuzlu tanrı» diyor. Boynuzlu tanrı denince, insanın aklına İvriz'deki, bir elinde salkım, öbür eilnde buğday başağı tutan heybet tanrısı gelir. O da boynuzludur. İş yalnız birkaç rastgele benzerlikten ibaret olsa, kesin bir hüküm vermeye yetmez, ama benzerlikler çoktur ve hepsini burada sıralamaya yer yoktur.

Zeybeklerin başlarına sardıkları «poşu», «çakşır menevrek» ve fes püsküllerine «koja» demeleri de dikkati çeker; kollu ceketlerine «cepken», kolsuz olursa «camadan» diyorlar. Bu sözler ve bundan başka «kepenek» sözü de var —Anadolu'nun sağlık tanrısı Telesphoros, ki bu tanrı Asklepios'un bir karşılığıdır, bütün heykellerinde kepenekli olarak görülür.— Bu sözlerin hepsinin menşei aranmalıdır. Bidayette püsküllerin hopit'deki (ağır silahlı askerler)

* H. B., İngilizce olarak verdiği bu dizenin Propertius'un hangi şiirinin hangi dizesinden alınmış olduğunu bildirmiyor. Propertius'un Bacchus'e şiiri Kitap II, 17'nci şiirdir, ne var ki bu şiirde yukarda İngilizcesi verilen dizenin karşılığı bulunamamıştır. İngilizce dizenin anlamı şudur: «Tyr türbanı ile bağlı aşığı sarkan bukleler.»

at kuyruklu miğferlerde olduğu gibi, at kılından yapıldığı hakkında intuitif (sezgiye dayanan) bir kanaatım var. Bu da tetkike muhtaç. Bu miğfer de (resim gelir buraya) bidayette Anadoluludur. Epir'deki efsanv fesleri orada İskender zamanında Dionysos kùltünün pek kuvvetli olduğuna işarettir. Büyük İskender'in anası Olympias bir Bakkha idi ve arada sırada dağlara kaçardı. Eskiden püskül için verilen tarif şu: püskül ipekten olduğu için şimşegi cezbedip arkadan yere salmak içinmiş. (Sultan Selim ve Mahmud zamanındaki feslerin püsküllerine bakmalı.)

Ne diyorduk: zeybekler dans ederken, fink atmazlar, göbek çalkalamazlarmış dedik. Çifte telli ve göbek oyunları İstanbul'da başladı. (Müzikten bahsediyorum, bir taraftan da içiyorum ve bir taraftan da pikapta Charlie Chaplin'in «Limelight» müziğini dinliyorum.) Omuz çalkalamalar, boyun kırmalar ve kestir denince avucu ufkî tutarak bel üzerinden geçirmeler hep İstanbul işidir. Belki orada şunun bunun şehvetini fışkırtmak zoru vardı. Sultanlara yapılan macun kabilinden.

(H. B. burada büyük bir kerre açıp şu düşünceleri ekler: Peki, zeybeklerin dizliklerine «kepmen», şalvarlarına «kiriket» demeleri nerden geldi? Apollon'un ağacı olan «nobilis laurus»a teknel (defne) diyorlar ve o ağaçların sık bulunduğu dağları kutsal sayıp oralara varmıyorlardı. Unutmamalı ki Apollon'un rahibesi kendinden geçince bir Menad'dan başka bir şey değildir, yani sarhoşluk halinde, bir çeşit «mania» (mani) halinde konuşuyor ve kehanet savuruyordu.)

Bu göbek atmanın asıl ustaları sanki zincir kemikleri bellerinin hizasından alınmış da onu yerine getirmek için kıvranıyorlar ve bu sebepten havada tirbuşonvâri helezonlar çeviriyorlar. Gövdelelerinin üst tarafını alt tarafına takayım derken, sanki birdenbire bellerinden kopuyorlar ve alt tarafı aldığı hızla daireler kıvıra kıvıra kendiliğinden seyircilerin önüne geliyor.

Erzurum Oyunları

Buna mukabil meselâ Erzurum oyunları vardır, bu oyunda çelik gövdeli ve sülün boylu erkekler omuz omuza kavraşırlar, keman ve klarnet kabilinden âletlerin yavaş yavaş temposu ile ağır ağır salınırlar, dimdik ayakta durmaktalar... birdenbire sert ve kısa bir bağırıyla yere eğilirler; savaş başlamıştır. Bu çömeliş ve kalkışlar gitgide hızlanır, antik savaşın en hızlı devrine varılmıştır. Sonra yine dinlenirler ve yavaş, daha yavaş salınırken çelik çubuklar gibi dimdik dururlar. Artık savaş bitmiştir.

Bu raks eski Anadolu'nun «pyrrhik»* dansına çok benzer. Dans etmek ve ev kurmak insanın ilk sanatlarından. Dans insanın gövdesiyle, yani kendisiyle ifade etmek istediği sanatların kaynağıdır. Yapı yapmak yahut mimarlık insanın kendi dışında olan sanatların başlangıcıdır; müzik, tiyatro, şiir ve edebiyat birinci kaynaktan, heykeltraşlık, resim ve onlar gibi «tekhne» (tekhne sözünden teknik doğar, Yunanlıların asıl sanat anlamına gelen lâtince «ars» gibi ayrı bir isimleri yoktur) yani plastik sanatlar ikinci yönden akıp gelir. Bu cümle ukalalık kokuyor, ama affet, bu kadar kusur işlemek icap etti. Bunların ikisinin de menşei insandan çok öncedir.

Evrende Raks ve Müzik

Sevgilerini birbirlerine bildirmek için kuşların ötüşünden ve dans edişinden başlatabiliriz müzik,

* Eski Yunan kaynaklarında adı «pyrrhike» (kızıl dans anlamına gelir) diye bilinen bir savaş oyunu.

şiiir ve edebiyatı. Plastik sanatlar ise kuşların yuva yapması ile başlar. Maksat cinslerinin devamını sağlamaktır. Dans kimi sefer hor görülür. Fakat dans, danstan pek uzak sanılan kimselere bile hâkimdir. Çocukların oyunlarında sevinçli ayak tepişleri ve filozofların fikirlerinin o kosmik hareketleri aynı vezin kanununa göre bir iner, bir kalkar, kâinat yıldızlarına ayak uydurmaya çalışan muayyen bir danstır. Gövde de belli bir ahenkle dans eder. Yürek üç dört kere sistol ve bir kere diastol diye trak trak trak çarpınca akciğer de soluk alırken bir kere inip kalkar. Öteki azaların hepsi de bir orkestra şefinin salladığı kumanda çubuğunun işaretleri ile «trampata pata pan pan» diye raks eder. Bu ahenk azalardadır, bitmez, durmaz, fakat maddenin moleküllerinde, hatta molekülleri teşkil eden atomların içinde devam eder. Milyar kere milyar organik atomların, elektron fırtınalarının içimizde savruluşu belli bir ahenk üzredir.

Musiki notalarının savruluşu ta derinimizdeki ve en özümüzdeki o kocaman enerji kasırgasına uyması, yani devâsa bir rüzgârın saldırışı ile milyonlarca kıvılcımın havada girdaplanmasına denk gelmezse, o musikiye aman olmadı, bu bir melodi değil bir kakofonidir, çirkin bir sestir deriz. Yüzümüzü buruşturur ve kulaklarımızı tıkarız. Deniz kenarında oturup dalgaların çırpınışını dinlemeli, ama yalnız olmalı. İlk önce pek monoton gelen vezin muntazam fasılalarla gitgide daha şiddetle canlandığını işitir, o zaman dalgaların gerçekten bir musiki temposuna göre dans ettiklerini anlarız. Sert havada yelken değiştirirken —yani volta vururken, volta başlarında yelken kavanço ederken— şimdi unuttum, büyük dalgadan itibaren saymaya başladık. Yedinci veya sekizinci dalgada yelkeni çarçabuk değiştirdik, yani tiramola ederdik. Çünkü en büyük dalgadan sonraki en büyük dalgaya kadar onbeş mi, onaltı mı dalga geçer. İki en büyük dalga'nın ortasındaki dalga en küçük dalgadır. Fırtına pek büyükse yine ehvenişer orta dalgadır.

Dans sevgiyle sıkı sıkıya bağlıdır. Erkekler dişi-yi ve yahut dişi erkeği büyülemek için raks eder kuşlar. Bazen dişi erkek tarafından büyülenerek aş-ka gelir, o da erkekle birlikte dans eder. Sonunda sevgililer kavuşurlar.

Kumrunun dem çekişi, bülbülün ötmesi, tavus-kuşunun kuyruğu, hindinin kabarıp poflaması, deve-nin kükremesi, hep sesle ve gövdeyle yapılan bir rakstır. Şempanzelerin hayvanat bahçelerinde dişi-yi ayıran parmaklığın önünde yere düzenle topuk vurması asrımızın bale danslarının büyük sanatkâr-larını müjdeler. Şimdi göbek dansları münasebetiy-le şehvet gösterilerinden söz etmiştik. O çeşit dans-larda kimi sefer hayvanilik ve «nah sana!» diyen kaba bir apaşikârlık vardır. Ne var ki şehvet göste-rilerinin hepsi de hayvanilik sayılmaz. Yoksa ka-dınların süslenmesini de çirkin saymak gerekir. Baş-langıçta sevişme çağına ulaşan karşılıklı cinsten gençler birbirinin önünde dans ederlerdi. Hattâ şim-di bile Bodrum'da düğün danslarındadır ki gençler birbirlerini seçerler. O danslar bazen erkekler kız-ların önünde, bazen kızlar ve sonra da hep birlikte olurdu. O insanlar güçlerini, enerjilerini, güzellik ve zarafetlerini insanoğlu neslinin büyük nehrine akı-tıp katmanın yakıcı özleyişiyle o çılgın ve kendin-den geçkin gayretlere sivrulurlardı. Birbirini seçme işi ve insanın istihalesi o gayretlerle tamamen sağla-namıyordu, bugün de sağlanamaz. Olur a pek çirkin ve pek budala balgam gözlünün birine parası için gü-zel bir kızın vardığı görülür, meselâ Ağa Han gibi bed suratlı bir herife. Bu takdirde dünya bir sürü çir-kin çocuklarla dolardı. Bu işin böyle bir sonuca var-maması için yaratılış bazı emniyet tertibatı almıştır. Kadın küçük bir inci gibi cenininin etrafında mil-yarlarca kordela, beyaz kuyruklu erkek spermato-zoerler halka olup dans ederler. Kalabalık halinde fırdolayı dönerler. Küçük inci bu kadar namzet içinden en güzel ve en akıllı çocuğu hasıl edecek

olanı koynuna alır. Cenin hemen düğmesi döndürölüp elektrik ampulü gibi aydınlanır. Ve hemen beyin yapmaya koyulur, gövde çok sonra gelir. Doğan çocuklarda, hatta gövde kafa kadardır, her dilde aydın insana aydın kafalı denmesinin belki de sebebi budur.

Raks ve İş

Raks aynı zamanda iştir. İş ile dansın farkı bir kategori farkı değil, bir derece farkıdır. Çünkü ikisinin de esası vezin ve ahenktir. Müsterek gayretle yapılan büyük işlerde mutlaka bir ahenk, bir düzen lazımdır. İnsanın konuşmasının, yani dilin peyda olması da buradandır. Bir musikiye uymadıkça iş kupkuru, otomatik ve beyni öldürücü olur.

Bu noktayı Batı Anadolu beş altı yıl önce sezmişti: İzmirli Tantalos'un kızı Niobe Teb kralı Amphion'la evliydi. Bir gün gelir Teb şehrini duvarlarla çevirmek gerekir, pehlivanlar koca taşları birer birer ıhlaya puflaya taşımaya başlarlar, ama Amphion eline flütünü alıp sıçraya hoplaya, yani dans ede ede flütünü üfleyince, taşlar da tek sıra olarak müziğin temposuna göre zıplaya zıplaya birbirinin neşi sıra düşerler. Ve yine müziğe uyarak birbirinin üstüne sıçrayıp yerleşirler, böylece şehrin duvarları yapılmış olur. Bence bu, Siegfried'in koca surunu öttürünce durgun göl suları üzerinde, batan güneşte pırıl pırıl yanan esiri bir şato yaratmasından daha güzel. İki masal da aynı yola çıkar a. Denizciler hep bir ağızdan «Heya mola» diyerek iş görmeleri, deniz kıyısında tratta çekenlerin toprağa topuk vuruşları bir danstır. Hatta rençperin tarlada toprağa çapa asılışları, kahve döğücülerinin «hank!» deyişi, keçe çiğneyicilerinin «hah!» diye bağırarak sıçrayışları hep danstır. Galiba askerî yürüyüşte musikinin tesirini anladığımız için Mehteri

icad ettik. İlk askerî musikidir. Onda da Dionysos'un Bektaşîlik aracılığı ile uzaktan uzağa etkisi vardır. Bittabi saz semaisiyle Viyana'ya gitmediler a! Marathon savaşından Pan flütünü çalarak «aera, aera!» hava, hava! diye bağırarak Miltiades'in hoplitlerine cesaret veren bu müziktir. İranlılar da Pan'dan paniğe uğramışlar. —Malûm a, «panik» Pan'dan ürke-rek korkuya kapılmak demektir.— Bir eski Mısır kabartmasının resmini gördüm. İsa'dan 2000 yıl önce yapılmış (burada H.B. bacaklarını havaya kaldıran profilden iki kadın resmi çizmiştir; resimle yazı bir-birinin içindedir), şöyle, yani kadınlar bacaklarını alabildiğine kaldırıyorlar. Oysa Fransızlar Paris'te «cancan» dansında havaya bacak fırlatmayı tasarladıkları zaman, pek modern ve «fin de siècle» (yüzyıl sonu) bir dans icad ettiklerini sanmışlardı. Bence bütün insanlara şamil müşterek bir şuuraltına tâbi olmuşlardır. Bacak fırlatmak balelerde de var. Ne yazık ki bizdeki danslar ilkeliklerinden kurtulamıyarak bir sanat eseri haline getirilemiyor. Bu alaturka musiki ile dionisyak dinamizm mi olur? Yahu, şu dans meselesine fena saptım. Neyse, dans dionisyak bir haldir. İş için, iş gören insanın çalışabilmesi için vezinli ve ahenkli bir çaba içinde bulunması gerek.

KARDEŞLİKLER VE ARKADAŞLIKLAR

HALIKARNAS BALIKÇISI AHİLİĞİN KAYNAĞINI ARAŞTIRIYOR

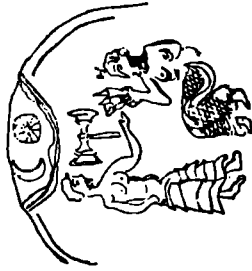
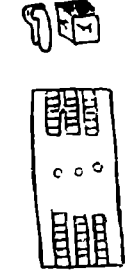
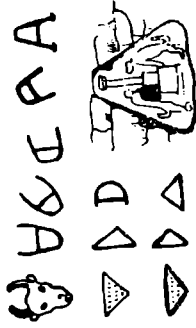
Halikarnas Balıkçısı için müzikle ilişkisi düşüncesinden başka bir konuya geçmektedir. Bu konu 1957 yıllarında incelemeye başlayıp da sonraları üstünde çok durduğu Ahilik ve Ahiliğin Osmanlı döneminden önceki belirtileri ve kaynaklarıdır. Yakın uzak tarihsel olgular arasında bağları bulup gün ışığına çıkarmak ömrü boyunca bıkmadan usanmadan sürdürdüğü bir çabadır. Düşüncesi ilk başta hiç ilişkili görünmeyen olgular arasında gider gelir ve başkalarının gözüne çarpmamış benzerlikleri ortaya sererdi. Bu gizli kapaklı olguları yan yana getirerek aralarındaki bağlantıyı, kendi deyimiyle «connection»u araştırmak, hem en büyük zevki, hem de kendine özgü kafa işleyişinin başlıca niteliğidir. Ne var ki bunu yaparken konudan konuya hoplar, düşüncesinin akış sürecini belirtmeye hiç gerek duymazdı. Bu yüzden okuyucusunu epey şaşırtırdı: bir yere kadar getirip kestiği ya da büsbütün keser görüldüğü bir konuyu neden sonra ve araya bir sürü ilgisiz gibi görünen ayrıntıları sayıp döktükten sonra gene ele alır, birçok yeni yeni yönlerden aydınlatırdı. Balıkçı'yı bu düşünce sürecinde izlemek kolay iş değildi, çünkü durmadan yan yollara sapar, olgu bolluğu içinde ipucunu yitirmiş gibi görünürdü. Oysa aslında nereye varmak istediğinin bilincindeydi hep, bu bilinci okurlarına açıklamak gereksinmesini duymasa da. Aşağıda okunacak parça bu karışık ve kopuk gibi görünen araştırma yöntemine bir örnektir: müzik - çalışma

ilişkisi ve müziğin olduğu kadar sanat ve zanaatın da dionisyak bir akım kökenine dayanışı olgusu en eski çağlardan beri süregelen iş topluluklarını araştırmaya götürmüştür Balıkçı'yı. Bu iş toplulukları bizim bugünkü sendikacılığımıza dek varır. Bunlar en eski çağlarda ne gibi din görüşlerine dayanmıştır, oradan çıkışla nereye varmışlardır, bunu araştırıp incelemeye koyulur. Bulabildiği, bulamadığı kaynaklar, bilgilerle boğuşur, başdöndürücü bir hızla oraya buraya değinir ve geçer. Aslında Halikarnas Balıkcısı, kaynaklarına çok saygılı bir kimsedir, kimden ne aldığını titizlikle belirtmek istediğini taşır, ama düşüncesinin hızlı akışında bir kaynağını, bir alıntısını bilimsel yöntemlerin ve kuralların gerektirdiği biçimde bildirirse de, koşaradım ilerlediği yol boyunca bir başka alıntısını belirtmeyi unutur. Bilimsel yazılarını yayınlamayı iş edinmiş bir kimsenin çabası bu bakımdan elbette ki kolay değildir, ama değer. Çünkü epey araştırma sonucunda bile olsa, Balıkçı'nın kimden ve nereden ne aldığı, nasıl esinlenip hangi özgün buluşa vardığı çoğu zaman saptanabilir. Şunu da ekleyelim ki kaynağı saptayamadıkça rahat etmez yayıncı, çünkü Halikarnas Balıkcısı'nın içine soktuğu merak tirbuşon gibi burkutukça burkar kafasını.

AZRA ERHAT

Anadolu'da Yunan deyiimiyle «phyle»ler, yani arkadaşlıklar ve «phratia»lar yani kardeşlikler vardı. Bunların sonradan, yani Anadolu'ya islâmiyetin gelmesinden sonra Ahilik denilen topluluklara dönüşmüş olmaları olasılığı çoktur. Meselâ pek eski bir vazo resminde Kentaur şöyle gösteriliyor (burada at-adam anlamına gelen ve gövdesi at, başı insan olarak simgelenen Kentaur resmi çizilmiştir). Bunun mekâreciler, süvariler birliğini ifade eden bir resim olması muhtemeldir. Meselâ Astarte, Astoret (aslı «star»dan gelir ve yıldız demektir) bir ay tanrıçası, aynı zamanda bir bereket tanrıçasıdır. Deniz, velut, verimli olduğu için, bu tanrıça denizle de ilişkili görüldü. Onun içindir ki, Astarte Afrodite'e dönüştüğü zaman, sabah yıldızı gibi denizden çıkar. Kybele'nin başka bir dönüşümü olan Artemis bakire olduğu için başında hilal taşır. Oysa daha önceki Efes Artemis'i onsekiz memeli anaçtır. Başında hala Kybele'nin kulesini, ardında tostoparlak ayın ondördünü taşır. —Bu figürün Olympos'lu Artemis ve yahut Hekate biçimine girmesine daha vakit vardır.— İolkos Artemis'i ise şöyledir * (burada İolkos Artemis'ini imgeleyen bü-

* İolkos Tesalyada bir liman şehridir. Söylenceye göre, Karadeniz'e Altın Postu aramaya çıkan Argonaut'lar, bu limandan açılmışlardır. H. B. resmi ni çizdiği bu Artemis'in imgesini nerden aldığını bildirmemektedir, ben de şimdiye dek yaptığım araştırmalarla bu resmin aslını bulamadım (A. E.).

(II) Ana Tanrıça Efesli Artemis ve parmak vezni için çizimler.

yükçe bir resim çizilmiştir): elindeki kuşlar sonradan Afrodit'in kumruları olur —zaten Afrodit'e ne bir ve ne de ikiden fazla, yalnız iki kumru hediye edilirdi.— Resimde görülen «zwastika» yani gamalı haçlar güneşi simgeler. Artemis'in iki yanında Kybele'nin iki aslanı görülür, bir aslanın üstünde bir de Mısır'ın Apis boğası çizilidir. Fakat İolkos balıkçıların ve denizcilerin birlikte bulunduğu yerdir. Onun için Artemis'in önünde bacak yerine bir balık vardır. Bu balıktan sonraları mitolojide belinden aşağısı balık farz edilen deniz kızları icad edildi. Bu icad gerçektir ve yukardaki resimde Kentaur'un nasıl belinden ötesinin ata dönüştüğünü gösterir. Zaten en eski ve en ünlü Kentaur olarak bilinen Khiron bütün tanrıların hocası idi. Tanrı Asklepios ondan tıp öğrendi. Efsane kahramanları Peleus, Telamon, Meleagros, Hippolytos, bilhassa Odysseus, Kastor ile Pollux, İason, hep Khiron'un talebeleri idiler. Khiron Herakles'e de tıp ve astronomi öğretti. Argonaut'lara Karadenizde yarayacak bir takvim düzenledi. Hastalıkları musiki ile tedavi usulünü icad etti. Öldürüldüğü zaman Müzlerin dokuzunun da ricası üzerine «Sagittaire» (okçu) yıldızına dönüştürüldü. Khiron mutlaka mekâreciler derneğinin başkanı bilgili bir adamdı. Onun bir at-adama dönüştürülmesi İolkos Artemis'inin denizkızına döndürülmesine müvazi (koşut) bir gelişme olsa gerektir. Bu işte yazıdan önce gelişen resmin çok etkisi oldu.

Bence Ahiler Türklerden önce Anadolu'da bulunan ve belki de sendikaların pek ilkel biçimlerinden olan bir «işbirlikleri» idi. Şunu göz önünde tutmalı ki Araplar da Anadolu'ya dışardan geldiler, orada buldukları birçok İonyen kurullara arapça bir isim takmış olabilir. Ve yahut Türkler müslümanlıkları dolayısıyla «phratría» ve «phyle» lere bir Arap ismi takmış olabilirler. (Akkoyunlu ve Yakarkeçili aşiretleri var ya, onlar mitolojik bir asırda yaşasalardı, onların da resimlerini Kentaur'lar gibi yapabilirlerdi, sonraları onlara keçi veya koyun gövdeli insanlar denilirdi. Yahu! benim kaynaklarım çok az, bana kitap lazım, yoksa enikonu buluşlar-

da bulunabilirdim. Fakat İolkos Artemis'i, Khiron'u ve kardeşlik kurallarını hemen hemen ispat eder.)

Evliya Çelebi ve İbn-i Battuta

Benim Ahiler hakkındaki bilgim Evliye Çelebi ile İbni Battuta'ya ve bir de «Anadolu'da sendikalizm» diye yapılan küçük bir esere dayanır. Ahilik hiç şüphesiz dionisyak bir örgüttür. Anlatayım: Bektaşiler onların bir koludur. Bu Ahilikte ata, kardeş, yol kardeşi, bıçakçı, çıracı, ulubaş terimleri kullanılıyor. Bir türkçe lugatında, şöyle deniyor: «Zeybek Anadolu'nun birçok yerinde kardeş manasına kullanılır.» Ahilik üzerine yazılan bütün kitaplar türkçe imiş. Neye arapça yahut farsça yazılmadı? Celalettin Rumî bile farsça yazıyordu ya. Dante kullandığı italyanca dile «lingua volgare» diyor. Dante'den sonra «volgo» sözü halk demektir, «volgare» de halktan demek. Fakat Anadolu'da volgo yoktur, yani çoktan beri kentler, kentsoylular vardır, İtalyanca deyimiyle «urbe». Meselâ bir komedide köylünün şehre girmesine «il volgare che s'in urba» deniyor, yani köylünün kentleşmesi kast ediliyor. Çin'de ve Hindistan'da rençberler parya sayılırdı. Anadolu'da böyle bir anlayış hiç yoktur. Kardeşlik, arkadaşlık görüşüne çok uzaktır bu.

İbn-i Battuta onikinci asırda Anadolu'da Ahiliğin pek yaygın olduğunu yazıyor. (Bu sendikal teşekküllerden bankacılığın da çıkıp çıkmadığını bilmiyorum. Aliye, yani kızım banka için bir tez yazacaktı, bankacılığın başlangıcı nedir diye sordu bana. Ne bileyim, gittim Encyclopedia Britannica'yı açtım. Meğer modern anlamda bankacılık Efes'te başlamış! Mabedin hazinesinden istikraz, bono, faiz ile başlayan dini bir kurum imiş burası. Efes'te özel kişiler bu işe başlamışlar, «trapaza» yani masalar kur-

muşlar, gelsin gitsin kredi mektupları, falan filan. Masa kelimesi de «bank» diye tercüme edilmiş. Bu kurum Efes'ten Sinop, Trakya'da Abdera ve Anadolu'da bir şehre daha sıçramış. Parayı da bittabi İsa'dan 700 yıl önce Lydia başkenti Sardes'te ilk kez bastılar. Parayı biliyordum, bankacılığa şaştım kaldım.)

Dikkat edilecek nokta, Ahiliğin Türkler Bizans'ın elinde bulunan Anadolu'ya geldikleri zaman gelişmesidir. Başka yerlere giden Türklerde hiç böyle bir şey yok. Evliya Çelebi Ahî pirlerinin Kibit, Nibit, İran ve Yunan kavimlerinin üstadlarından seçildiklerini yazıyor. Artık anlayıver! Haydi.

Fakat neden «İran ve Turan» demiyor da İran ve Yunan diyor? Ahilik eserleri adeta şifre ile yazılı imiş. Ancak Ahi ve arif olana malum olurmuş. Sırrı, yani gizlilik yanını görüyor musun? Yeni bir din eskinin üzerine abandı mıydı, bittabi eski din sır olur. Bu remizler tereddi ederek, yozlaşarak, zeybeklerin kollarında gümüşten bir pazubend içinde kurşun işlemez muska diye takılır. Muskalar birçok anlaşılmaz işaretlerdir. Bir tanesini gördüm, kimin yaptığını anlayamadım. Bizdeki birçok sivri akıllılar bunların Turan'dan veya İran'dan gelme olduğunu söylüyorlar. Hani ya, İstanbul'un «İslâm bol»dan geldiğini söyleyenler gibi. Onikinci asırda halk ve özellikle işçilerin bir örgüte bağlı olarak, yani toplu olarak çalışmada bulundukları muhakkak. Yoksa Simanna Kadısı falan gökten paraşütle mi düştü?

Tevaifi mülük ve Selçuk devletlerinde İsviçre'nin kantonal cumhuriyetleri kokusunu veren bir Ahilik kurulu, bir teşkilât ittiheadı gibi bir şey var. Burnu olan koklar. Anadolu'da bir sanatla mı uğraşacaksın, mutlaka bir Ahi zaviyesine katılacaksın. Bir usta, çırak, yamak, mutlaka bir zaviyenin terbiye ve disipliniyle yetiştirilir. Bu kurul dışındakiler meğer ki bir dahi ola, bu topluluk karşısında ergeç sönerler. Ahiliğin hafifçe bir mistik tarafı da vardır. Çünkü Anadolu orfizim - pitagorizmin değil, dionisyak menadizmin memleketidir; orfizim sonradan

Yunanistan'da, Eleusis'te adamakıllı yozlaştı. Eğer orfizim Yunanistan'ı kaplasaydı, Yunanistan da tıpkı Mısır gibi papazların eline düşecekti. Herşeyi bırakıp ahreti düşünecekti. Hesiodos'un «Theogonia» gibi zırvalarına karşı bir set çekildi. Bu karşı çıkış İonya'dan gelmedir.

İonya'nın Aydınlığı

Milet'li Thales ile ondan sonraki İonya filozofları entelektüel davranışın ilk örneğini verdiler. Barbarlık içinde abanmış bulunan Yunanistan'da karanlığa karşı duracak bir adam bile yoktu. Fakat ondan sonra başka bir isyan başgösterdi: bu seferki ahlakî bir isyandı. Orfik teoloji (ahrete ait bir doktrin) tuhaf ayinler ve insanın davranışlarını düzenleyen acayip kurallar getiriyordu. Ahretle, yani alt dünya ile ilişkide bulunduklarını iddia eden birçok mürşid-i kâmiller türemişti. Bunlara «Bakid» ve «Sibil» deniyordu. Bu akımların da kaynağı aslında Anadolu'da ve oradaki Homeros gibi şairlerdedir. Fakat Anadolu'daki hayat o kadar neşeli, toprak o kadar verimli idi ki, cehennem tanrıçası Persefon'un kurşuni renkli loş dünyası Anadolululara hoş gelmiyordu. Oysa Yunanistan'da kıtlık kıranlık vardı. Bu dünyada neşelenemeyenler öbür dünyada sevinmeyi umuyorlardı. İşte bu akıma yine İonya filozofları, başta Efes'li Heraklit ve Kolofon'lu Ksenofan karşı durdular.

Homeros eserlerini yazdıktan üçyüz yıl sonra, Pizistrat zamanında homerik destanlarının Panatenayik festivallerde okunması ve kutsal sayılması ile hellenik şuur Yunanistan'da da uyandı.

Yunanistan'ı Anadolu Kurtardı

Hellenik şuur Yunanistan'a veren Anadolu'dur, yoksa Yunanistan'ın böyle bir şuur peyda ede-

ceği yoktu. Artık iki kere ikinin dört etmesi gibi bir şey bu. Ne var ki şuur yabancı bir toprağa dikildiğinde yozlaştı ve köhne bir mistisizme dönüştü. Anadolu'dan gelme kültür Yunanistan'da ancak bir asır tutunabildi. Aydınlığı getirmekle Yunanistan'ı kurtararak Thales, Ksenofan ve Heraklit gibi düşünürlerin kendilerine filozof değil de, «Physiologoi» yani tabiat bilginleri dediklerini unutmamalı. Batılı tarihçilerin tarafgirliğini bilirsin, gene de son zamanlarda bu konuda bazı gerçekleri gözle görür gibi oldular. Bu tartışmalı konuda ünlü bir «hellenolog» olan J. B. Bury'den buraya birkaç parça almayı uygun görüyorum: (*)

«Altıncı Yüzyılın son bölümünde İran egemenliğinin yayılması Yunanistan'ın üstüne bir Tantalos kayası asmış bulunuyordu ve Grek uygarlığı bu kayanın altında ezilerek yok olacağına benziyordu.» Cambridge üniversitesi tarih profesörü olan bu adam yanılmaktadır: Persler yalnız para alıyorlardı. Zapt ettikleri yerlerdeki kurumlara dokunmuyorlardı. Birçok örnek arasında Halikarnas'ı alalım, orası Pers satraplığı altında mükemmel şekilde gelişti.

«Yunan kara ve deniz kuvvetlerinin yıkımı nasıl önlediklerini gördük. Şimdi göreceğimiz daha büyük bir tehlikenin nasıl atlatıldığıdır: Pers saldırısına

* John Bagnell Bury 1861 ile 1927 yılları arasında yaşamış İrlandalı bir tarihçidir. Halikarnas Balıkçısı'nın burada alıntı yaptığı «A history of Greece» adlı ünlü bir kitabı ilk kez 1900'da basılmıştır. Elime geçen ve herhalde H. B.'nin da başvurduğu yayın Amerika'da yapılmış talihsiz bir basıktır, yüzyılımızın başında yazılmış özgün metni olduğu gibi verir. H. B.'nin «son zamanlarda» deyip batılı tarihçilerin kimi gerçekleri ancak yeni anladıklarını ileri sürmesi tutarlı değildir, kaldı ki kendisi de Yunanistan'daki karanlık, İonya'daki akılcı felsefe görüşünü de Bury'den almaktadır. Alıntılar kitabın, 296, 303 ve 305'inci sayfalarındadır. Elden geldikince türkçeye çevirerek veriyorum.

benzemediği halde, bu tehlike Yunanistan'ı korkunç bir felakete sürükleyebilirdi. Yeni bir din söz konusuysa, bu din, olası görüldüğü üzere, üstün gelmiş olsaydı, Yunanistan'ın üzerine doğulu herhangi bir batıl inanıştan daha öldürücü ve boğucu bir baskının balyozunu indirmiş olurdu.» — Bunu söyledikten sonra Orfizim ve Eleusis misterlerinden uzun uzağıya bahseder. Yunanistan'ın Anadolu sayesinde nasıl kurtulduğunu şöyle anlatır:

«Orfik dinin panzehiri İonya felsefesi idi. Küçük Asya Yunanistan'ında bu din hiçbir zaman kök salmadı; mutlu bir rastlantı olarak, felsefe akımı —bilimin teolojiden, yani din biliminden ve evrenbilimin (kosmogonia) tanrı soylarından (theogonia) ayrılması— Orfik akımın yayılmasından önce başlamıştı. Avrupa, felseyi kurduğu için Küçük Asya'ya çok şey borçludur. Bu borcu daha da büyük kılan bir neden de, bununla Yunanistan'ı rahiplerce yorumlanan bir dinin baskısından kurtarmış olmasıdır. Pythagoras ve onun yolunda gidenler bilimde önemli ileri adımlar atmışlarsa da, terazide ağırlıklarını mistisizm kefesine koymuşlardır. Hem din hem de felsefenin etkisinden kurtulamayarak ikisini birleştirme yolunu aramıştır; bu çeşit birleşmelerde ise mistik yönler her zaman baskın çıkar. Ne var ki başkaları hiç şaşmadan akıl yolunu izlemişlerdir, bunların arasında da en başta gelen, en etkili olan kişiler Ksenophanes ile Herakleitos'tur.» — Bu hareketi anlattıktan sonra, şöyle devam eder:

«Herakleitos ile felsefe tam anlamıyla kurulmuş bulunuyordu. Felsefenin bir araştırma alanı olarak açılmasının Greklerin tarihinde ne denli önem taşıyan bir an oluşturduğunun bilincine varmalıyız. Bunun anlamı, aklın sırlar üstünde zafer kazanması, politik ve sosyal alanda özgürce ilerlemeye yol açılması demektir. Ama gürültüsüz patırtısız, kan dökmeyen ve bir devrim anında değil de uzun bir süre içinde yavaş yavaş hakkindan geline bir tehlikedir. Bu yüzden Peisistratos döneminde Yunanistan'ı ve özellikle Attika'yı saran dinin üstün bir etkenlik kazanarak rahiplere yomsuz bir egemenlik sağlama-

ya yüz tuttuğu tasarlamakta güçlük çekeriz.» — La-
iklik ve din dersleri diye bu yazıları (...) kulakları
çınlasın!

Kadercilik - Tragedya

Yunanistan'ın o parlak, biricik asrından sonra, idealizm filan derken, felsefe gene yozlaştı. Tykhe adında bir kısmet, kader tanrıçası bütün öbür tanrıların yerine geçti. Çünkü ancak şansın hâkim olduğuna inanıldı. Bu da bir apati, yani bir hareketsizlik, bir tembellik hali getirdi. Fakat tanrıların ahlak-sızlığına karşı isyanın iyi sonuçlar verdiği de oldu. O iyi sonuçları da Dionysos'a borçluyuz: çünkü tragedya dionisyak oyunlardan meydana çıktı. İnsanlarda bir ahlaki sorumluluk duygusu uyandı. Bu tamamen etik bir mesele idi. Homerik tanrılar arasında ahlak diye bir kavram yoktu. Dionysos ve Zagreus misterleridir bu sorumluluğun oluşmasına yol açan. İşte bundan bütün tragedya şiddetle faydalandılar. Aiskhylos ve attik tragedya yazarlarında örneğin Klytaimestra alelade bir zaniyeden (yani zina işleyen kadından) ibaret değildir. Agamemnon'un eliyle öldürülen kızı İfijeni'nin intikamını alan, adaletin kuvvetli bir kolu ve heybetli bir anadır. Bu cinayet için Klytaimestra oğlu tarafından öldürülür, kader meselesi de Sabahattin'in çevirdiği «Bakkhalar»ın sonunda trajik bir şekilde çözülmüş olur. Anlaşılan bir şeydir bu kader, miskin bir tevek-külden ibaret değildir. Fakat yukarda anlattığım gibi, sonraları kader Tykhe'ye, yani şansa dönüştürölerek berbat edildi.

Tragedyaya geçen kişilerin çoğu lânetlenmiştir. Bu lânetin sebebi toplum düzenindeki değişikliktir, anaerkillikten babaerkilliğe geçiştir. Tantalos anaerkil bir toplumu simgeler, ama anaerkil toplum dönüşüp yerini babaerkil topluma bırakınca, anaer-

killer lânetlendi. Bu lânet bizde küfredenlere olduğu gibi yedi sülalesine kadar sürer. Tantalos'un oğlu Pelops ile kızı Niobe babalarının uğradığı lânet dolayısıyla feci bir ölüme çarpıldılar. Pelops'un oğulları Atreus ile Thyestes'in de sonları acı oldu. Atreus'un da oğulları Agamemnon ve Menelaos fena bir tarzda öldüler. İfijeni de öyle, zaten sülale Elektra ile biter.

Uygarlığın Çocukluk Çağları

Ben bu meseleyi, yani İonya hareketlerini «Anadolu Tanrıları» kitabımın önsözünde (*) etraflıca edim. Bittabi orada Anadolu'nun ölümsüz filozofu Heraklit'in safında yer aldım, çünkü hakikat onun tarafında. Batılı tarihçilerin ağızları bir türlü bu iş Anadolu'da oldu demeye varmıyor. Buna onların sözümona hıristiyanlığı, bizim de güya müslümanlığımız engel oluyor. Atom çağında böyle şey olur mu diyeceksin, olgun yani raşit (yetkin demek istiyorum) bir duygusal hayatı, bir sürü eğilimleri, önyargıları ve tarafgirlikleri vardır. Psikoanalizde bunlara «idiosyncrasie» diyorlar. Milletler ve medeniyetler kolektif fertler değiller de nedirler? Onların da gelişmeleri çocukluk çağlarındaki deneylerinin etkisi altındadır. O deneyler hoş veya nahoş olabilir. Bu deneyin etki derecesi onun şiddetiyle orantılıdır. Hıristiyanlığın 1000'inci senesinin son yüzyılı Batının herhalde bir çocukluk çağı idi. O sıralarda İncil vulgare, yani avam dillerine çevriliyordu. Batının ötesinde berisinde ilksel edebiyat taslakları beliriyordu. Çok hassas bir devirdi o. İşte o zaman Avrupa pek

* Halikarnas Balıkçısı, **Anadolu Tanrıları**, 4'ncü baskı Bilgi Yayınları, Ankara 1983, önsöz s. 9-32.

şiddetli bir sademeye (tıbbi dille bir «trauma»ya) uğradı. Bilince varmaya başlayan Batı kendi kendine kültürel bir bütün gözüyle bakmaya koyuldu. Bir sarhoşluktu o Haçlı Seferleri! Avrupa topluluklarının çeşitli millî, sınıf, kabile sınırları aşıldı ve herkes hristiyanlıkta birleşti. Ondan önce ayrı ayrı Frank, Alman, Lombardiyalı vb. vardı. Bunların müşterek bir şeyleri yoktu. Siyasi ve dini hristiyanlık anlayışı Haçlı Seferinde doğdu. Papa II. Urban hain kavmin elinden kutsal toprakların kurtarılması için Hristiyanları habire kışkırttığı zaman, belki de bilmeden Avrupa'nın, yani Batının temellerini kuruyordu. Bu meselede kan döküldüğü için değil —dünyada nice kanlar döküldü de ertesi gün unutuldu— fakat kafa ve görüşe işlediği için bu iş derin bir entelektüel yara açtı. Batılı kafa o zamandan beri Müslüman Türklerle meskûn bir Anadolu ile kolay kolay barışmaz oldu. O kafa ta öylesine zehirlenmişti. Geçen gün sokak ortasında eski kitaplar satıyorlardı. Ben resimleri için 50 kuruşa bir tarih kitabı aldım. İngilizce, buradaki Kolejde 30-40 yıl önce okutulan bir kitaptı. Basılış tarihi 1906. «General History for Colleges and High Schools, by Philip Van Ness Myers». Bak herif bir yerinde ne diyor: (*)

«Onikinci yüzyılın başlarında yeni bir entelektüel hareket Hristiyanlığı canlandırmaya başladı. Birçok etkenler bu canlılığa neden oldu, özellikle İspanya'daki Grek-Arap kültürü ve hristiyan Batının Haçlı Seferleri dolayısıyla ilk kez temasa geçmiş bulunduğu Yakın Doğu kültürleri.»

Gelelim şimdi İstanbul'un alınışına:

«Kısa bir kuşatmadan sonra şehir bir saldırıda alındı. Başkentin yüzbin yurttaşından elli bini öldürüldü, öbür elli bini de esir edildi. Ayasofya kubbesinin üstündeki haç yerine bir hilâl kondu... Yeni Roma'nın doğulu barbarların eline geçmesi tarihin en azap verici ve kader yüklü olaylarından biridir.»

* H.B. metni İngilizce olarak veriyor, çeviri benimdir (A.E.)

Biraz sonra şöyle diyor:

«Türkler Avrupa uygarlığının etkilerine büsbütün duyarsız kalmışlardır. Onlar Avrupa'da her zaman yabancı ve zorla yerleşmiş bir ulus sayıldı. Zamanla Avrupa'daki topraklarından atılacaklardır, ve tıpkı İspanya'da Hristiyan şövalyeleri Mağribileri nasıl anakaradan atmışsa, Türkler de Boğaziçi'nin öte kıyısına itileceklerdir gerisin geri. Bunun gerçekleşeceği gün uzak değildir.»

Nasıl, hoş mu? Bu meşe odunu hristiyan yobazlarına karşı bizim tek silahımız, Anadolu'dan kim geçmişse, hepsini gerçekten benimsemek, Türk olarak sert bir çember içinde kapalı kalmamaktır. Bu sözleri yukardaki Myers'e bir fedakârlık olsun diye yazmıyorum. Türk kahramanları, sultanları arasında dolap beygiri gibi dolaşa dolaşa sersem tavuğa dönüyoruz. O çember içinde dolaştıkça çember sertleşecek, onu kırmaya bakmalıyız.

Dönelim Gene Ahilere

Yazdım, Ahilerde bir çeşit orfizim, bir çeşit menadizm var. Her ne kadar Eleusis'te papaz hane-danı, yani Eumolpid'lere Trakyalı (Thrakidai) diyorlar ve Orfe'yi Trakyalı sayıyorlarsa da, Herodot menadizmi ilk Trakya'ya getirmiş olan adamın Anadolu'ya gelip, Dionysos dinini orada benimsedikten sonra Trakya'ya dönmüş bir kişi olarak tanımlar (*). Bu

* H.B. bu konuya daha sonraları birçok yazı ve kitabında değinecektir: Dionysos dini ile onun coşkulu kadın erkek alaylarınca kutlanması Anadolu'ya özgüdür. Dişi Dionysos tapıcılarına «Bakkha» ya da «Mainad» denilir: erkeklere H.B. savına göre «Iobakkhi» denmiştir Anadolu'da. H.B. bu savında Herodot'un Kit. IV, 46, 73 ve 76 paragraflarına dayanır, ne var ki buralarda bir kez olsun «Iobakkhi» gibi bir deyme rastlanmaz.

adının adı Skylas'tır ve Milet'ten dönmüştür. (Bu adam kollarına ve göğsüne zeybeklerin pazubendi gibi figürlü resimler takar ve oynarmış). Zaten bundan bahsederken onun «İobakkhi»lere mensup olduğunu söyler. Galiba softalara dervişlerin çatmaları ta o zaman başladı. Ahilerle sıkı fıkı ilişkisi olan Bektaşilerde Hıristiyanlara karşı bir kin yoktu. Hat-tâ yobazlar Bektaşî ve Mevlevî'leri hıristiyanlıkla ve yahut hıristiyanlığa temayülle itham ediyorlardı. Ahileri ve bütün dervişleri dionisyak, softa ve yobazları ise akademik ve apolonyen sayabiliriz.

Ahi olacak acemi zaviyeye kaydedilmezden önce, isteklinin durumu zaviye üyelerince incelenirdi. Bunlar aceminin intisabına muvafakat ettikten sonra, aday zaviyeye kabul edilirdi. İstekli bazı işi görecekse o işte usta olan birini «ata kardeş» ve yine o işi yapan başka iki kişiyi «yol kardeş» olarak seçerdi. Çalışma saatleri belli idi, her gün yevmiyelerini alanlar zaviyeye giderler ve orada paralarını bir araya koyarak birlikte yerler içerlerdi. Ondan sonra herkes dilediği yere gitmekte, istediğini yapmakta serbestti. İsteyen zaviyede kalır, insanlık ve ahlak dersleri dinlerdi, fakat haftada bir defa yıkanması ve elbiselerini yıkaması şarttı.

İçlerinde becerikli olanlar törenle kalfalığa yükselirdi, o zaman yanlarına bir çırac alabilirlerdi. Zaviyede müderrisler, muallimler, kadılar, fakihler ders verirlerdi. Dersler isteklinin kabiliyetine göre, başta musiki, edebiyat, hattatlık, yazı ve tezhip gibi şeylerdi. Kalfalıkları zamanında «feta» denilen bu gençlere kılıç talimi, okçuluk ve binicilik öğretirlerdi (Bu çok önemlidir: «efe» = «efeboi» ama sonra yazarım). Bu fetalar uzun püsküllü külahlar giyerlerdi, onlara «kalenseve» ve «taylasan» denirdi. Kalfalar bir sürü merasimle usta olurlardı, yani «şedde» bağlarlardı. Merasime «baba» riyaset ederdi. (Osman Gazi Eskişehir'de oturan Edebalı Babanın kızını zevce diye istedi. Baba red cevabı verdi. Kendisi Ahiliğe girdikten, yani Ahilikte aranan vasıfları edindikten sonra, Babanın kızını gene istedi.

Kız kendisine o zaman verildi. Osman Gazi padişah olunca, Edebali Baba, Hacı Bektaş Veli ve Sait Nimetullah Ahi, yani üç Ahi reisi tarafından kendisine şedde, yani peştemal bağlandı. Bu töre sonraları kılıç kuşanma törenine dönüşerek uygulandı. —Efeb'lerin kılıç kuşanması da önemlidir.—)

Bizans - Efendi - Efe

Sonraları Ahilerin bir kısmı Tasavvufa, yani Neo-Platonizme meyl ettiler. Celalettin Rumî katiyen bir tarikat kurmadı. Mevlevî tarikatını ondan sonra gelen Şeyh Hüsametdin İbn-i Ahi Türkmen kurdu. Hele Mevlevî dervişlerinin dönmesi 18'nci-19'ncu asrın icadıdır. Bizans yıkılmaktaydı, «Nikefor»lar ve yahut «Autokrator»lar - Tekirler (bu sözün ermenice «takavur», yani âmir'den geldiğini iddia edenler var, ben emin değilim) Fransa'da olduğu gibi Bizans imparatoruna isyan ediyorlar, her birisi kulesinde bir derebeyi kesilmişti. Hak hukuk mukuk yoktu, o sırada İstanbul'a en yakın Osman Beydi. Kendisi aynı zamanda Anadolu'ya yakın Ahilerdendir. Tamamen kılıç kuvvetiyle her tarafı zapt ettikleri laf! Dostları arasında Tekirlerden Köseihal Koçubey (yani Koço), Evronos'lar filan vardı. Meselâ Edebali Babanın kızı ile evlenen Karacahisar Dursun fakih bir hristiyan ile bir müslümanın alacak davasını görürken, hakkı hristiyana verince, müslüman ona «Ben müslümanım» demiş. Dursun fakih de islâm olmanın haklı olmak demek olmadığı cevabını vermiştir. Haklarından emin olmayanlar, haksızlık görenler alt elden Osman Gazi ile birleşiyorlardı. Orhan Gazi de Ahilerle birleşerek çok kuvvet kazandı. Çandarlı'ların hepsi de Ahi idiler. Arazi taksimatı yapan Çandarlı Karahalil Paşa da başta gelen Ahilerdendi. Murad-ı Hüdaverdigâr genç yaşta sultan olmadığı için belki Ahi olmamış-

tı. Fakat vezir Çandarlı idi, Karahalil diye anılıyordu.

Onun «efendi» diye anılması önemlidir. Ankara savaşında Şehzade'yi alarak tahta oturtan bir Çandarlı'dır. Hükümet merkezini Edirne'ye nakleden de yine odur. Yıldırım Beyazıt Ahi değildi, belki kibri, gururu, ondandır. Osmanlı sultanların ikindi vakti nöbet çaldırarak işe güce son vermeleri bir Ahi âdetidir. Bu nöbet sırasında «Mağrur olma padişahım, senden büyük Allah var» diye bağırırlardı belki Yıldırım Beyazıt'ı yola getirmek için yapılan bir Ahi girişimiydi. Yıldırım zamanında Ankara'daki Hacı Bayram Veli Ahidir. Ahiliği Melâmi maskesi altında gizlemeye çalışmışsa da, becerememiştir. Fatih mağrurdu, Yavuz da öyle; Ahiliği büsbütün ortadan kaldıracaklardı, hattâ Fatih'in Çandarlı'yı Bizans imparatoruna yardım ederek ihanet etmekle suçlaması manalıdır. İhanet etmemiştir, hatta belki de asıl İstanbul'u alan Çandarlı'dır, yani planı filan yapan. Ahiliğin eski Anadolu halkı ile ilişkisi dolayısıyla bu isnada bir hakikat rengi verilmeye çalışılmıştır. Fatih Ahiliği büsbütün kaldırsaydı, ordu eyersiz ve gemsiz kalırdı. Onun için Ahiliğin köküne kibrit suyu dökemedi. İstanbul'u aldıktan sonra, Yedikule'den Fatih Camiine kadar uzanan yeri Ahilere bıraktı ve oraya Saraçhane dendi. O zaman İstanbul saraçları dünyanın en usta saraçları idi. Kabartmalı ve girintili meşin kitap kapları icad ettiler. Fatih medreseleri de çıraqlara okuma öğretmek içindir. Şair Bâki saraçlıktan yetişmedir. Saraçların oturduğu yerlere, yani Ahi mahallelerine imparatorluğun zabıta kuvvetleri giremezdi. 2'nci Mahmud zamanına kadar bu böyle devam etti. Meselâ Evliva Çelebi'ye göre, suç işleyenin biri, —Padişaha küfür etmek gibi— Ahi mahallesine kaçınca kurtuldu demek imiş. Ahiler onu teslim etmezlermiş. Osmanlı yıkılış devrinde haksızlıklara isyan hep Ahilerden gelirdi. Celâlîler de sultanların zulmüne karşı isyan eden Ahilerdi, fakat bir çeşit soysuzlaşmış Ahi. Kuyucu Murat Paşa isyan eden bu Ahileri çoluk çocuklarıyla birlikte kuyulara diri diri gömer. Tanzimat'

tan önce loncalar Ahilerin değişmiş bir şeklidir. Ma-
son «locaları» ile ilişkisi var mı? Ahiler arasında
Hıristiyanlar da çoktu; güya loncalar Fransız kor-
porasyonunun aynı imiş. Bu kelime birlik ksesi an-
lamına gelen «loniciya»dan gelir. Bizanslı bir keli-
medir, yani aslında grekçe. — Yahu, başını ağrıtı-
yorum a! Bunları anlatmak ihtiyaını duyuyorum.
Konuşsam dinlemek zorunda kalırdın. Oysa yazıyı
ister okursun, ister okumazsın.

Narthex için bir yazı yazacağım şimdi, ama önce
«efendi»den, «efe»den ve «zeybek»ten söz edece-
ęim.

Efendi kelimesi Bizans rumcasından gelir. Eski
yunanca «authentēs», «authentikos», «authentia»
kelimeleri bir iktidar, prenslik, yöneticilik anlamı-
na gelir. Bizans rumcasında bu kelimelerin telaffu-
zu değişmiştir: «afentes», «afentikos», «afentia» di-
ye okunmuştur. Artık efendi» kelimesinin nereden
geldiği anlaşılır. Bu unvanın Ahi olan bir Çandarlı’
ya ilk olarak verilmesinde mana vardır. — ncele-
ri «stad» unvanı gerçek stad olana veya stad sa-
yılana verilirken, şimdi herkese verildiği gibi, efen-
di sözü de baş Ahilere verilirken sonradan genel-
leşmiştir.

Efe kelimesi, kadınların İstanbul şivesiyle efen-
dim sözünü uzatarak «Efeeem» diye telaffuz etme-
lerinden gelmez. Çünkü «efem» «benim efem» anla-
mına kullanırsa da, tek başına «efe» olarak da
kullanılır. Bence bu kelime yunanca «ephebos» (efe-
bos) kelimesinden gelir. Delikanlı demektir, daha
doğrusu sakalını tıraş etmeye başlamış genç. Bu ad
onsekiz yaşını tamamlamış erkeklere verildi. O
yaştaki gençler kendi «demos» yani kabile ve-
ya halk birliği defterine efebos adayı olarak kayıt
edildi. Bu gençler iki yıl süresince, yani yir-
mi yaşlarına kadar, şehir hayatından uzak ya-
şarlar, «polis» ile ilişkileri büsbütün kesilir-
di. Birkaç pek mühim sebep müstesna, mah-
kemelere baş vuramazlar, şahitlik edemezlerdi. Ken-
di demos’larına ait dağ başlarındaki kışlalarda ka-
lırlardı. Bunlar sert bir discipline tâbi olurlardı. As-

keri talim yaparlardı: ok atmayı, kargı savurmayı, kılıç kalkan ve mızrak kullanmayı öğrenirlerdi. (Ahiler de hemen aynen hareket ederlerdi.) Efebler kışlalarında hep bir arada yemek yerlerdi. Yemek yedikleri çanaklar mensup oldukları demos'un bir simgesi sayılırdı. Efeb örgütü dinsel nitelikteydi. Bir yıl talim görmüş efeb'ler Dionysos tapınağına götürülürdü (zaten bütün tiyatrolar aslında Dionysos tapınakları idi), orada efeb'ler çevikliklerini gösterirler, dans ederlerdi. Kendilerine orada bir kargı ile bir kalkan hediye edilirdi. Efeb örgütü para ile asker tutma (mersenerlik) âdetine karşı kuruldu. Efeb'ler yetiştirildikten sonra kendi şehirlerindeki toplantı ve meclislerinde oy vermek hakkına sahip olurlardı. Yirmi yaşına varan bir efeb çırağı tam bir efeb olmuş sayılırdı. Artık yurt sınırlarında bekçilik ederdi, bizim serhat askerleri ve ağaları gibi. Kadınlar genç ve dinç delikanlılara çok rağbet ederlerdi. Bizde köy kızlarının «Atma nal olam, beline kuşak olam, efem» yollu türkülerinin nereden geldikleri bellidir. Efelerle Yeniçeri teşkilâtı arasında birçok benzerlikler vardır: ikisinde de erken yaşta sert disiplin görülür - Yeniçeriler ayrı ayrı odalarda, Efeler de ayrı ayrı kışlalarda yatıp kalkarlardı. İkisinde de yemek yenilen kap kaçaklar kutsal sayılırdı. Yeniçeriler kazanlarını adetâ sancakları sayarlardı. Kazan kaldırmak demek sancak kaldırmak demektir. İki teşkilâtın da dini bir mahiyeti vardı. Efebler gösterilerini şarap tanrısı Dionysos'un tapınağında yaparlardı. İçkiyi Bektaşiler bir âyin şarabı ittihaz etmişlerdi. Yeniçeri gülbenki yani her akşam sofra başına oturmazdan önce kös ve davul çalınarak hep bir ağızdan söyledikleri savaş nidası «Hacı Bektaş demine devranına hû diyelim hû!» diye biterdi. - Bu sözlerin Anadolu grekçesi kaynaklı olduğuna şaşılmasın. Günümüzde yüzde yüz Türkçe sandığımız birçok söz grekçeden gelmedir. Meselâ yalnız eve ait kelimeleri alalım: tuğla, kiremit, dam (doma, yani döme), temel grekçe «temelion»dan, avlu grekçe «aulos»tan; kilit «klidi»dir, anahtar açıcı anlamına gelen «anihtari»dir. Eve ait mahale tek

türkçe olan kelime kapamak'tan «kapı»dır. Pencere türkçe mi?

Anadolu'nun eski inançları Türkmenler, Çetmiler, Tahtacılar ve Kızılbaşlarda devam eder durur. Meselâ bugün bile her Tahtacı obasında, yani merkez ocağında el almış bir dede vardır. Haftada bir akşam kadın erkek bir arada toplanırlar, içki içersinler. Bu toplantının adı «muhabbet» toplantısıdır. Nefesler okunur ve nefeslere musiki âletleri refakat eder. Bu toplantılardan başka daha büyük cem âyinleri vardır. Bunlara yabancı katılamaz. Bunlar hakikiyle dionisyak orgia'lardır. Tahtacıların iki büyük merkez ocağı vardır, birisi İzmir'de Narlıdere'de (Klazomenai, bugünkü Kilizman yanında), ötekisi Aydın ile Söke arasında Gümüşköy'de Hacı Emir ocağıdır. İkisi de İonya'dadır demek. - Şunu da unutmamalı ki Türkler geldikleri zaman Efeb kelimesinin «b»si, yani «beta»sı, b gibi değil, v gibi okunuyordu. Efev ise Türk şivesine güç gelir. - İstanbul'un fethinden sonra artık Ahilerin yardımına lüzum kalmamıştır. Saltanat bir başına aldı yürüdü ve herşeyi berbat etti.

Zeybekler

Zeybekler bahsi çok uzundur. Türkçe Lûgat-ı Kamus ve başka referans kitaplarında sadra şifa verecek bilgi yoktur. Bazıları sözün arapça «zibak»tan geldiğini, yani zeybeklerin cıva gibi çevik ve atik olduklarından dolayı onlara bu ad verildiğinden söz ederler. Bazıları Bursa tarafından zeybek kelimesinin kardeşlik manasına geldiğinden dem vurur. Sözün cambazlıkla ilgisi olduğunu iddia edenler de var. Bu tariflerde bir kardeşlik, bir kurula üyelik, bir çeviklik manası var. Herodot Anadolu'da bulunan Bakkhos'a adanmış kurumlarından ve bun-

ların bilhassa Ege bölgesinde olduğundan eserinin iki yerinde söz eder. Bu dini teşkilâtın üyelerine «ibakki» ve yahut «iobakki» deniyordu. Bir aralık Frigyalı şarap tanrısı Zabasios'u inceledim. Zabasi-os'un Bakkhos olduğu belli, fakat zeybek sözü oradan değil. Zeybeklerin bir yandan Efeler, öte yandan Bektaşilerle ilişkileri var. Sonra zeybek dansının dionisyak dans olduğunu anlatmıştım. Iobakki'nin danslarında «Euhoe» diye bağırılırdı, bunun aslı da «Eua» imiş. Zeybekler ara sıra «İha» diye bağırırlar. Euripides Frigya ve Lidya dağları ile bilhassa Tmolos'un (yani Sardes'in üzerindeki Bozdağ) Evohe diye haykırışlarla angılandığını yazar. Bunlar, yani Bakkhalar erkekli dişili Bakkhos alayları bilhassa dağlarda koşarlardı. Hatta sonraları Parnasos dağlarında da böyle çılgınca koştukları yazılır. Ödemiş ve Tire yörelerinde dağa kaçmış eşkiya için «zeybek oldu» diyorlar. Çakırcalı'nın kızı ile konuştum, «Babam üç kere zeybek oldu» dedi, yani üç kere dağa çıktı —teslim olduktan sonra— demek istedi. Meselâ bu müsademede kızanlarından İsmail Efe var mıydı? sorusuna, «Hayır, o müsademede İsmail daha zeybek olmamıştı» cevabını verdi. Yalnız Çakırcalı'nın kızı değil, oradakilerin hepsi böyle konuşuyorlardı. Bazı «İbakki» orjilerinde âyinleri bir «bassilina», yani bir kadın başbuğ yönetirdi. Unutmamalı ki Bektaşilerde de kadın şeyhler vardır. Oysa bir kadın imamet edemez, yani namaz kıldırıamaz. Anadolu'da ibakki'ler o kadar yaygın ve kuvvetli idiler ki, Attalid denilen Bergama kralları kendilerini Dionysos'tan türeme sayıyorlardı. Ve Romalıların can düşmanı Pontos kralı Mitridat (Mithradates) kendini bir Bakkhos temsilcisi sayardı. Marcus Antonius Efes'i ziyaret ettiği zaman Bakkhos kıyafetinde geldi. O zaman maskeli balo yoktu ya, eğlence için öyle gelmedi herhalde. Kadın erkek bütün Efes halkı Mainad'lar gibi giyinerek —ve yahut soyunarak— Arcadiana caddesinin beyaz mermerlerini kırmızı şaraba boyadılar. Dans ederek koşuyorlardı, başlarında tutuşmuş narthex'ler sallayarak. Zaten Mainad'ların ilk vasfı «narthexophoroi»,

yani narthex taşıyıcı olmalarıdır. Efsanların Balkan zeybekleri olduğunu yazmıştım. Bektaşiler Anadolu ve Rumeli kollarını ayrı adlarla anarlardı. Anadolu koluna Çelebiler adını verirler, Rumeli koluna Naze-ninler derlerdi. Thyrsos sözü, yani Bakkhaların çılgınca yürüyüşlerinde taşıdıkları çubuğa ancak İ.Ö beşinci asrın sonuna doğru bu ad verildi. Ksenophanes o çubukların çam dalından olduğunu ve adlarının da bakkhos olduğunu yazıyor. Demek ki Bakkhos adı hem tanrının, hem de tanrıya adanmış çubukların adı idi. Sonra narthex taşındı. Thyrsos'un ucunda fallik işaret olarak çam kozalağı vardı. Çam ağacı Kybele'nin sevgilisi Attis'i temsil eder. Hani efsanesini bilirsin: Attis'i Kybele tanrıça çılgın eder, o çılgınlık içinde Attis erkeklik uzvunu keser ve olduğu yerde ölür, tanrıça da onu bir çam ağacına dönüştürür. İşte narthex'lerin ucuna onun simgesi olarak bir çam kozalağı takılırdı. Çam dallarını Dionysos taraftarları yalnız taşımakla kalmıyorlar, evlerinin kapılarına da çakıyorlardı.

Şalvar için de birkaç söz söyleyelim: Şalvar Minoen Girit icadıdır. Pantolonla karıştırmamalı, pantolonu İskitler ata binmek için icad ettiler. Önceleri önü ve arkayı örtmek için bele bir kuşakla bağlanan bir arka parçası ve bir ön parçası kullanılıyordu. İş görürken bu parçalar engel oluyordu. Rüzgârda bazen yaramazlık ediyordu, onun için arkadaki parça kuşağın ön tarafına içerden, ön tarafı da bacaklar arasından geçirilerek kuşağın arka tarafına dışardan sıkıştırıldı. Kumaşlar bacak arasında büzgüler yapıyordu. Zaten şalvar Asya'dan gelme değildir, hiçbir Asya memleketinde şalvar giyilmez, ne Hindistan'da ne de Siam'da vb. Anadolu'da ise ister Türk, ister Rum şalvar giyerlerdi.

Anadolu'da âdet olan ölüler helvası, yani ölenin öldüğü günden şu kadar gün sonra komşulara dağıtılan helva da dionisyak «pansperma»dır, sperma tohum demektir, pan da bütün, her türlü; her türlü hububat girer bu âdete ve bir bereket timsali olarak dağıtılır. Daha ne çok âdet Anadolu'da bu eski Bakkhos kültüründen kalmadır. Hepsini bir

araya getirebilsek, inceleyebilsek, ışık saçmış oluruz Anadolu'nun tarihine. Ama nerede, şu insanoğlunun neler çektiğini düşünüyorum da, derin bir hüzüne kapılıyorum. Şimdi de tepemize hidrojen bombasını patlatmaya kalkışıyorlar. Neyse. Ben bu yazıyı bitireyim. Merhaba!

/

Z E Y B E K L E R

Asya'dan Avrupa'ya ve Afrika'ya yapılan, büyük küçük göçlerin çoğuna binlerce yüzyıl süresince Anadolu köprülük etmiştir. Uzakdoğudan gelen büyük kervan yolu Anadolu'dan geçerek Batı Anadolu liman kentlerinde Akdeniz'e ulaşıyordu. Birinci Troya'da (İ.Ö. 3000 yıl) yalnız uzakdoğuda bulunan lapislazuli taşma rasgelindi. Anadolu eskiden beri bolluk ve kalabalıklı bir yerdi. Dünyada ilk nüfus sayımı imparator Augustus zamanında Anadolu'da yapıldı. O çağda Anadolu Roma İmparatorluğu'nun en zengin ve aydın yeri idi. Hititler geldiklerinde Anadolu'da yirmiden çok dil konuşuluyordu. Bu diller birbirinden çok sözler aldılar. Anadolu'ya gelen Türkler Anadolu'da buldukları dillerden birçok sözü kendi dillerine aktardılar. Örneğin «baba» ile «çocuk» Hititçedir. Bunların türkçeleri «ata» ile «oğlan»dır, kızıoğlan=kız çocuğudur. İyon dilinden eve ait alınan sözler şunlardır: doma=dam, frenkçede domaine, dominion, domicile, domestique, dome vs., bizim «dam» soysopundandır. Themelion=temel, aule=avlu, anihtarı=anahtar (türkçe açgıç denmesi gerekir), klidi=kilit, pniguri=bulgur, aulaks=evlek. Eve değin kala kala kapamaktan biricik kapı sözü kalıyor. Kap- kökünün ingilizcede birçok akrabaları vardır; cup, cover, cap, cob, capital, capsule, cupola, Türkçede de kap- kökünden kabuk, kapak, ayakkabı, kapsamak gelir: kafa'nın aslı kapa'dır. Kabak içi boş kabuk demektir. Bu sözler dilin birinden ötekine aktarılmış değildir; insanoğlu nerede insan olmuşsa, oradaki sözler ilk ve tek insan dilindendir. Diller ayrıldıktan sonra, bazı

sözler ayrılan dillerin ilk ötüşlerini her nasılsa muhafaza etmişlerdir.

Nitekim demin İyon dilinden dediğimiz sözlerin epeycesi eski, daha erken dillerden gelmedir. Örneğin aulaks=evlek; Homeros bu sözü oolaks diye omega ile yazar. Omega ise Ana Tanrıçanın ilk baharda doğurduğu dünya yumurtasının gene ilkbaharda ikiye bölünerek ayrı «o» olmasıdır. Bu ayrılan yumurtadan bütün yaratıklar ve bitkiler çıkmış. Bu bir Anadolu efsanesidir. Anadolulu puta tapanlar Hristiyanlığı kabullendikten sonra, bu eski efsaneyi sürdürdüler, dünya yumurtası da Paskalya yumurtası oldu, yaldızlı maldızlı. Böylece de «obekkhos» - «to bekos» - «bakkhi» sözleri «zeybek» sözü oldu. Batı Anadolu'da bu isimler tanrı Bakkhos tarikatına ya da birlik ve derneklerine bağlı olanlara verilen adlardı.

Bakkhos sözü grekçe değildir. Hint-Avrupaî bir dilden de alınma değildir. Kelimenin yapısı Hint-Avrupa dillerinin hiçbirine uymaz, hiçbir köküne bağlanamaz. Son yıllarda iki dilde yazılmış bir kitabe de, yani hem Lidya, hem de İyon dilinde taş oyuşu olarak bulundu. Lidyacası: Bakkıfalis, İyoncası da Dionysikles. Böylece şarap tanrısının adının İyoncasıyla Lidyacası anlaşıldı. Bakkhos şarap tanrısının Lidyacasıdır. Bundan başka Ana Tanrıçanın Anadolu'daki papazlarına da Bakelos deniyordu.

«İbakki» sözünden zeybek çıkması ve bu kelimedeki Z harfi ve ötüşü akla kılçık kaçırır. Ama bu Z'lerin birçok örnekleri konuyu aydınlatır. «Stin»e eskiden harfi tarif derlerdi, şimdi ne dediklerini bilmiyorum. «Stinpoli»=şehre İstanbul olmuş, «Stin Koo» İstanköy olmuş. Ama kimi yol «stin» yalnız «s» ya da «z» olarak ötüür. Örneğin: İzmit, İznik, İzmir. İlyada'da Homeros Amazon kraliçesi Myrina'dan söz eder. Myrina grekçe değildir. Anadolu'nun unutulmuş bir dilindendir. (Hititler Anadolu'ya geldiklerinde Anadolu'da yirmi kadar dil konuşuluyordu. Anadolu'da üç Myrina kenti vardı: biri İzmir'in elli kilometre kuzeyinde, ikincisi İmros adasında, üçüncüsü de İzmir'in kendisi. Stin Mirina Smirina, sonra da Smirna, İzmir olmuştur. Stin

Nikea İznik. Stin Nikomediya —kısaltılarak— İzmit diye söylendi. Ne var ki Türkçede S ya Z'den sonra sesli bir harf gelirse S ile Z'nin önüne İ konmaz, Safranbolu, Zifos, Zigana, Zerde ve Zeybek gibi.

Bakkhos'un grekçe adı Dionysos'tur. Ama bu sözün de ne anlama geldiği bilinmiyor. İki kez doğmuş anlamına gelebilir, çünkü Grek mitolojisinde Bakkhos anası Semele'nin rahminden alınarak Zeus'un baldırına aşılıyor, o baldırdan doğuyor. Hem anasından, hem de Zeus'un baldırından doğmuş olduğuna göre iki kez doğmuş sayılıyor. Dionysos adı Nisa dağının ışık tanrısı anlamına da gelir. Anadolu'da üç Nyssas, Trakya'da da üç Nisias, Musul'da bir Nysa ve Arabistan'da da bir Nisia kenti vardı.

Bakkhos şarap tanrısı olarak tanınır. Yabani üzüm asmasının yalnız güney Anadolu'yla kuzey Suriye'de bitmiş olduğu anlaşılmıştır. Anadolu göçmenleri asmayı buradan İtalya, Yunanistan, güney Fransa ve İspanya'ya taşıdılar. Ama Bakkhos yalnız üzüm tanrısı değildir. İvriz'deki Hitit kabartmasında Bakkhos bir elinde üzüm salkımı, öteki elinde de bir demet arpa ya da buğday tutmaktadır, çünkü insanoğlu şaraptan önce bira yapmasının sırrını bulmuştu. İvriz kabartmasında Bakkhos başında boynuzlar taşır; gerçi boynuz erkek tanrıların şarından dı, ama Bakkhos'a boğa gibi gürler anlamında olan Bromios da denirdi. Bakkhos boğa, aslan ve yılan kılıklarına da girer.

Bokkhos hayatta sevincin çıldırtıcı tanrısıdır. Bu dinde kadınlı erkekli alaylar dansla, çalgıyla, tanrının adını çağıra çağıra, tanrısal bir çılgınlık içinde kendilerinden geçerek tanrıyla birleşirler. Bakkhalar böylece birer Bakkhos olurlar. Dervişlerin «Hu! hu!» çekerek, mistik bir «fena fillah» («tanrıya kavuşarak onda yok olma») katına varmalarına çok benzerse de Bakkhos dinindeki törenlerde «mutlu kable entemutu» yani ölmeden önce ölmek, bir de «katli şehavat» yani nefsi kesmek hiç yoktur. Bu tarikatta «dünya ve mafihâ»dan, ruhun gövdeden ayrılması yoktur. Ruh da gövde de bir ve bu

tek nesne de doğanın bir parçası sayılmalıdır. Her kişi evrensel yaşama sevincinin ve coşkusunun bir kısmıdır Bakkhos dininde.

Bakkhos'un çok önemli bir adı da —yukarda sayılan nedenlerden ötürü— Poligetes'tir. Bu da sayısız hoşluklar ve coşkun sevinçler veren tanrı demektir. Bu sevinç ve coşkuya «ganos» deniyor. Ganos sözünün hemen hiçbir dilde tam karşılığı yoktur: parlayış, harlayış, gözalıcı çakış, ışık çıldırısı anlamına gelir bir yandan, öte yandan da nem, su, cansuyu anlamındadır. Örneğin bitkilerin özünde —ki bu öz yaprak, çiçek ve yemiş kılığında fışkırır— arıların çiçeklerden aldıkları balda, nemli çayırlarda, ineklerle koyunların sütlerinde ganos vardır. Özellikle şarap Bakkhos'un ganos'udur.

Bakkhos alayları geceleri dağlarda harıl harıl yanan meşaleler ve narthex bitkilerini başlarında fırıl fırıl döndüren kadın erkek oynarlar, bir sevinç fırtınası koparılır; bu cümbüşe davullar (davuldan çok kuddumlar), zurnalar tempo tutar. Bu tarikatlar, ya da birlikler Anadolu'da gelişmişti. Zeybek'lerde, Bektaşilerde de etkisi görülür. «Âyini cem»ler eski «orgia»lardır. Daha hafif olmakla beraber Bakkhos eğilimi Mevlevilerde de görülür. Mevlâna Mesnevî'sinin şu ilk dizesindeki meydan okuyuş aynı cinstendir:

Cuşişi aşkest kandri mey futad
Ateşi aşkest kandri mey futad.

Yani bakıldı ki tanrı aşkı azaldı yürekte, bir çekildi miydi mey, sevgi gönülden bir dinamit hızıyla patlar, dünyasına da, insanına da sevinçle iyilik yayar, tâ içten kopan hey hey yedi kat göğü zimba gibi deler, tanrı da kul da razı olur bu işe!

Bakkhos'lular ve Bakkhos akımı içi içine sığmayan aşkın ve taşkın bir hızla yayılarak dört yanı sardı. İ.Ö yedinci yüzyılda Yunanistan'a geçti ve Bakkhos on iki Olympos'lu tanrının biri oldu. Bunun için de Zeus'un oğlu olması gerekiyordu. Efsaneye göre Zeus önce Semele ile çiftleşir ve Semele'yi gebe bırakır. Ne var ki Semele Frigya dilinde Ana

Tanrıça demektir. O sıralarda matriyarkal bir toplum düzeni patriyarkal bir düzene dönmekte idi, onun için Ana Tanrıçaya bir tanrı doğurmak şerefi verilemezdi. Baba Tanrının Ana Tanrıya baskın gelmesi gerekiyordu. Onun için Dionysos Zeus'un baldırına aşılandı ve böylelikle Bakkhos'u Zeus dünyaya getirmiş oldu. Sabahattin Eyuboğlu'nun Euripides'in Bakkhalar çevirisinde Zeus şöyle der: «Gel Dithyrambos, baldırıma gir, bir erkeğin rahminden büyü». Dithyrambos Dionysos'un bir adıdır. Mitoloji değil mi? Uydur gitsin!. Mitolojinin kendisi değil, onu uyduranların ne niyetle uydurdıkları çok önemlidir.

Bakizmin gözünü budaktan sakınmayan atılganlığıyla coşkusu o zamanki Yunanistan cemiyetinin kapalı, muhafazakâr ve akademik kültür yapısının kapısını paldır küldür devirerek açması ve bütün candanlığı ve parlayışıyla kıyametler kopararak içeri dalması sanatlara yeni canla kan verdi, dramla komediyi Yunanistan'a götürmekle kalmadı, onlara yeni bir fırlayış, bir dahediş verdi.

Euripides, bir Bakkhalar piyesinde bunu adama-kıllı belirtir. Piyeste birbirine karşın olarak başlıca çatışanlar Bakkhos karşısında Thebe kralı Pentheus'tur. Bakkhos Yunanistan'a giren «başık» ya da dionisyak akımı temsil eder. Pentheus o zaman Yunanistan'ının gerici durumunu dile getirir. Euripides piyesin temel anlamını açıklamak için Pentheus'un maskeleriyle Bakkhos'un maskelerine ayrı ayrı renk ve ifadeler verir. Pentheus kapkara sakallıdır, karanlık kafalılığını belirten karanlık yüzlüdür. Zaten Pentheus sözü «matem» anlamına gelir. Oysa ki Bakkhos'un maskesi uzun sarı saçlı, genç ve güleç bir delikanlının aydın yüzüdür. Piyeste haberci diye anılan kişi Pentheus'a şöyle der: «...çünkü senin parlayan öfkenden, sert ve müstebit tabiatından korkuyorum.» Sert ve müstebit tabiat ise gericilikle muhafazakârlığın özelliklerindendir.

Bakkhos'un günümüz Türkiye'sindeki etkisinin tam anlaşılabilmesi için ilk bakışta konuyla ilgisi yok gibi görünen hususların da ele alınması gerek-

tir. Yunanistan'da kadınlar evlerin arkasındaki iç avluya açılan penceresiz odalarda bir tutsak hayatı yaşarlardı. Hattâ çoğu kocalarıyla birlikte yemek yemezlerdi. Atinalı iki atasözü şöyle der: «Erkeğe, sevmek için bir oğlan gerek, çocuk doğurtmak için de bir kadın» - «Sokakta görülen kadın kimin karısı ya da kardeşi olduğunu sorduracak yaşta değil, kimin ninesi sorduracak yaşta olmalı.» Yunanistan, yani Atina ve Sparta'da kadınlar eğitim görmezlerdi, Anadolu kadınlarıysa eğitim görürdü. Onun için İlkçağın yüksek kültür sahibi kadınlarının hemen hepsi Anadolu'dandır: örneğin Midillili ozan Sapho ki okul açmıştı, Miletli Aspasiya ki filozofların tartışmalarına karışırdı. Bir Atinalı ancak bir Atinalı kadınla evlenebilirdi. Perikles Atina meclisinde ağladı yalvardı da onun üzerine meclis olağanüstü olarak Aspasiya ile evlenmesine izin verdi. Halikarnas'ın genç kraliçesi Artemisiya Salamis deniz savaşında kendi filosuna kumanda etmişti. Ama Anadolulu, Suriyeli ve Mısırlı kadınlar tutsak edilerek Atina'nın esir pazarında köle olarak satılıyordu. En yüksek fiyat bu köleler arasında Anadolululara verilirdi. Âşık Paşa tarihinde «Bacıyan-ı-Rum» denenler saygıdeğer kadınlardır. Bektaşî şeyhlerinin karılarına da Bacı denirdi. Bektaşîlerde kaçgöç yoktu. Bir Bektaşî kadın birliğin şeyhi olabilir ve törenleri idare edebilirdi, nasıl ki bir Bakkha kadın da Bakkhos birliğinin reisi olabilirdi. Anadolu'daki ilk Hıristiyan sektine «Montanist» yani «dağlılar» denirdi. Montanist'lerde kadından papa oluyordu. Bakkhos'un Yunanistan'a girmesi de kadınları çok sevindirdi.

Euripides'in Bakkhalar tragedyasından da anlaşıldığı gibi, Bakkhos Yunanistan'a birçok Asyalı, yani Anadolulu kadınla gelir. Theba'lı kadınlar evlerinden fırlayıp bunlara karışır, geceleri dağlarda meşalelerle dans ederler. Karanlık düşünceli olan Pentheus bunların dağlarda kadın erkek çiftleştiklerine hükmeder. Piyeste Haberci bu kadınların temiz olduklarını, uslu edepli yattıklarını söyler. Ama inanan kim? Bakkhos Pentheus'la şöyle konuşur:

Bakkhos — Cümbüşlerin gece karanlıkta bir başka ihtişamı var.

Pentheus — Evet, karanlık kadınları baştan çıkarmaya daha elverişlidir.

Bakkhos — Kötülük güpegündüz de yapılabilir.

Kadınların masumluğuna inanmayan Pentheus, yani namusluluk taslayan Pentheus kadın kılığına girerek görünmemek için ağaçların arkasına gizlenir, ağzının suları aka aka Bakkha'ları seyre koyulur. Pentheus'un aklında hep şu fikir vardır ve o fikri de söyler: «Ne yapayım, benim kölem olan kadınların kölesi mi olayım?» Euripides bu piyeste ne demek istediğini açık açık anlatır, ne tuhaftır ki Batılılar piyeste Euripides'in ne demek istediğini değil, kendi kafalarındaki Atina hayranlığını okumuşlardır.

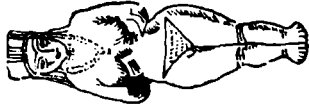
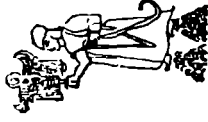
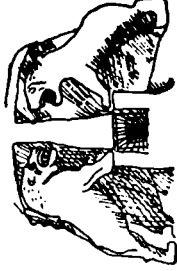
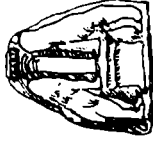
Frenk dillerinde «person» sözü kişi demektir. Bu söz Etrüskçeden alınmadır, Etrüskçe'de kişi değil, maske demektir. Zaten kişi kuru soğana benzer kabuk üstüne kabuk, maske üstüne maskedir kişi. Bütün kabuklar çıkarılınca, elde hiçbir şey kalmaz. Ama bu söz Etrüsklerde Bakkhos törenlerinin yapılmış ve oyunlarının oynanmış olduğunu gerçekler. Çünkü maskeler ancak o oyun ve törenlerde kullanılırdı. Şunu da unutmamalı ki Etrüskler Anadolu'dan İtalya'ya göçmüşlerdir.

Herodot da Bakkhos'u anar: İki İskit'in Bakkhos tarikatından olduklarını anlatır. Bunlar kendi eski göreneklerine ve atalarından kalma dinlere pek bağlı olan İskit'ler tarafından öldürülür. Herodot Skyles denilen başka bir İskit'ten de söz eder: bu adam Anadolu'da Miletlerden almış olduğu giysileri gizlice giyer ve Bakkhos tarikatına girer. İskitler ise insanı kendinden geçirterek deli eden bir tanrıdan hoşlanmadıkları için, Anadolu'lu İyonları hor görüyorlarmış, Herodot'un anlattığına göre de Skyles'in Bakkhos'a taptığını duyunca, onun da canına kıyarlar.

Bakkhos, İ.Ö. ikinci yüzyılda Roma'ya gelir, orada Bakanalya şenlikleri kurulur. Roma'da imparatorlar süresince İbakki cemiyetleri vardır. Latin şa-

irleri bunlara bol bol değinirler. Anadolu'da Kan'lar (Suriye'ye sonra, «diyarı Ken'an» dedirtenler) bir de Anadolu'dan göç edip Pulasati adlarını Palestin olarak Filistin'e verenler Bakkhos âyinlerini Suriye ile Filistin'e taşıdılar. Nitekim ki Tevrat'ta (Samuel kitabının 10'ncu babının 5'inci cümlesi) «on'dan sonra Filistin askerlerinin bulunduğu Allah tepesine varacaksın ve vâki olacak ki oraya şehre girdiğin zaman, önlerinde santur ve tef ve zurna çenk olarak yüksek yerden (yani dağdan) inmekte olan bir peygamberler zümresine raslayacaksın. Ve onlar peygamberlik etmekte olacaklar ve senin üzerine rabbın ruhu kuvvetle gelecek, ve onlarla beraber peygamberlik edeceksin...» Onuncu cümle de şu: «ve oraya Gibeaya gelince, işte onu bir peygamber zümresi karşıladı ve kendi üzerine Allahın ruhu kuvvetle geldi, ve onların arasında peygamberlik etti.» Yedinci Samuel kitabının 19'ncu babında bu konuya gene değinilir. G. Hoelscher'in peygamberler hakkındaki kitabında halkın dinsel törenlerde hep birlikte kolektif bir coşkuyla dans etmesine Beni İsrail'ce «Nabi»lik yapmak dediklerini yazıyor. Yukarıdaki «peygamberlik edeceksin» sözü nabilik edeceksin anlamına gelir. Nabilik etmenin doğrusu Bakantlık etmektir. Tevrat çağının İsrail'inde Yahudi Ken'anlıların «tabernacle» —yani kutsal emanetler— töreninin kaynağının Bakkhos törenleri olduğunu iddia edenler çoktur (Robert Graves, Greek Mythology, s. 27, 1). Bu törenlerde bir ellerinde arpa başakları, öbür ellerinde yeni şarap kupaları, gece meşalelerle sabaha dek dans edilir, kurban kesilir ve rasgele cinsi münasebette bulunulurdu.

Hattâ İbranî dilinde tanrı Yehova adının Bakkhos'u çağırmakta bağırılan sözden ileri geldiğinde ayak direyenler vardır. Bu sözün aslı «İaoouee» idi. Bakkhos'un grekçe çağırısı: «Eioi»dir. Ama bu çağırış da grekçeye çevrilirken değiştirilmiştir. Bu çağırış Akdeniz kuzey Afrika'sında —Araplarda— hızla söylenen «İyu! İyu!» bağırışına benzer. Avrupa'da ise Bakkhos çağırısı «Evohe»ye döndü. Zeybekler «Ehaaa» ya da «İihaa» diye bağırırlar. Bu-

Ana Tanrıça figürünün değişimleri

nun Bakkhos çağırışıyla ilgisi olmak ihtimali vardır. İspanya Araplarının dans edilirken «Allah» (Türkçede de böyle çağırılır ya) demeleri günümüzün İspanyollarınca «Olle»ye çevrildiği gibi, Bakkhos ünleyişi de çok değişikliklere uğramıştır; ya da her ulus kendi dilince bir aşka geliş bağırışı tutturmuştur.

Erken taş çağında, insanlar nerde olurlarsa olsunlar, ister Asya'da ister Avrupa'da, hepsinin de taptıkları tanrı yeryüzünün Ana Tanrıçasıydı. İskandinavya'da da, Akdeniz'de de bu böyleydi Ne var ki Ana Tanrıçanın adı tapınıldığı yere ve o yerde konuşulan dile göre değişiyordu. Daha önce Semele'nin Frigya dilinde Ana Tanrıça demek olduğu yazılmıştı. Apuleius (İ.s. 2'nci yüzyıl) Rhea, Here, Leto, Artemis, İsis ve daha başkalarının başka başka adlarla çağrılan hep aynı Ana Tanrıça olduğunu yazar. Rhea ile Here Türkçede «yer» yani yeryüzü, yer anası sözüyle aynı köktendir.

Ama bir yerde bir adla anılan Ana Tanrıçanın o adı başka bir yerde, önceki yerin adıyla anılıyor-sa, o Ana Tanrıçanın önceki yerden sonraki yere taşındığı anlaşılır. Kadının üstün olduğu matriarkal toplum düzeni, patriarkal düzene dönünce, işler karışır. Dişilerin dişiyi de erkeği de doğurduğu gibi, Ana Tanrıçalar da, erkek baba tanrıları doğururlar. Daha sonra oğulları olan tanrılar bakarsınız kocaları, babaları ya da erkek kardeşleri olur Kimin kimden ve kimin nesi olduğu işi Holivut'taki kadın erkek yıldızların boşanıp evlenmeleri gibi arapsaçına döner. Bunların girdisi çıktısı, işi, konumuz dışındadır. Bir yerde bir adla anılan tanrıya başka bir yerde aynı adla tapıldı mı, tanrının önceki yerden sonrakine taşındığı belli olur demistik. Anadolu'dan Suriye ile Filistin'e hattâ Hicaz'a taşınan Bakkhos'sel tanrıçalardan örnek verelim.

Anadolu'nun Frigya bölgesinde Semele olarak tanınan Ana Tanrıça Orta Anadolu'da Kybele ya da Hepa diye anılıyordu. Güney Batı Anadolu vani Likya'da ise Likya dilinden Lat diye anılır. Hepa Batı Anadolu'ya taşınınca Hebe olur ve Olympos

tanrılarına nektar şerbetini sunan sâki olur. Ama Filistin'e kendi adlarını veren Anadolu göçmenleri Pulasati'ler Hepa'yı Yürselim'e (yani Kudüs'e) taşırlar. Orada Hepa Heve, yani Havva anamız olur. Yürselim'in kahramanı, daha doğrusu Kan'anlıların kahramanı olan Adamos'la evlendirirler. Hepa küçük çocuk Bakkhos'u bir sepet içinde başında taşırmış; üzüm sepeti olacak. Kybele Mekke'de Hubel ya da Kibel diye anılırdı ve Kureyis kabilesinin özel tanrısı oldu. Uhut gazasında Ebu Süfyan onun adına kılıç çekti. İslâmlıktan önce Kâbe'de bir kolu altın büyük bir putu vardı.

Likyalı Lat'ı (ingilizce lad ile lady aynı köktendir) Yunanlılar Leto'ya çevirdiler ve Apollon ile Artemis'in anası yaptılar. Apollon da Likyalı olduğu için Atina'daki bahçesine Likeum dendi; lise, lise tahsili bu sözden gelir. Leto'nun adını Leda'ya da çevirdiler; Leda kuğu kıyafetine giren Zeus'le çiftleşir, bir yumurta yumurtlar. Ondan Helene doğar. Helene'nin Troya'ya kaçırılması İlyada'ya konu olmuştur.

Böylece Bakkhos'a bağlantılı olan Kibel, Hubel hattâ Lat ve Bakkha anlamına gelen Mainad'lar put olarak Kâbe'ye dikilir. Kurânı Kerimin «Vel-necm» suresinin bir âyetinde bunların adları verilmektedir: «Efereytümül Late vel Uzza vel mennatel salisetul uhra». Burada Late putu ana tanrıça Lat'tır, Mennate ise Mainad'ları başka bir deyimle Bakkha'ları temsil eder. Bu putların kimisi tahtadan, kimisi de taştandır. Nitekim kutsal taş «hacerul'esved» kalmıştır. Bunların hepsi de dişi tanrıçalardır, örneğin Halid bin Velid bunları kılıçla kırarken içinden şeytan çıplak bir kadın olarak ve dişlerini göstererek kaçtığını görmüş.

Anadolu bu orgiya'lı taşkın törenlerin kaynağı olmakla beraber, tabiat ilminin ilk kurulduğu yerdir. Dünyada ilk defa olarak kendini özgür duyan insanoğlu gene dünyada ilk defa olarak doğa ve evrenin naturalistik, fiziksel bir yorumunu yapabilmiştir. İ.Ö. altıncı yüzyılda Thales güneş tutulmasını tutulmazdan çok önce hesaplamış ve güneş saa-

tini de icad etmişti. Thales'le ondan sonraki fizikçiler Lavoisier'den çok ileriydiler denebilir. Hele Efesli Heraklit modern atomcuların katındaydı. Avrupa uygarlığının ana kökü olan fen Anadolu'da başladı. Bunun nedenini orada insan kafasının mistik düşüncelere müsait yetişmemesinde aramalı. Anadolu düşünürleri kendilerine filozof değil, fusiologos yani fizikçi diyorlardı. Ama bunların giriştikleri gelişmenin önü kendilerine filozof diyenlerle kesildi. Heraklit «realite şimdi ve buradadır» demekle Einstein'ın zaman ve mesafe teorisini hazırlamış oldu. Yoksa Sokrat ve Platon'lara bugünün atomik buluşları Einstein'ın teorisi anlatılsa, adları «hikmeti seven» anlamına gelen bu filozoflar bunları deli sayarlardı. Onlar «şimdi ve burada»yı inkâr eder ve şimdiyi de, buradayı da dünyanın yalancı görüntüleri sayarlardı. Hani şu mağara duvarındaki aldatıcı gölgeler olur şimdisi de, buradası da. Onlar realiteyi bırakıp idea'lara, gerçeksiz kavramlara kaçtılar, ama asıl tuhafı «idea» sözü bile nesnel, yani objektif bir görüştür. Neyse... İnsanoğluna yüzyıllarca zaman kaybettirdiler. Platon'un ideal akımı pek tabii olarak neoplatonizme, sonra da dinlere karıştı. Sokrat'lar, Platon'lar cennetmekân olduktan sonra, «sofia» meşalesi Olimpiyad meşalesi gibi Bizans İmparatoru Theodosius'a verildi, o da meşaleyi İskenderiye patriki Theophilos'a toka etti. Patrik meşaleyi kapınca kadiya turfanda hıyar yetiştirircesine İskenderiye kütüphanesine koşup, kütüphaneyi tutuşturdu. Ama bu konumuz dışındadır. Anlatmamızın nedeni Bakkha'lar, Silen'ler, Pan'lar ve Satirler alaylarıyla yukarda anlatılanlar arasında bir ilinti olmadığına parmak basmak içindir. Bir ilinti olsaydı eğer, Zeybekler dağ başında «dağlar bizimdir» diye oynayacaklarına sima'hanede babası tutmuş Rufai dervişi gibi zikrederlerdi.

Türkçe sözlük, kamus ve başka müracaat kitaplarından kimisi zeybek sözünün arapça civa demek olan zibak sözünden geldiğini yazarlar. Zeybekler oynarken civa gibi atik imişler de ondan. Bunlar zeybek oyununda bir atiklik, çeviklik görmüşlerdir,

neyse. Hüseyin Kasım Kadri Türk lûgatında zeybeği şöyle anlatıyor: «Aydın ve Bursa vilâyetlerinde verilen unvanı; bazen kardeş ve arkadaş olarak hitap yerinde kullanılır; hafif tüfekçi asker. Devleti Selçukiye zamanında Teke ve Aydın tarafında bulunurlardı.» Yunanlılar da zeybeği yunanca sayıyorlar, Zeus sözüne, ekmek anlamındaki «bekos» sözünün eklenmesidir diyorlar. Son zamanlarda Türkçülük çabasıyla zeybeklerin menşei Türkistan'dan İ.Ö. üç bin yıl önce Anadolu'ya göç etmiş Türklere bağlanmaya çalışılıyor. Zeybekleri uç beyleri (bek'leri) sayanlar da var. Gerçeğe en yakın tefsiri gene Hüseyin Kasım Kadri yapmaktadır. Çünkü «o bekos» ya da «io bakkhoi» derneği Batı Anadolu'ya yayılmış bir kardeşler birliği idi. Roma İmparatorluğu çağında bile Batı Anadolu'da «io bakkhoi» cemiyetinden söz edilmektedir.

Doğu zeybeklerine seymen denilmektedir. Bunlar zeybek değildir. Seymen Yeniçerilerde de vardı, «seymen başı» diye. Zeybek yalnız Batı Anadolu'da, özellikle Sardis, Aydın, Ödemiş bölgelerinde kullanılır bir sözdür.

Zeybek kıyafeti İsa'dan az önce yaşamış Lâtin şairi Propertius obekkhos'ların dans ederken Tyr (Suriye'de Sur kenti) külahıyla tutulan uzun saçlarını havaya savurduklarından söz eder. İlkçağda Sur kenti kırmızı boyasıyla ün salmıştı. Bu kırmızı külah olsa olsa fesdir. (Acaba kızılbaşların bu işle bir ilgisi var mı?) Anadolu zeybekleri fes giymiyorsa da, uzun keçe külah giyerlerdi. Bu külah Ahi'lerin «börk» dedikleridir. Mevlevî külahları ve çok daha uzun olan Yeniçeri külahları bu Ahi börklelidir. Yeniçerilerinki aşırı uzunlukta olduğu için, arkaya sarkar. Herkeste de upuzun saç bulunmaz a! Belki de püsküller uzun takma saçtı başlangıçta. Lâtin şairi, oi bakkhoi'lere, «Üzümü çiğneyen ayaklarınız (yani dans ederken) üzümün kırmızı suyuyla boyanmaktan yoksun kalmasın,» diyor. Fes ile püskül Ege denizi kıyıları ve özellikle Yanya taraflarında çok kullanılan bir «baş-kapı» idi. Zeybekler püskülü tartı ile alırlardı, en hafif püskül yüz dir-

hem (300 gram kadar) idi; ortalama 700 gram, ama bir kilodan daha ağır püskül takınanlar vardı. Hafifleri bir omuzdan aşağı, ağırları iki omuzdan ve arkadan sarkıtılırdı, tıpkı saç gibi. Belki pek eski çağda püskül at yelelerinden ya da kuyruk kıllarından yapılırdı. Sarayın yemekleriyle meşgul olanlara (saray bekçiliği de yaparlardı) «zülüflü» denilirdi. Burda yemeklerle ilgilenmeleri önemlidir, çünkü Bektaşî olan Yeniçerilerin bayrağı kazanlarıydı. Hittit miğferlerinden aşağı at kılı sarkardı. Bu miğfer sonraları Yunanistan'ın «hoplit»lerince benimsendi. Miğferin enseden başlayıp yüksekte öne doğru kavis yapması ve bu kavisten at kılları akması, atın kavislenen boynunu ve yelesini temsil eder.

Çok eskiden ibakki kurulu Anadolu'dan Balkanlara sıçradı ve orada adamakıllı kökleşti, özellikle Yanya (yani Epir bölgesinde) belki bu nedenden Arnavut'ların çoğu Bektaşîdir. Hattâ Büyük İskender'in, Filip'in oğlu değil de, Bakkhos'un oğlu olduğu kanısı yayılmıştı. Çünkü Filip bir gece İskender'in anası Olimpiyas'ın yatakta koca bir yılanla çiftleşmekte olduğunu görmüş. Yılan mitolojik Ofyon yılanıdır. Anatanrıçaya dünya yumurtasını doğurur; Havva'ya elmayı veren de bu yılandır. Demek ki Olimpiyas bir Bakkha, bir mainad idi; kraliçenin gece başını aldı mıydı, dağa kaçıp oynadığı tarihi bir gerçektir. İskender'in de tanrılığı «zül karheyn» yani iki boynuzlu oluşundan belliymiş. Bakkhos'un bir unvanı da Bromios'tur: ulu ürüyücüdür, gök gibi gürler. Öküz, okus, ingilizce «oks» aynı köktendir ve boğa demektir. Onun için İskender'i iki boynuzlu yaptılar. Orta Asya'da, yani insanın insana istihale ettiği yerde, bir yaban boğası ekspres lokomotif gibi bir yaratıktır. Bir insana aslandır denince, dört ayağı bir de kuyruğu var demek değildir, cesaretli demektir. Bu sebepten tanrılara, bu arada da Bakkhos'a boynuz taktırıldı. Büyük krallar miğferlerinde boynuzlar takındılar. Michel Angelo da erkeklik şanını belirtmek için Musa heykeline iki boynuz taktı. Belki de Epirililerin —örneğin Efzunlar gibi— fesle uzun püskül takmaları

ibakki'likten kalmadır. Unutmamalı ki Euripides hayatının sonunda Bakkhos birliğine girdi ve son tragedyası Bakkha'ları yazmak için Epir'e gitti. Püskül bahsini kapamadan önce şuna da parmak ko-yalım ki ilk püsküller Sultan Mahmut ve Mecit zamanında, fesi çepeçevre örterek aşağıya sarkardı. Yalnız önde gözleri örtmemek için bir aralık bırakılırdı.

Zeybeklerin çiçekli ve yapraklı baş çemberleri şüphesiz Bakkhos'sel sembollerdir. Bu kesindir, hem de bu çemberler asıl Aydın zeybeklerince takılıdır. Muğla, Balıkesir, Bursa zeybekleri başka şeyler takınırlar. Aydın'la hemen dolayları ise Euripides'e göre asıl Bakkhos tarikatının doğduğu yerdir. Zeybeklerin ana yurdu! Yazın asma dal ve yapraklarından, kışın üç köşeli yapraklı kayakapan sarmaşıklarından, yaz kış ise dağ çiçeklerinden yaptıkları çelenkleri ibakkiler başlarına çember diye takarlardı. Bu çelenkler mutlaka takınılırdı, çembersiz Bakkha olmazdı. Ona çiçek tacı deniliyordu. Asıl zeybek bölgesinin Sardis çevresi olduğunu Bakkhos sözünün de Lidya dilinden olduğunu söylemiştik.

Türklerde baş kabına büyük önem verilirdi. Ölümdükten sonra bile mezar taşlarına başlık olarak mesleklerini gösteren kavuk ve sarıklarının şekli yapılırdı. Yeniçeri ocağı kaldırılınca, halk Yeniçerilerden öcünü Yeniçeri mezar başlıklarını kırarak aldı. «Başı bozuk» sonraları asker olmayan sivil anlamına geldi, ama önceleri mesleksiz demektir. «Dal kavuk» da öyle, yani çıplak kavuğun üzerinde mesleğini, inancını gösteren kavuğu olmayan demektir, inançsız, mesleksiz, boş adam! Subayların başlıklarının önündeki ay yıldızı saran bronz yaprak çelengi zeybek çemberidir. Bunların defne dalından olmalarına rağmen Apollon'la bir ilişkileri yoktur. Yeri gelince anlatılır.

Zeybeklerin giydikleri caketin kolları varsa cepken, kolsuz ise camadan olur. Bunlar üzerleri siyah işlemeli, koyu renkli çuhadandır. Sırmalı işlemleri efeler değil, kızanlar giyer. Zeybekler bellerine bir şal dolanırlar, onun üzerine de me-

şinden bir silahlık. Şalvara çakşır menevrek denir. Şalvar diz kapaklarına gelir, ama diz kapaklarını örtmez. Dağ donudur bu, İskoçyalıların kısa fistan-ları, bir de Epirililerin kısa fistanela'ları gibi. Alp dağlarının tırmanıcıları da böyle giyerler. Yün çorap üzerine meşinden «kepmen» bir dizlik çekerler. Camadan «cam'edan» olsa gerek, cepken de «ce-be»dendir. Cebeciler vardı ya, cepkeni Yeniçeriler de giyerlerdi. Gövdeyi taştan, oktan korumak için kalın gönden cepken giyilirdi. Sonra meşin ve gön yerine zırh giyildi.

İbakkiler sırtlarına «nebris» dedikleri keçi, ceylan ya da pars derisi takarlardı. Bu hayvanla-rı öldürdükleri zaman etini yerlerdi. Bu et kutsal sayılırdı, o eti yiyen tanrının kutsallığıyla kut-sallaştığı sanılırdı. Bu sebepten Herkül aslan pos-tuna bürünür. Postun ne kadar kutsallaştığına «Altın Post» efsanesi işaret eder. Minoen Girit'te boğa başlı ve insan gövdeli «Minotor» boğa yenil-dikten sonra boğa başını kendi başına takan pa-pazdır. Katolik inancında «Eukaristi» töreninde papaz İsa'nın etidir diye bir ekmek hapı yedirir dua edene, İsa'nın kanıdır diye de biraz şarap içi-rir. Bu pek eski göreneğe «tanrıyı yemek» denirdi. İnsan tanrıyı yemekle tanrılaşmış olurdu sanki. Yamyamlıkla ilgisi vardır. Cebenin giyilen bir ya-ratık derisi olması, akla yaratığın yenildiğini ima eder. Bektaşiler içki dolayısıyla Bakkhos'sel bir tarikattır. «Demine devranına huu diyelim» çağ-rısında «devran» toparlak danstır, «dem» de kan demektir. Bektaşî ve başka tekke şeyhlerine «post-nişin» (posta oturur) denirdi, post kutsal sayılan bir çeşit tahttı âdeta. Posta Şeyhten başkasının oturması, hele basması korkunç bir günah sayılırdı. Şeyhin kürkü de tanrısai sayılırdı, onu giyenin yana-cağına inanılırdı. Sırta takılan ceylân ya da pars postlarının bacakları, Bakkha'ların omuzların-dan aşağıya sarkardı. Camadanın omuzlarından iki kanat gibi sarkan iki takıntının kenarlarında bir düğme, ya da düğme deliği kalıntısı yoksa, o iki ka-nadın post bacakları kalıntıları olması muhtemel-

dir. İncelenmesi gereken bir noktadır bu. Dans edilirken baştaki uzun püsküller gibi, bu kanatlar da oyuna kaygın kıvrılışlar katar. Bugün bile Anadolu'da sırta post takılarak oynanan oyunlar vardır.

Pazubent'lere gelince, ne zeybekler, ne de onların göreneklerini bilenler pazubent'lerin ne olduğunu bilemiyorlar. Kimi zeybekler bu pazubentler için kurşun geçmezliği sağlayan bir muska ya da bir tılsımdır diyorlar. Ama kurşun geçmeyen ayrı bir muskaları var. Pazubent'ten başka gümüşten bir «en'am» kutuları da vardır. Bu kutu da Herodot'un anlattığı «sureler» takımından olsa gerek. Bunlardan başka bir de maşa dedikleri iki halkalı bir demir çubukları var. Onun neye yaradığı belli değil. Ne var ki onsuz zeybek olmazmış. Kimi yazarlarımız da pazubentlerin üzerinde ne oldukları anlaşılmayan işaretlerin Orhon yazılarına benzediğini savunuyorlar.

Konuyla ilgisinden dolayı burada kısaca Ahi'lerden bahsetmek gerekiyor. Ahi'ler esnafla zanaatkârlar birlikleriydi. Daha doğrusu bunlar sendikalara benzer birer kuruldu. İngilizlerin «guild socialism»ine çok benziyordu. Demek ki sendikacılığın kökü yabanda değil, Anadolu'dadır. Osmanlı İmparatorluğu'nun gelişme devrindeki iktisadî yapısı Ahi'lere dayanır. Bu teşkilâtın ekonomik temellerin bozulmaması için, bunlar dinsel ilkelere bağlanmıştı. Ama bu dinsel ilkeler Müslümanlığın ortodoks ve Sünnî yönünü değil, heterodoks ve Alevî yönünü kolluyordu. Gene de Ahi'lik hemen hemen modern anlamda bir sendikacılık idi. İstihsalde standardizasyonu, malı piyasaya sunmakta ve fiyatta birliği, kalitede belli bir seviyeyi, kazançta topluluklar arasında eşitliği sağlıyordu. Anadolu'dan geçen ticaret yolları ellerindeydi. Sonra hangi din ve ulustan olurlarsa olsunlar —Müslüman, Hristiyan, Yahudi, Arap, Ermeni, Rum— herkes bu sendikalara üye olabilirdi. Mevlânâ'nın şu dizesi Ahi olduğunu açıklar:

Gel! Gel! Her kim olursan gel

Kâfir, ataşperest, putperest olsun da gel!

Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşunda Ahi'lerin büyük payı vardır. Ahi piri ya da Evren'i Edebâli, kızını Osman Bey'e ancak Osman Bey Ahi olduktan sonra vermiştir. İlk Sultanların çoğu Ahi idiler, çoğu sadrazam da öyle. Bizans İmparatorluğu çözülürken tekfur (nikefor) yani kale sahipleri başı boş birer derebeyi olarak halkın başbelâları olmuşlardı. Bunlardan korunmak için halk Osmanlılara sığınıyordu. O Osmanlılar ki Ahi idiler, Osmanlılar da Ahi'lerin halk üzerindeki etkilerinden faydalanıyordu. Bundan başka ayrı ayrı dinlerden, uluslardan, dillerden olanlar evlenme ve başka yollardan birbirlerine karışıyorlardı. Bu arada Anadolu'ya ait eski inançlar bir gizlilik perdesi altında süregidiyordu. Kimi Türkmenler, Tahtacılar, Kızılbaşlar, Bektaşiler bu aradadır.

Osmanlı tarihine başlangıcında büyük etkisi olmuş bir birlik de Bektaşilerdir. Belki de Bektaşilikle Ahilik başlangıçta birbirine bağlıydı. Ahi'lerin belirmesi Şi'i eğilimli Bektaşilerin Balım Sultan tarafından teşkilâtlandırıldıkları zamana raslar. Zaten Ahi piri sayılan Ahi Evren Hacı Bektaş'ın büyük dostuydu. Kırşehir'de gömülüdür.

Zeybeklerin reislerine Efe denilir. Ama Zeybekler yalnız Ege bölgesinde bulunurlar. Efe ise Anadolu'nun her yerinde bulunur. Efe sözünün kaynağı hakkında en güçlü olabilenler şöyledir: yukarda söylenenlerden efelikle zeybekliğin ayrı kaynaklardan geldikleri anlaşılır. Efe sözü «efendi» sözünün kısaltmış gibi geliyorsa da, efendiyle efe anlamında büyük ayrılıklar vardır. Efendi rumcadır: prens, ağa, usta, okur yazar demektir. Rumca «efendevma» hükmeden, «efendikos» da efendi, yani aklı başında, bilgili anlamına gelir. Örneğin: Hoca efendi, efendimiz Sallı aleyhi ve sellem, efendiden bir adam, denir. Ama Hoca efe, efemiz sallı aleyhi ve sellem, efeden bir adam denmez. Kalem efendisi

denir, kalem efesi belki vardır, ama denmez, Efe sözü bir yiğitlik, savaşçılık anlatır. Bu söz Anadolu'daki «Efeb» sözünden türemiş olabilir; efeb delikanlı, sakalını tıraş edecek çağa gelmiş genç demektir (deli-kanlı sözünde dionisyak bir fırlayış var). Ahilere verilen fütüvvet ya da fata temel anlamı gençlik, erginlik, gençliğin gücüyle güçlü demektir. O çağdaki çok gençler «deme»lere yani halk topluluklarında savaşçılığa ayrılırdı. İki yıl kentlerden uzak dağ başlarında ok atmayı, kargı savurmayı, kılıç kalkan kullanmayı öğrenirlerdi. Bir kazandan yemek yerlerdi bu efeb'ler, kazanlarını kutsal bayrakları sayarlardı. Öğrenimlerini bütünlemiş olanlar Bakkhos'un —o zaman yuvarlak olan— tiyatrosunun yuvarlak meydanında silah kullanıştaki çeviklik ve ustalıklarını gösteren yuvarlak bir dans oynarlar (demine «devranına» hu deyelim). Zeybek dansları da yuvarlak bir iz kollar.

Yeniçerileri Bektaşilerle Ahiler kurdu. Bektaşî ortalarının beraberce yedikleri kaplar, özellikle kazanları kutsal sayılırdı. Her ortanın üç kazanı vardı. Yeniçeriler kendi ortalarına değin bir şey görüşecekleri zaman, kazanlarının başına toplanırlardı. Baş kaldıracakları zaman kazanlarını kaldırıp meydana çıkarlardı. Savaşta kazanların düşman eline geçmemesi için ölesiye savaşırlardı. Ortaların özel kazanlarından başka, Yeniçerilerin hepsinin bir kazanı vardı. Ona «kazanı şerif» denirdi, o kazanda Hacı Bektaşî Veli'nin çorba pişirip Yeniçeri ocağına armağan ettiğine inanılırdı. Onun için bir Yeniçeri subayına «çorbacı» denirdi. Bu kazan kaldırılıp, yerine su dökülürse kıyametin kopacağı sanılırdı.

Ahilerde iki akım vardı: birisi cömertlik, ki bu akım güzel sanatlara gidiyordu. Öteki akım cesarete ve civanmertliğe akardı. Zeybeklerdeki silahlar ikinci akımdan gelebilir. Zeybeklerin dağlarla ilgileri vardır, yedi dağların bekçileridir. Saray Ahilerin yardımıyla, Ahilere muhtaç olmayacak kadar

kuvvetlenince, Ahiler ortadan kaldırıldı, ya da loncalara çevrildi. Onun için «ferman Padişahın ise, dağlar bizindir» dendi.

Efelik bir çeşit seçimle olur. Efenin oğlu babasının değerindeyse, efe seçilir. Artık her şey onun emriyle yapılır. Efenin oğlu seçilmezse, zeybekler aralarında birini efe seçerler. Bu seçimin kuralları, töreleri vardır. Zeybeklerse efenin emriyle kızanları yetiştirir. Kızan çocuk anlamına gelse gerek. Çünkü Anadolu'da kimi oyunlarda kızlar delikanlı, delikanlılar da kız giysisini giyerler. Kızan belki de önceleri başka anlam taşırdı. Sözler zamanla öyle değişiyor ki: Bizans'ın «nikeforos»u, «tekfur» oluyor, o da «tekir» oluyor, örneğin Tekirdağ.

Zeybekler efelerinin emriyle kızanları yetiştirir. Kızanlar da belirli kurallar ve törenlerle zeybek olurlar. Tanyeri ağarırken tören için zeybek grubu dağa çıkar. Dağa çıkma çok önemlidir. Daha önemlisi : bir defne (teknel derler) ağacının yanında halka olurlar diz çökerek. Yalnız zeybek adayı kızan ayakta durur. Yatağanını çeker. Üç kere öpüp efenin önünde diz çöker. Efe kimi sorular sorar, zeybekler bir ağızdan cevaplar bu soruları. Birkaç örnek verelim: Bu koca dağların sahibi kim? — Erimiz. Yiğit Kim? — Efemiz. Yiğit kime derler? — Sözünde durana. Korkak kime derler? — Sözünden dönüp aman deyene. Şeytana bel bağlanır mı? — Yardımcımızdır bağlanır. Var yemezlere acımak mı, dayak mı gerektir? — Dayak gerektir. Bu sorular bitince efe kalkıp defne ağacının yanında durur. Zeybekler etrafına toplanır. Efe yatağanı defne ağacına saplar. Yani zeybek efesine sadık kalacağına and içer, sonra yedi kez yatağanın altından geçer. Onun ardı sıra ötekiler de geçerler. Efe zeybeğin alnını, zeybek de efenin elini öper. Efe yatağanı ağaçtan söküp zeybeğe verir.

Anlattığımız zeybek törenlerine defne ağacının karışması çok önemlidir. Bunun anlaşılması için mitolojik karanlığa dalmak gerektir. Yunanistan'da Delfi kenti önceleri Ana Tanrıçanın kutsal yeriy-

di. Sonra Ana Tanrıça bir yana itilerek Apollon'un kutsal yeri oldu. Ama Ana Tanrıçanın göbeği, yani «Omfalos» taşı, kâhinin üç ayaklı sandalyesi ya da sehpası, Ana Tanrıçanın dışı kâhineleri yani Pithiya'lar orada kaldılar. Üç başlı yılan da vardı. O bronz yılanlar şimdi İstanbul'da Sultan Ahmet meydanındadır. Yılanların başı kırılmıştır.

Bakkhos'la Apollon hemen aynı zamanda Anadolu'dan Yunanistan'a geçtiler, ya da taşındılar. İkisi de insanoğlunun iki ayrı huyunun tanrılaştırılmışıydı. Biri Semele'nin, öteki Lat'ın oğluydu, ki bu adlar Ana Tanrıçanın iki ayrı adıdır. Böylece iki tanrı arasında kardeşlik kadar bir yakınlık sezilirdi, ikisi de güzel sanatların temsilcisi sayılırdı, yalnız Bakkhos sanatın atak ve anarşik akımını temsil ederdi. Yunanistan'ın bu akıma nasıl karşı koyduğunu bundan önceki yazılarda gördüktü.

Bakkhos'un Apollon'a özdeki yakınlığı dolayısıyla, en çal oynasın, vur patlasın danslar asıl Delfide oynanırdı. Oraya Atina meclisi yalnız üç yüz «thiyad»m gitmesine izin verirdi. Apollon üç kış ayı süresince Parnassos dağına çekilir, meydanı Bakkhos'a bırakır. Orada Delfili Maenad'lar Atina'dan gelen üç yüz thiyad'a kavuşurdu. Törenler başlayınca, ipi koparan kadınlar meşalelerle soluğu dağda alır, herşeyi ver yansın ederler. Bunu Sofokles Antigone tragedyasında anlatır. Plutarkhos da «Delfi Apollon'un olduğu kadar da Bakkhos'undur» der.

Defne ağacına gelelim. Euripides'in Bakkha'larında sözü geçen büyük kâhin Teiresias'ın iki kızı vardı. Birisi Dafne idi, o kız Delfi'de kâhine yani Pithiya oldu. Defne'ye Apollon âşık olur. Onu yakalamak için kovalar. Yakalayamayınca onu defne ağacına çevirir. Apollon'un yüreği acıyla kıvrılır, defne dalından kendisine çelenk yapıp alına dolar. Ana Tanrıçanın koribant'ları da Apollon'un Pithiya'ları gibi defne yaprakları çiğnerlerdi. Defne yapraklarında siyanür dö potasyum vardır, güçlü ağdır. Rahibeler onu çiğneyince, delirir gibi olurlar.

Gözler dışarıya fırlar, ağızları köpürür, abuk sabuk konuşurlar. Demek ki bir çeşit «maniya»ya girip «mainad» olurlar. Yanlarında duran papaz ne demek istediklerini bildirirdi. Böylece defne ağacı kutsal oldu. Apollon'un en büyük dört tapınağı Batı Anadolu'da, Ege kıyısı boyunca sıralanır: kuzeyden güneye Grinium, Klaros, Didyma ve Patara'dır. Grek mitolojisine göre Leto Apollon ile Artemis'i Delos'un yanındaki Ortigiya adalarında doğurmuş. İmparator Tiberius zamanında Anadolu'da her iki adımda bir kutsal yerler ve tapınaklar varmış, katili olsun, hırsızı olsun bu yerlerin dokunulmazlığına kolayca sığınabildiklerinden, memlekette emniyet kalmamıştı. Onun için Anadolu'daki kutsal yerlerin temsilcileri Roma'ya senatoya çağrıldılar ki bu kutsal yerlerin yalancısıyla sahicisi ayrılsın. Şimdi sözü Lâtin tarihçisi Tacitus'a bırakalım. Şöyle yazıyor: «İlk önce Efesliler geldiler, Apollon ile Artemis'in, cahillerin sandığı gibi, Delos'ta doğmadıklarını, kendi memleketlerinde Kenkriyos (Cenchrius) adlı bir suları ve Ortigiya denilen bir korulukları olduğunu, doğum sancıları ile kıvranan Leto'nun bugüne bugün orada duran bir zeytin ağacına dayanarak iki tanrıyı doğurduğunu, bunun üzerine o koru tanrı buyruğuyla kutsallaştığını, Apollon kiklops'ları öldürdükten sonra Zeus'un öfkesinden orada korunduğunu, gene orada Bakkhos baba savaşta muzaffer olunca, tapınak çevresinde toplanan Amazon'ları affettiğini..... İranlılar da hüküm sürdüklerince tapınağın kutsallığını tanıdıklarını... söylediler.» (Tacitus, Annales, 3. 58. 62)

Ortigiya denilen yer Solmissos dağının kuzeyinde Arvaliya vâdisindedir. O yer şimdi Meryem Ananın evi olmuştur. Kenkriyos suyu da Mervem Ananın kutsal suyu oldu. Anadolu kurak olduğu için, su başları eskiden beri kutsal sayılırdı. Prof. J. Garstrang Hittit imparatorluğu adlı eserinde çoğu Hitrit kabartmalarının su başlarında olduğunu yazar. Nitekim Manisa dağının üzerindeki Hittit tanrıçası Hepa'nın —yani Havva— önünde de su

akar. Bizans çağında kutsal su kaynaklarının Ayazma olarak kutsal sayılmasına devam edildi.

Yukardan beri Bakkhos'la Apollon'un, zeybeklerle defne ağacının bağlantıları hakkında bir fikir vermeye çalıştık. Bu bağlantıların tümünün anlatılması uzayan yazıyı daha da uzaklara sürükler. Burada durmak gerek.

Zeybeklerin and içme töreninde Efe'nin defneye dayanması bu ağacın zeybeklerce kutsal sayılmasındandır. Defne ağacının çok sık olduğu dağlarda zeybekler pek gezmezler. Defneye ölüm ağacı, o dağlara da ölüm dağı derler. Zeytin tanelerine benzeyen defne yemişlerini silahlarına sürerler.

Erken taş çağında tanrılara tapınaklar yapılmazdı. Tanrılara kutsal olan yerler vardı; çoğu sık ağaçlı, karanlık, ormanlık ya da koruluklardı bunlar. Kutsal olmakla beraber, oraları şom ve netameli sayılırdı. Zavallı insanoğlu milyonlarca yıl süresince korkunç sakıncalar, karanlıklar, fısıltılar ve meçhullarla çevrili kalmıştı. İnsan kutsal sayılan o esrarengiz yere girerse, onu cin çarpabilirdi. İnsanın yabaniliğiyle beraber rüyaları da, için için iyilik özlemleri de vardır. Cinleri yavaş yavaş güzelleştirdi. İnsancıl yapıp kendisine benzetmeye çabaladı. Ama ne kadar insanlaştırsa, tanrıların gülen insancıl yüzlerinin ardında karanlıklar vardı ki orada ölüm hortliyabilirdi. Canlı insanın canının başlıca düşmanı ölümdür. Hâlâ çocuklar gecenin karanlığından, mezarların hortlaklarından korkarlar, çünkü çocukluk yabaniliğe en yakın çağdır. Tanrıların yazı yanı güleçken, tura yanı korkunçtur. İşte bundan ötürü kutsal diye tanrılara ayrılan koruların eşiğine gelince, insanlar «aman etme, eyleme» diye yakarırılar, yani dualar ederlerdi. Kutsal koruların kenarına, tanrıların gönüllerini etmek için çeşitli şeyler armağan edilirdi, bu arada babalar ilk doğan çocuklarını tanrılara kurban ederlerdi. Bu koruluklara «temenos» denirdi. Zamanla bu temenos'ların kenarlarına ya da ortala-

rına birer sunak kuruldu. Sunak büyüye büyüye tapınak oldu.

İnsanın da tanrılaştırıldığı görülür. Örneğin insanın biri insana yarayan bir aygıt bulursa, o adam öldürülse de birkaç kuşak sonra putlaştırılırdı. Carlyle «kahraman ve kahraman tapınımı» adlı kitabında erken çağlarda kahramanın, yani insana yararlı insanın bir süre sonra tanrılaştırıldığını anlatır. Çağımızda bile böyle bir eğilim vardır. «Öldürülse de» dedik, örneğin Promete ateş tutuşturmak için bir aygıt icat eden adam olabilir. Ama o yaşarken tapınılmakta olan tanrının papazları tanrının işine karışıyor imtiyazlarına tecavüz ediyor diye «hezarı fen Mehmet efendi» gibi öldürürlerdi onu. Ama Promete'yi öldürmediler, hiç olmazsa hayal olarak, yalnız Karkas dağlarına zincirlediler. İnsan daha diriye tanrılaştırılırsa, o zaman başka bir tehlike baş gösterirdi: tanrılaştırılmış insanın tanrısal gücü kendilerine geçsin diye adamı diri diri parçalayıp yerlerdi. Belki de Bakkhos, kim bilir hangi uzak bir geçmişte, arpa ya da üzüm suyundan nasıl bira ya da şarap yapıldığını bulup insanlara öğretmiş bir adamdı. Rayt kardeşler entipüften bisikletçi dükkânlarında uçağı icat ettiler a. Bakkhos öldürüldü mü, diri diri yenildi mi, orasını Allah bilir. Bilinen bir şey varsa, tanrı sayıldı ve insan gönlünde uygarlığı kurucu, yaşamda yasa verici ve barışı sağlayıcı akımların temsilcisi oldu.

İnsan gönlü ışığa, sevgiye ve sevince can atıyordu. Tâ uzak doğudan gelen yollar Pre-Hittit, Kassit, Mittani, Hurrit, Pelasg, Leleg ve Minoen kalabalıklarıyla tozarıyordu. Skamandros'ların, Gediz'lerin, Menderes'lerin vâdilerinde göç üzerine göç, dil üzerine dil anaförlerle, karışa karışa Arşipel'e akıyordu. Akdeniz'in uçurum karanlığında, uzak geçmişin bir varmış, bir yokmuşunda, görünür görünmez bir mavilik durup durup düşünüyordu sanki derin derin. Yaşama sevinci hız ala ala sonunda Ana Tanrıçanın düdükleriyle kudumlarında, zilleriyle davullarından gürleye koydu.

Delî gönüller burgaçlana burgaçlana dansa ve hoplayıp oynamaya ver yansın ettiler. Işıkla parlayış insan kılığında Apollon diye tanrılaştı Ege'de. Sevgi Afrodite diye batı Akdeniz mavisinden bembeyaz köpük olarak süzölüp çıktı. İkisi de Troya savaşında kendi yurtları için savaşanlardan yandılar. Birdenbire doğu Akdeniz dünyada «her şey» oldu. Dünyanın beşiği, sevgisi ve sevinciydi orası. İnsanın gönlü Girit'ten Troya'ya, Troya'dan İonya'ya bağlanarak, insan uygarlığını yarattı. Artık orası, Homeros'un «şarap rengi» dediği deniz insan oğullarına sunulan «mavi» kupasıydı. Orası insanlığın beşiği, ilk insanlıktı. Sadyates'lerin süvarileri, Keyhusrevlerin develeri filleri, Dara'nın ölümsüzleri İskender'in sfalanks'ları, Romalıların kohort'ları, savaş arabalarının tekerlekleri altında Ege topraklarını çiğneyip geçti. Koskoca imparatorluklar gümbürürrr diye yer yüzünü sarsa sarsa devrildi. Tarih üzerine tarih yığıldı. Göz gözü görmez toz duman içinden insan gönlünün çevik ve oynak yaşama sevinci sıyrılıp çıktı. Tâ taş çağının karanlığından beri Pan sirinks'ini Marsyas'a, Marsyas flütünü Kybele'ye, Kybele zillerini Apollon'a, Apollon harpini Bakkhos'a, Bakkhos davulunu Aşık Garib'e, Aşık Garib sazını Zeybeğe verdi. Zeybek oynadıkça onu oynatan diyonisyak hız Nasrettin Hoca'yı güldürdü. O hız Akdeniz'in karanlık geçmişinden dans ede ede —yüzünde denizin dalga çırpıntısıyla güneş çakıntısı sanki— kulaklara türkü, gözlere oyun, gönüllere sevinç ve tâ imanına kadar meydan okuma oldu. Aralarında İda dağları, Boz dağları, Uludağlarının dağ bekçileri «Ferman Padişahın, dağlar bizimdir» diye bağırlıyorlar. Dağların sesi yoktur. Olsaydı, «Ferman Padişahın dağlar bizimdir» diye inlerlerdi.

DİNLER ÜZERİNE

10 Temmuz 1960

Merhaba Can Sabah

Western Asia Minor'u yazıyorum, amma arada da sana yazasım geliyor... Seninle hep şu Avrupa konusu üzerinde yaka paça dalaşırız. Eh hoş oluyor, sıcak kanlı al takke ver külâh bir kavga! Amma Nuh deyip Peygamber dememecesine ayak diremen soluğumu kesiyordu doğrusu. Avrupa medeniyeti nedir yahu? Avrupa, Haçlı Seferlerinde birlik ve bütünlüğünün farkına, bilincine vardı. Batı Doğu duygusu o zaman doğdu. İtalyanı, Fransızı, Almanı vb. Papa Ürben'in dini cartcurtuyla birleştiler ve Avrupa Doğuya kendini düşman bildi. İşte dinlerin güzelliği! Herhangi bir çocuk gibi milletlerin de bir çocukluk çağı vardır. Çocukluktaki «idiosyncrasie», yani özel tepki, ömrün sonuna kadar sin sin sürer. Bu ya böyledir, ya değildir. Amma bömböyle olduğu körü körüne parmağım gözüne yollu meydanda, cascavlak!

Neyse bırakalım bunları, gelelim günümüze, yani Batı medeniyetinin sonuna. Zaten bir şeyin modası geçmeyince aklımıza tak etmez. Skolastisizm, Rönesans, sonra insanın sergüzeşt ve araştırma devri geldi geçti. Bugünümüzde Batı medeniyetinin sonunu yaşıyoruz. Darwin'i Avrupa medeniyetine ait araştırmacıların sonu saymalıyız. Kristof Kolomb, Galileo, Darwin... Bitti!!! ötesi davranış devrinin enkazı. Enkaz güzel olabilir, amma ne de olsa enkazdır. Batının müspet olarak insan hakkında bulduğu en büyük gerçek, insanoğlunun evolution'udur, evrim teorisidir. Bugün bile Batı-

da Darwincilerle Fundamentalistler —yani İncilin Tekvin kitabında insanoğlunun yaratıldığına inananlar— arasında ateşli tartışmalar oluyor. Amerika'nın birçok devletlerinde Darwin'in kendi yurdu İngiltere'de BBC radyo merkezinin yaptığı bir yoklamada Darwin ve değişim kuramı hakkında ne düşündükleri sorulan kimselerin yüzde otuzu ne Darwin, ne de değişimiyle ilgili bir şey bilmediklerini yanıtladılar. Yarıısı Darwin'in adını duymadıklarını söylediler. Arta kalan bir yüzde yirmi vardı. Onlar da Darwin'in insan ve maymun hakkında hâlâ gerçekleşmemiş bir teorisi olduğunu buyurdu. Darwin'in komünistler ve şeytanla bağlantısı olduğunu ileri sürenler de oldu. Bugüne bugün ilerleyen bütün fenni araştırmalara karşın, Batıda Evolusyon ile Kitabı Tekvin'e dayananlar arasında dalaşma sürüp gitmektedir. Yani Haçlı Seferleri devrindeki duygu hâlâ sürmekte.

Peki, Batı ne olacak? Sir James Frazer Avrupa medeniyetinin kusurlarını «Doğulu dinlerin ben-cil ve ahlakdışı kuramlarından» biliyor. «Bu dinler ruhun Tanrı ile birleşmesini ve insanın Tanrı-da fena bulmasını —fenâ fillah mertebesine erişmesini— yeryüzünde yaşamaya değer tek yön bulur. İşte hata buradadır.» diyor Frazer. Mevlâna Celalettin Rumî de «Beşnev ez ney hikayet mikünet ez cudayıha mi künet» dememiş miydi? İnsanın ebedi necat ve halâsını, öteki dünyada selâmete erişmesini telkin ediyordu bu dinler. Öteki dünyada selâmete erişmek düşüncesi Müslüman ve İslâm kavramlarını meydana getirdi, Müslüman selâmete ermiş demektir. Kudüs'ün adı da Jerusalem'dir, yani «Yür Selim», Selâmet Yeri... İstenen neydi be yahu, Sabahattin? 1. Tanrıya kavuşmak, 2. Böylelikle selâmete ermek. Yani ancak Tanrıya kavuşmak ve selâmete ermek gibi amaçlara yönelik olarak yaşamak yaşamağa değerdi. Ben bir arkadaş sevmek, bir tohumu ekmek için yaşamın değdiğine inanırım. Oysa öbür inanç, Frazer'in dediği inanç, Grek ve Romen ideallerini yıkıyordu, yani Doğu kaynaklı dinler İlkçağ dünyasının in-

sansever, insana dönük görüşlerini ortadan kaldırıyordu. Hitler daha sonraları kısa ve kesin olarak: «Bütün dertlerimizin sorumluları Yahudilerdir!» dedi. Bu iki hüküm de tarih açısından bakılınca doğru değildir.

Grek din ve inancının bir bilgini ve otoritesi olan Frazer Grek Orfiklerinin ve o akıma bağlı necatçılar ve halasçıların görüşlerinin Doğudan değil, Trakya'dan geldiğini bilmeliydi. Yahudiler Grek âlemine, yani Yunanistan'a tanrıyla birleşmek olan Farizayik doktrinini sokmazdan çok önce, «Cité» idealizmi Atina emperyalizmi ve Sparta'nındaki tarafından çoktan yıkılmıştı. Orfik olmayan veya başka bir mistik ya da metafizik tarikatın üyesi olmayan Greklerin topu da spekülatif felsefe tarafından birer skeptike, şüpheciiye çevrilmişti. Büyük İskender o koca koca istilalarına karşın, Grekler yarı barbar olan Romalılara yenildiler. Romalılar dini tutuculuğu millî «esprit de corps» yani birlik fikriyle birleştiriyorlardı. Romalı asilzadeler ondan sonra Greklerin öğrencileri oldular. Onlar da mahut felsefi illete yakalandılar ve Romalıların özel idealizmi çöktü. Yalnız cahil lejyonlara ait olan birlik fikrine karışan doğulu kaynaklı imparator ve hükümdara tapış, siyasi yıkılışı geciktirdi. Amma İsa'dan sonra dördüncü yüzyıla doğru barbarların imparatorluk sınırlarına baskısı öylesine zorluydu ki, Romalılar o zamanları daha dinç ve güçlü olan Hristiyan inancına sığındılar ve imparatorluklarının arta kalanını güç belâ kurtardılar.

Hitler'in sözleri çoktan tekrarlanmış şeylerdendi. Yahudiler tarafından Avrupa'ya vurulan ekonomik baskı aleyhindeydi o laflar. Hitler insafsızdı. Hristiyan idaresi altında Yahudiler yüzyıllarca arazi sahibi olamıyor; bundan başka Yahudiler esnaf birliklerine üye olamıyorlardı. — Bir istisna: Bizde Ahilerin çoğu Yahudiydi. Zaten Osmanlı İmparatorluğu onların yardımıyla gelişti. Simavlı Bedrettin ikinci üçüncü katta kalır. Zaten ancak biz hayat hakkımızı bununla ispat ede-

biliriz. Başka şeylerle beraber. Amma bunları ele alacak yer yok burada. Önümde Whisky bardağı, habire yazıyorum. Saçmalıyorum galiba. Amma nasıl gelirse öyle dahedip gidiyorum. Canım sık-kın! Amma da cılız insanların arasındayım! — Yahudiler canlarını kurtarmak için zekâlarını kullanmak zorundaydılar tabii. İnsan yahu! Yahudiler kuyumcu, doktor, sarraf ve ödünç para verici oldular. Shylock var ya. Olmasın da ne halt etsin. Bilhassa bankacı oldular. Bunlardan başka birçok hünerli endüstrilere koyuldular. Cam ve optik âletler icat ettiler, imal ettiler. Bir sürü ilaçlar yaptılar. Bende Yahudi kanı olduğunu sanmıyorum. Amma bilemem. Mutlaka çingene kanı var. Konuya dönüyorum. Bugün eğer Avrupa hadsiz hudutsuz kapitalizmden ve endüstriden hoşlanmıyorsa, bütün kabahat kendilerindedir. Yahudiler Hıristiyan baskısına karşı parayı siper diye kullandılar. Yoksa Musa'nın yasalarına göre, kendi aralarında faizle para ikrazı yasaktır. Borçlu ilanihaye borçlu bırakılamaz, her yedi yılda bir borçlu borcundan af edilir. Para bir hizmet veya bir mal mübadelesinde pratik bir araç kalacağına, Hıristiyan âleminde sorumsuz bir kutsallığa yükseldiyse, kabahat Yahudilerde değildir.

Bütün bunlara karşın Frazer'le Hitler birbirinden pek o kadar uzak değiller. Çünkü Hıristiyanlık İbranî (semitik, yani Tevrat, Zebur, İncil, Kur'an) peygamberlerinden Batının bilmediği iki şeyi, yahut inancı, öğrendi. Birincisi Erkek, yani patriarkal, babaerkil bir tanrı (bu tanrı a-seyué, cinsizdir, tanrıçalarla ilişkisi yoktur, müstesna olarak Meryem Anayı gebe bıraktı). Bu saçlı sakallı «Bon Dieu» baştan aşağı som ve yekpare hikmettir. İkincisi ve bunun neticesi olarak teokratik bir hükümet, daha doğrusu bir cemiyet kurulur. Öyle bir toplum ki, dünya şanını ve debdebeyle tantanasını hor görür. Böyle bir âlemde kendi gündelik iş gücünü her gören Baba Tanrının sevgili oğlu olur ve mertebe ile serveti ne olursa olsun Baba Tanrıyla kavuşarak, ahirette necata, selâmete aday olur.

Bu iki inanç da kilisede yüzyıllarca tartışılıp durdu. Batılılar Yahudi peygamberlerin hep kut-sal, hep yüksek, hep ırak ve evrensel tanrısı Ye-hovah'a hayran kaldılarsa da gövde ve ruh ikilik ve karşıtlığını pek kolay yutamadılar. — Bu yeho-vah kelimesinin en eski şekli Yehuvah'tır; bunun da aslı İavue. İsa'dan önce altıncı yüzyılda bu Yahu adı Greklerde İakkhos oldu, ki bu da Dionis-os'un bir adıdır. Pek eski zamanlarda Anadolu'da bulunan Kolofon kâhinleri kim olduğu gizli tutulan en yüksek tanrıyı «İao! İao!» diye çağırırlardı. Ye-hovah'ın Sami dillerinde bir karşılığı «El»dir, ki Arapça Elah ve sonunda Allah olur. — Euripides'in Bakkhalar tragedyasında tanrı Dionisos için kulla-nılan «Evoe» çağrısı da aslında İavue'dir. Yehovah, İavue, İao, Evoe hep aynı kaynaklıdır. İbraniler Adonis adını da tanrıya yöneltilmiş çağrılarda kul-lanırlardı. Bütün bu sözcükler yüzyılların karanlı-ğında kaybolmuş eski Anadolu kaynaklı sözcük-lerdir. — Felsefî bakımından bu tanrı pek tartışmaya gelmez. Savaşçı Zeus-İupiter açık saçık aşk mace-raları ve kavgacı zırlıtlı Olimpiyen familyasıyla artık Batılıların saygısını yitirmişti. Ne var ki kili-senin saçlı sakallı başkanları dünyanın «ideal anar-şiye» hazır olmadığını gördüler. Dünya suyuna sa-bununa karışmayan, murakabe ve düşünce dalğı-nı bir Tanrı Babanın saygınlık kazanması için, eline Zeus'un şimşegini ve gök gürültüsünü ver-mek gerekiyordu. İşte bundan ötürü Papalığın iktidarı krallardan üstün sayıldı. Papa cismani kud-retlerle donandı ve iktidar politikasına girdi. Or-dusu vardı, savaş ilân ediyordu. Asılzade ve zen-ginlere, işledikleri ve işleyecekleri günahlar ne olursa olsun, af edici «indulgence»ler dağıtıyordu; para karşılığı onlara öteki dünyada tercihlî iyi muamele vaadediyordu. İlk papazların eşitlikçi gö-rüş ve davranışları aforoz edildi. Hristiyanların tanrılarıyla doğrudan ilişkileri kesildi. Tanrı ile ilişki ancak bir papazın aracılığıyla sağlanabilir oldu. Batının yüzde ellisinden çok daha fazlası bu-gün de bu inançtır.

Protestanlık Yahudilerin reddedilen iki inanını yeni baştan canlandırdı. İngiltere ve Fransa'da yıllarca süren iç savaşları papaz egemenliğine karşı açılmış savaşlardı. Bunların sonucunda herkes İncil'i dilediği gibi yorumlamaya koyuldu. Ne var ki protestanlık da ideal bir teokrasi istiyordu. Protestanlık asıl Amerika'da gelişti. Onunla birlikte dinsel eşitlik «equalitarianizm» de tanındı. Bu hür düşünce demekti. Gitgide bu çeşit eşitlik siyasal eşitliğe, yani demokrasiye dönüştü. Demokrasi o gün bu gün güya Batıda egemen oldu.

Amma çoğunluk dini idealizmi bir kenara atarak —her ne kadar para bir kötülüğün babası diye kabul ediliyorsa da— sosyal üstünlüğün ancak parayla sağlanacağı anlaşıldı. Fen de olayları en doğru tanımlayan araç sayıldı. Alelade doğruluk ve dürüstlüğün ne sevgi, ne savaş, ne siyaset işlerinde yeri yoktu. Amma gene de bu insanlar pazar günleri kiliseye gidiyor ve çocuklarını oraya göndermeyi ihmal etmiyorlardı.

Bugün hıristiyanlık bir tek temel yasa üzerine sapa sağlam oturan bir din değil, siyasal baskıları birbirini çürüten bir karşıtlar curcunasıdır, çünkü din işlerini tartışan türlü türlü konsiller dinsel kuramlar üzerine başka başka karar ve görüşlere varmışlardır. Yahudiler bile Musa'nın on emrine —evamiri aşeresine— aldırmayarak yeni yalancı tanrılarla orospuluk ediyorlar. Şimdi Batı, zenginlik tanrısı Pluto, fen tanrısı Apollon ve hırsızlık piri Hermes veya Merkür tarafından yönetiliyor. Bu karma karışıklığı büsbütün berbat eden varsa, bu üç tanrının arasındaki kıskançlıktır. Onun için nifak gırla gidiyor. Pluto ile Merkür durmamacasma Apollon Zeus'un şimşegi ve gök gürültüsü yerine atom bombasını almış, dünyaya meydan okuyor. Malum a, Batı onsekizinci yüzyıl filozofları tarafından, akıl ve us yoluna açılalı beri, Apollon gidip Zeus'un boş tahtına oturmuştur.

Batının yayın ve basını, papazları ve üniversite profesörleri bugünkü kargaşalıktan kurtulma-

nın biricik çaresini dine dönüşte görüyorlar. Amma dönülecek dini de bir türlü bulamıyorlar. Kimi okumuş aydın yabancılar bana camilere rağbet olup olmadığını sorarlar, camilere rağbeti komünizm düşmanlığı sayıyorlar ve bu, hoşlarına gidiyor. Çünkü başlıca dinler birbirinden aşılmaz uçurumlarla ayrılmış bulunmaktan başka, aynı dinin içinde birbirinin kanlı bıçaklı düşmanı olan tarikatlar var. Bunlara dönmekle bir fayda sağlanamaz. Bu sebepten bugün din diye ortaya konulan uluslarüstü bir milli ahlak oluyor, yani herkesin çocukluk çağındaki dinine dönmesi değil. Çünkü bu yapılırsa dinsel savaşlar yeni baştan alevlenir. Sonunda çeşitli batılı ekonomilerin barışçı bir komşulukta bağdaşmasına karar verildi. Amma evdeki pazar çarşıya uymadı. Mademki hiç kimsenin sahidin dini bir inancı yoktur, işi Musa'nın on buyruğuna, veya ona yakın bir «etik»e dökseler a. Amma bunu da yapamıyorlar. Ferdin kendi kusurlarını fazilet sayması kabilinden, bir devletin birbirine zıt kanılarını o devletin sağlık ve dinçliğine veriyorlar. İşte dinleri imanları! Zira komünizme karşı sefer ancak din adına yapılabilir.

Komünizm ise bir din değil, bir inançtır. Sosyal eşitlik filan. Cömert ve gayri milli olan bu inançta olanlar «Millenium»un gerçekleşmesini ertelemek ve düşmanca bir dünyada bekalarını sağlayacak bir politika gütmek zorunda kalmışlardır. Bu inanç kuzeydedir. Oranın acımasız iklimi ora halkını ne iseler, öyle yapmıştır. Bunun sonucu otoritaryanizm ve militarizm'dir. Bu tutum-sa, sanatlara ve edebiyata müdahaleye yol açar. Ne var ki bu müdahalenin geçici olduğu ileri sürülüyor.

Buna karşı iflas etmiş, entelektüel liderliğini kaybetmiş, aşağılık kompleksine uğramış Avrupa ne yapıyor? Şimdi uluslararası bir devrim var. Yepyeni bir şey bu, tarihte. Görülüyor ki Avrupa elastikiyetini büsbütün kaybetmiş, yeni problemleri karşılayamıyor. Eski takım taklavatı ve pılı pırtıyı yeni yere ve zamana taşımakla yeni konut ku-

rulamaz. Eskinin şöyle böyle değiştirilmiş fikirleri skmez artık. Eskiden tam bir kopuş gerek.

11 Temmuz 1960. Gece.

Sabahtan beri epeyce Western Asia Minor yazdım. Eh şimdi biraz dinlenelim! Sere serpile dūřunelim. İnsan ferahlıyor, yani içi aılıyor, çünkü içini serbestçe açıyor. «A discharge of vitality», bir canlılık boşalması bu. Radyo De Falla'nın bir balesini alıyor. Gök gürültüsü gibi bir kastanyet şakırtısı var. Dünyasına da mafahasına da gözünü budaktan sakınmayan bir meydan okuyuş! Ah vah yok. Kimdir vah diyen? Eęer yol üzerinde çömelip, ah vah diye dvnenler olursa, onları saęa sola fırlatıp ylu amalı. Neře içimde patlıyor bomba gibi. Suratıma bir baksan, beni ya imparator, ya mlti-milyoner sanırsın. Oysa vallahi cebimde üç lira var. Neyse, gelsin Sabah'a yazmak. Karanfilin sıkıysa yazdıklarıma bas. Bak sen söyledin aklına geleni yaz diye. Eh yazıyorum iřte. Bizim deli oğlan, Deli İbrahim'den cevap yok daha. Topuz gibi denizcidir. Kimbilir hangi deniz taşını eline almış, ıslak çamaşır burkar gibi burkuyor. Taşın suyunu çıkartıp içecek. Eh nasip olursa gideriz! Güneř batarken, onu göremiyorum, tavanın bir köşesinde pembe bir ışık. Deliyor tavanı. Ufuklar görünüyor, uzak, açık. Duvar yok. Tavan yok. Işığın angısı Echo! Echo! Ben gördüm oraları. Dost gözünde angısını görmek istiyorum. Bodrumdayken sabah kalkar, maviyi görürdüm. oktu yahu! Fazla yahu! Gönül okyanus kadarını alıyor, amma taşıyor taşıyor paldır küldür, cömert şelale gibi, gönül kıyı ve ufuklarından. Yazık heba olan mavilere! şapır şupur boşluğa aksın! Gözlerime yaşlar dolardı. Bořa gitmesin efendim. Adını unuttum, birinin onbeş yirmi metro uzunluğunda bir kömür deposu vardı. Kömürler depo uzunluğunca bir yanda, öteki yan uzunluğunca boř. Kapıyı kapadın mıydı, tam karanlık. Iřte tam yer! Hiç iteki maviye müdahale

edecek bir şey yok. Tam bakir bir fond! Orada mavinin canı ciğeri iliklerini içime çekerdim. Sö-mürürdüm, iliklerim olurdu. Beş altı saat karanlıkta bir aşağıya bir yukarıya yürürdüm. Kimse görmezdi ki deli desin! Evde Hatice: «Yemeğe geç geldin, soğudu her şey!» diye surat eder. Oysa ben neleri hazmetmişim bile. Neyse defet... Ha dün Darwin'i sembol diye almıştım. O, Batı medeniyetinin sonuncusudur. Ben Darwinciden çok Lamarckçıyım, amma bu başka hikâye.

Hani haftalık «Time» diye bir dergi var ya, son sayısındaki bir yazıyı buraya yapıştırıyorum.* Batıda hâlâ Darwin ile Tekvin'deki Âdem ve Havva'cılar arasında tartışma şiddetli diyordum. Atıyorum mu sandınız, işte buyrun! Şimdi bir tarafta Dr. Mascall diye bir fundamentalist, yani Tekvin'ci, öte taraftan biyolojist Huxley. Şu Huxley'e bak, ne sempatik bir insan yüzü var. Öteki de, yani Mascall tevil yoluyla Âdem ve Havvacı. Oysa Havva'nın kaynağı Yazılı Kaya'daki Hepa tanrıçadır. Hepa İonya'ya varınca Hebe oluyor. Olimpos'ta tanrılara ambrosia içirir. Bu görev anaerkil düzen süresince sürer, sonra babaerkil düzenle birlikte yerini Ganimend alır. Bu söz «İbne» demektir. Hepa Suriye'ye gidip Havva olur ve Yurselim'in (Jerusalem) kahramanı Adamos'la evlendirilir. — Adamos sırtı yere gelmez demektir. Onu da Anadolu'dan Pulasati'ler taşıdılar Filistin'e — Neyse, görüyorsun Haçlı Seferlerin ruhu devam ediyor. Şimdi gelelim Paris'e. Orada da «La Femme», kadın diye hayali bir varlık yaratmışlar. Yeni bir dünya gerek, Parisliler yeni dünya yerine her üç ayda bir kadın için yeni bir moda yaratıyorlar. Paris'in ve Batı'nın yenilik bakımından yaptığı en önemli

* H. B., üç sütun yazı ile biyolojist Huxley'in bir fotosunu yapıştırmış sayfaya. Fotonun altında «God is unnecessary» (tanrı gerekli değildir) yazıyor. Yazıda da, H. B.'nin anlattığından anlaşıldığı gibi, Huxley ile Dr. Mascall'ın tartışması özetleniyor.

şey bu işte. Al sana Time'ın aynı sayısında bir yazı daha: «Personnalités de la mode» modanın kişilikleri. Bir prenses bilmemnenin adı geçiyor, onun «elbiselerinin hayatı»ndan söz ediliyor. İşte Paris, Tout Paris dedikleri, Ville Lumière, ışık şehir filan falan... Bunları yazdım a, şimdi diyeceksin ki, onun kültürünü temsil edenlerden söz etse-ne! Ben temsilci olarak André Malraux'yu alıyorum. Zaten bana günümüzün Fransızlarını tanımadığım söylenir durur. Bilirsin ya, özellikle İstanbul kadınları kültürü de moda gibi bir şey yaptılar. O gün kim geçerliyse, «en vogue» ise, dünya kültürünün doruk noktası odur. Bana kimler sayılmadı yıllar boyunca : Jean Giono'lar, Proust'lar, Aragon ve Gide'ler... Bunların en tipik kişisi André Malraux. Bu herif «Le condition humaine» diye güya insanların koşulundan bahse yeltendi. Kitabı okumuş ve tamamen unutmuştum. Neyse bu adamı temsilci olarak alıyorum. Sözü ona bırakıyorum: «Que sont devenues dans l'Europe d'aujourd'hui celles des valeurs qui appartiennent à l'esprit?»*

Derken efendim :

«L'esprit européen est l'objet d'une métamorphose, le drame du XXe siècle à nos yeux le voici : en même temp qu'agonise le mythe politique de l'Internationale se produit une internationalisation sans précédent de la culture»...**

Sonra devam ediyor. Neyle :

«...qu'on deviendrait d'autant plus homme qu'on serait moins lié à sa patrie. Ce n'est ni bas-

* «Günümüz Avrupa'sında usa, tine ilişkin değerler ne olmuştur? H. B., Malraux'dan yaptığı bu alıntı ile, bundan sonraki alıntıların, yazarın hangi yapıtından olduğunu belirtmiyor. Biraz önce sözünü ettiği «La Condition humaine»den olsa gerek.

** Avrupa bir değişime uğramaktadır, bizce 20'nci yüzyılın dramı şu Enternasyonalin olacağına değgin siyasal mit can çekişirken, kültürün görülmemiş bir enternasyonalizasyonu oluşmaktadır.

sesse, ni erreur... Victor Hugo croyait que les Etats-Unis d'Europe se feraient Etats-Unis du monde.*

Maşallah Hitler, Mussolini, De Gaulle vb. Birleşik Devletler olacaklar. Beynelmilellik yurttan başlar ve dünyaya yayılır. «Yurda az bağlılık» değil, tersine, Vatan hiç red edilmez, sevilir, sevgi de sınırlı kalmaz, yayılır. Gönül enginler. Yurda bağlı olmamak enternasyonalizm değil, kosmopolitliktir, ki onda sevgi yoktur, umursamazlık, ilgisizlik vardır. Birisi olumlu, öteki tam tersine olumsuzdur. Sevgi sınırlarda durdu muydu, gönül sabittir; fikri sabit gibidir. Durmuştur. Buna da şovenizm derler. Gönül felce uğramıştır. —Hey Gökova, Tangır bükü, Altmışaltı Bükler, nerdesiniz?— Zaten Avrupa medeniyeti Voltaire ile bitti. Dante yurdunu severdi, amma gününün ne kadar şoven İtalyanı varsa, hepsini Cehenneme soktu. Kimileri kaynayıp söğüş oluyordu, kimileri cızbız köftesi gibi ateşte kızarıyordu, başkaları kasap kancalarına takılmış sarsılıp duruyorlardı. Cervantes İspanyolları öylesine anlattı ki, heriflerin iler tutar yerleri kalmadı. Shakespeare ne kadar kahramanı varsa, topu da yabancı. İngilizlerin hepsi, Falstaft gibi, soytarı ve zevzek makulesi. Goethe, Napolyon Almanlara analarından yemedikleri köteği attığı için, Napolyon'a bayılıyordu. Rabelais, Boccaccio Hristiyanlığın süt be süt hemşehrileri oldukları halde, Hristiyanlığı öyle gülünç bir hale soktular ki, onları okurken, Hristiyan denince, kıs kıs gülmemenin mümkünü yok.

Avrupa, başta Fransa ve Paris —çünkü sağdan soldan dayak yedikçe, kendini Avrupa fikrinin lideri olma sevdasına kaptırdı— İşte bu nedenle uymamak inadında, yani «conformisme»den nef-

* insanın, vatanına ne kadar az bağlı ise o kadar insan olacağına inanılıyordu. Bu ne bir alcaklıkta, ne bir yanlışta... Victor Hugo, Avrupa Birleşik Devletlerinin, Dünya Birleşik Devletlerini oluşturmaya inanıyordu.»

ret halinde. «Yeni» diye birçok eksantrisitelere sapar. Bunlar da fikir hürriyeti sayılır ve sanılır. Paris'in kadın modası gibi mevsimlik geçici şeylerdir bunlar. Asıl gerçek : Hitler, Mussolini, De Gaulle, Churchill, Adenauer'dir. Bu kaskatı, yenilmez yutulmaz, taş misali gerçeklerin üzerine, hürriyet eksantrisiteleri gönül suyu, züğürt tesellisi bir salçadır. Amma bu salça gerçekleri yutturamıyor. Sanat yönündeki bohemlik ve eksantirite'ler sınırları tutmuş, yaş dönümüne uğramış histerik kadın belirtirleridir.

Malraux şöyle diyor :

«Bizim uygarlığımıza kaynak olan kimseler ne diyebilirlerdi birbirlerine? Uygarlığımızda bir Yunan ögesi, bir Roma ögesi ve bir de Kutsal Kitap var. Ama Kaysar ile İlya peygamber karşı karşıya gelseler, ne derlerdi? Ağır sözler savururlardı birbirlerine karşı. İsa ile Platon arasındaki diyalogun tam anlamıyla doğabilmesi için, önce Montaigne'in doğması gerekti» buyuruyor Malraux. Zaten ne demek istediğini bu mektubumun ön taraflarında anlatmıştım. Bittabi Avrupa dini dolayısıyla İonya'nın realist filozoflarını değil, realiteden idealizme sapan Platon'a eğilecekti. Özellikle Heraklit'in dialektiğinden kaçacaktı. Platon'un Tanrısına Yeni Ahit'in Tanrısı kolayca uymaktaydı. Zaten Tevrat'ın ilk beş kitabının (Pentateuk) içine Platon tıpa tıp sığıyordu.. Asıl Platon'un Timaios'u işlerine çok yaradı. Timaios'u zaten Platon bir Fisagorcu sayıyordu. Başlangıçta zaten tanrı vardı, hem iyi bir adamdı, evreni kusursuz olarak yarattı —sonradan şeytan işin içine karıştı marıştı demiyor doğrusu —Allah evreni iki şeyden yaratmış— Platon söylüyor bunları — 1. Gövdesiz olarak eşyanın idea'sı yaratılmış; 2. sonradan maddesel öğeler yaratılmış. Eh, bu görüş hristiyanlık için biçilmiş kaftandı. Sonra bu iki öğeyi çeşitli oranlarla birbirine karıştırarak dünyayı yaratmış... Defet! Sayfaları saçmayla mı doldurayım! Gelelim gene Monsieur André Malraux'ya. «Kimi yüzyıllarda onu —yani Avrupa kültürünü— İtalya, İspanya, Fransa

ya da İngiltere egemenlikleri altına aldılar. Bütün bu ülkelerin ortak bir yönü vardır : Yunanistan ve Roma'nın kültür mitosu ve ortaklaşa yaşanmış onbeş yüzyıl hristiyanlık mirası.»

Görüyor musun üç renkli bayrağın önünde ara sıra kışına parmak atıyorlarmış gibi zıp zıp sıçrayarak «L'Europe! La France! Paris!» diye yaygaralar salan şoveni? Asıl Avrupa kültürünü yapanların, bir kere Avrupa kültürü dediklerini işittin mi? Onlar insandılar, Avrupa'nın farkında bile değildiler. Bugün bir Sovyet Rusya, bir Çin, bir Japonya, bir Hindistan var. Biliyorum, bunların uyanıklığı hep Avrupa'dan geldi diyeceksin. Öyle diyeceğine Sümer'den, Mısır'dan geldiğini söyle. Hiçbir bitki havada bitmez. Köklerini bir toprağa salacaktır. Türk mimarisinin kökü Bizans ve Arap-Arabesk mimarisindedir. Amma Türkler bir «impondérable», yani bir başka öge, bir başka tad katmışlar, Türk mimarisi olmuş. Artık ne «o» ne de «şu»dur o, amma «bu»dur.

Yeni çağın başlangıcı atomun çözülmesi ve yeni bir sosyal sistemin kurulması ile başlar. Atomun çözülmesi bile sosyal sorun kadar önemli değildir. Çünkü atomun çözülmesi ancak bir basamaktır merdivende. Sapan taşı kullanırken okun icadı atomun çözülmesi kadar önemlidir. O da bir basamaktır. Bu işte bizim büyük hizmetimiz oldu. Çanak kale'den Çarlık Rusya'ya yardım yetiştirmek için geçmek istiyorlardı. Eğer Çanak kale'den geçeydiler, yardımı ulaştıracaklardı. İhtilâl gene olurdu, amma kimbilir ne kadar gecikirdi. İşte Çanak kale savunmasıyla başımızdan büyük bir iş yaptık. Evet, ne yaptığımızı bilmiyorduk, amma Türk askerlik tarihinde —tarihi sonucu bakımından— en büyük savaşımızdır. Viyana seferi filan hep solda sıfır kalır. Çok tuhaftır amma Avrupa'yı iki kere kurtardık. Bir kere Ankara savaşında. Hani derler ya iki testi birbirine çarpınca biri kırılır, amma öteki de çatlar. Timurlenk'te Avrupa'yı istilâ edecek hal bırakmadık. Ya birleşseydik? Çünkü Beyazıt Niğbolu'da bütün Avrupa'yı yenmişti. Bütün Avrupa'yı

yenen Beyazıt'ı yenen Timurlenk Avrupa'yı neye döndürürdü? Sanki Avrupa'yı kurtarmak için mi savaştık? Hayır. Amma işte yazgı öyle istedi. Bir kere de Cengiz'den kurtardık, Huarzım devletiyle. O iş Cengiz'in kuvvetini epeyce kırdı. Yoksa Cengiz Attila'yı gölgede bırakırdı. Gelelim Bay Malraux'ya.

«İnsan yeni baştan yaratılmalıdır, evet, Avrupa hâlâ dünyanın en yüksek entelektüel değerlerini savunmaktadır.»

Bu kadar sömürge, iki dünya savaşı, bundan sonra bu adamın utanmadan söylediklerine bak! Param parça edilen milyonlarca insandan bir tekinin kanına değişmem şu «dünyanın en yüksek entelektüel değerleri» dediğini. Sanki o değerler için mi savaştılar? Bak ne diyor :

«General De Gaulle Cumhuriyet'e karşıdır —çünkü yeniden kurdu onu— Yahudilere karşı —çünkü ırk yasalarını kaldırdı— Fransa'ya karşıdır... Ama Fransa'ya nasıl karşı olabilir? O bu ülkenin korkunç uykusuna karşın onurunu yenilmez bir düş gibi korumaktadır.

Hay onurunu eşekler yestehlesin!

«Fransa'ya birkaç kez roman ve gotik dönemlerde olduğu gibi, XIX. yüzyılda oynadığı rolü oynamak istiyoruz, o zamanları Avrupa'yı vurgulayan Fransa idi, bu vurgu da atılganlık ve özgürlük.»

Bu koca lafların önlerindeki büyük harflerden gayrı büyüklükleri yok. Sözü geçen konularda geri kalmamak için olacak, şu sıralarda Fransızlar «non-conformisme» ve snobizme sapıyorlar. İonesco'nun «Rhinoceros» piyesi öyle tuttu ki, bütün Parisliler gergedan illetine tutuldu. İonesco'nun piyesinin hayatta tek düzeyliliğe karşı olduğunda birleşiyor. Parisliler artık her gün kuşkuyla aynaya bakıyorlar, acaba burnumuzun üstünde bir gergedan boynuzu sivriliyor mu, diye sırtımızda duygularımızı gizleyecek kalın bir deri peydah oluyor mu, diye. İonesco'ya göre gergedan sürüden asla ayrılmaz, amma kimi sefer sırf moda ve geleneğe uymak için sürüye uymayan aykırı bir yaşam sürer. Parisli, bilirim, gergedan olmaksızın

ölür. Amma hepsi de günün modası ve tutkusu ne ise, ona uyar ve onu yapar. İşte bundan dolayı ilk önce gidip piyesi görür. Ondan sonra da geri kalan vaktini hep piyesten söz etmekle geçirir. 'Yani Parisli uyuma uymamak, ona karşı direnmek uyumluluğunu gösterir, aslında dünyanın en uysal adamıdır.

Merhaba, uyku geldi. Hani bir lokantada seninle birlikte yemek yerken dinsel öğretimden söz etmiştik. Devletin büsbütün laik olarak dine karışmaması ya da karışması sorununu görüşmüştük. Din öğretime karıştırılmayınca, yobazların söyledikleri gibi köylüye egemen olacaklarını söylemiştim. Öte yandan diyanet işleri müdürlüğü yapılırsa, o işlerin başına bir medrese mezunu getirileceğine, bunun da çok sakıncalı olacağına işaret etmiştim. Diyanet İşleri başına getirilecek adamın eline bir program verilmeli ve o çerçeveyi aşmaması sağlanmalı. Ehveni şer bu. Yarın o programı yazayım. Merhaba şimdilik.

12 Temmuz 1960.

Güya oturup din hakkında yazacaktım. Zaten Arapçadan alınan «din» kelimesini defet, Fransızca «religion» sözü de şüphelidir. Çiçero «relegere»den geliyor demiş, yani yeni baştan dikkatle okumak. Aziz Augustinus ise «religare»den gelir diyor, yani bağlanmak demekmiş. Anlamı ne olursa olsun, berbat bir şey. Amma bugün yazamayacağım. Şimdi sabahın saat ikisi. Bütün gün geçimsizlikler, kavgalar, onları düzeltmek, yatıştırmakla geçirdik. Ne ise, yarın yazayım. Zaten ne diye yazıyorum. Saçma oluyor, değil mi? Eh Merhaba Sabahattin, bundan sonra deftere yazacağım başı boş yazıları...

(İmza atmamış bu mektuba.)

PAPAZLIK VE LAİKLİK

Kimileri laik sözünü dinsiz anlamına alırlar. Oysa «laik» sözü «papaz» sözünün tam karşıtıdır. Papazlık olmasaydı laiklik olmazdı. Laik sözü latince laicus (layikus) ve Helencede de halk anlamına gelen «Laos» sözündendir. «Laik» papaz olmayan ve halktan olan demektir. Papaz takımına genel olarak «klerje» ya da «eklesiyastik» denir ki bu da kilise mensubu icazetli papaz takımı demektir. Laik halktan yani papaz olmayan demek olduğuna göre hiç de dinsiz anlamına gelmez. Papazlar —yani kutsal adamlar— taifesi, Hıristiyanlığın küçük bir azınlığıdır. Bunların mesleği dindir. Yani nasıl ki bir yargıcın mesleği yasaları bilmekse, bir doktorun mesleği de hastayı iyi etmekse papazın da mesleği, dindir. Papaz din adamıdır. Ama İslamda din meslek değildir bir inançtır. Bir adam ya müslümandır, ya değildir, ama hiç bir zaman, «din adamı», «kutsal adam» değildir, çünkü papaz değildir. Papazdan başka ne kadar hıristiyan varsa hepsi laiktir. Örneğin bir kilisede, papazdan başka bütün cemaat hıristiyandır. Dini âyini yalnız papaz yapar, cemaattan biri dini âyini yapamaz. İslamdan gayri bütün dinlerde papaz —yani kutsal adam— vardır. İslamda kutsal adam yani papaz olmadığına göre müslüman zaten laiktir. Örneğin papazların altın ve gümüş yaldızlı tepelikleri ve cafcacalı özel giyimleri vardır. Bir müslümanın ister imam ister müezzin kutsal ve özel bir tepeliği ve giyimi yoktur. Sarık ya da agel Arapların islamlıktan önce, putperest iken de doğal ola-

rak giydikleri tepelikdi. O sıcak iklimde gösteriş olsun diye başlarına bir koyun postu geçirecek değildiler ya. Softa cübbesine gelince Fatih Bizansı aldığı zaman Ortadoks papazlarına bir cemile olsun diye, o cübbenin giyilmesini ferman buyurdu. Ad takmayı yani vaftizi ancak papaz yapar. Vaf-tizsiz insan hıristiyan sayılmaz. Oysa bir çocuğa herhangi bir müslüman ad takar. Nikâhı mutlaka papaz kıyar (laik devletlerde sivil evlenme ayrıdır) ama islamda herkes nikâh kıyabilir. Nikâhlanacakların iki şahit önünde birbirlerini karşılıklı kabul etmeleriyle nikâh oldu demektir. İmam nikâhı yoktur. İmam bu nikâh eyleminde herhangi bir insan gibidir ve bir dinsel özelliği yoktur. Anlatırlar a, mahallede çapkının biri, bir kadınla odaya kapanmış, bunu duyan mahallelinin bu olay namusuna dokunmuş cümbürcemaat kadının evini basmışlar. Çapkın pencereyi açmış, erkeğin kadına, kadının da erkeğe vardığını ikisi de bağırmışlar, «siz de şahitsiniz,» demişler. Nikâh olup bittiği için toplananların hepsi de tanık diye süt dökmüş kedi gibi dağılmışlar. Hoca, imam, müezzin, molla, şeyh denilenlerin hiçbiri papaz değildir, topu da laikdir. Bunların yerine herhangi bir müslüman geçebilir ve âyini idare edebilir. Cemaatta âyinle erkânı bilen olmayabilir de kolaylık olsun diye imam ve müezzin tayin edilir, yoksa cemaattan biri imamet eder. Zaten birinci cemaattan sonra, bir ikincisi olursa, cemaatten biri imamlık eder. Yani dinsel eylemlerin ve eylemleri yapanların hepsi de laiktir. Ne eylem ne de aylemi yapan kişi kutsaldır. Bunlar bilinen ve bilinmiyorsa öğrenilmesi gereken temel konulardır, tekrarı gerekmez. Bir papaz bir hıristiyanı aforoz ederek Hıristiyanlıktan çıkarabilir. Müslümanım diyen bir imam ya da hocanın haddine mi düşmüş ki (en ufak kılını bile yaramadığı düşünüen bir insanı) kendisine Tanrı payesi vererek Müslümanlıktan çıkarsın!

Din ve imanın ruhu olan şu âyet vardır: «Ene inde zanne abdî bih,» yani «ben kulumun zannı katmdayım», ya da, «kulum benim ne olduğumu zan-

nediyorsa ben oyum», diyor Tanrı. Bu âyet kesin-
dir, şu ya da bu yolda tefsir edilemez. Buna göre
Tanrı ile kul arasına girilemez. Birisi Tanrıya değ-
gin fikrini başkasına bildirebilir, ama bu fikrini
başkasına zorlayamaz. «Mutlaka böyle düşünecek-
sin, böyle inanacaksın» diyemez ve öyle düşünme-
diği için suçlayamaz. Çünkü insana yaradanınca ve-
rilmiş olan bir hakkı inkâr etmiş olur. Bu âyetle
«Tanrıyı iyidir ya da kötüdür deme, sakalı ya da
bıyığı vardır demek gibi olur», der. Bu işte icmai
ümmet de olmaz. Softalar İslam düşüncesinin bu
hürlüğünü hasır altı ederek âyinlere değgin yüzey-
deki mekanik hareketleri (erkânı) dinin temel doğ-
ma'ları sayarlar. Böylece içtihat kapısının hep açık
olduğuna ve Tanrıyla kul arasına girilmeyeceğine
dair sözler hep boş laftan ibaret kalır.

Tanrı kulun zannı katında olunca insan dü-
şüncesi dar ve toparlak sınırlı bir kadrana hapis
olmuş sanki, oradan kurtulma çabasıyla ibresi tit-
rer durur. Şimdi vahdeti vücut dedikleri panteizm
ucuna gider; kozmosu, yani evreni inkâr eder ve
akozmist olur. Sonra öteki uca fırlar, bu kez var-
lığı salt kozmos sayarak akozmistin karşıtı ateist
olur. Bu çabasında us hangi uca gitse, gene de bir
temel realiteye inanır. Varlığı inkâr etmez. Çünkü
Tanrı «kulum beni ne sanıyorsa ben o'yum» demek-
tedir. Buna kimse karışamaz. Bu olayda ussun bir
çabası bir araması vardır. Ussun bu davranışı
onun diriliğinden, canlılığındandır. Ölü davran-
maz; yokluk yani inkâr budur. Ussun ölümüdür.
İnsan ussuyla yaşar, işkembesiyle değil. Umran
sûresinin birinci âyetinde, «Allahu la ilahe hu elhey
elkayyum», denir. Yani tanrı sonsuz yaşantıdır.
(Thales'in, «Madde ebedîdir ve canlıdır» sözü bu
âyete ne kadar benzer) yaşayan arayan inanç,
imandır. Ama din adamları denenler kendilerine
papazlık (çünkü papaz kendisini halktan, yani laik
saymaz. Kendisini kutsal hemen hemen tanrısal sa-
yar) süsü verenler, inancın —yaşayan iman— can-
nına okurlar ve onu eski ve ölü bir anane saya-
rak salamura yatırır. «Hu el hay el kayum»,
nerede kalır?

Yukarıya geçirilen âyetlerin dinin ruhu olduğu yazıldı. Bunların üzerinde pek durulmadığı ya da âyetlerin kesinlikleri bir sürü tefsirlerle gürültüye getirilerek hasır altı edildikleri de yazıldı. Ve yazıldı ki bütün önem dinin yüzeyinde olan âyinlere, dinin erkanı, yani direkleri denilen mekanik evza'ına verilir. Örneğin namaz aslında bir saygı duruşudur. Hayat bir mucizedir. Olmayabilirdi. İnsanın en değerli şeyi hayatıdır. Yaşadıkça insanın yüklendiği sorumu anlamasıdır. Hayati değerlenmesi haksızlıkları ortadan kaldırmaya çabalaması örneğin bütün yetiştiricilerin kazıklanmamasına uğrasması, çirkinliklerin giderilmesi, güzelliklere güzellik katılması gerektir. İnsanın, varlığın ortasında, varlığın bir parçası olan kendisinin ve varlığın haysiyetini bilmesi ve koruması içindir namaz. Bütün bu saygı duruşunun düşündürdükleri ve duyurdukları bir yana atılır. Namazda nasıl durulacak: eller sallanacak mı, bir sallayıp iki mi yalıtacak, bir yatıp iki mi bağlanacak eller, işte bunlar ve bunlar gibi şeyler imanin önemli konuları sayılarak dinin erkanı (direkleri) yerine geçer. Direğin ne olduğunu da herkes bilir.

Bu halin münasebetsiz sonuçlarına bakındı şimdi. Hazreti Muhammet zamanında namazın nasıl kılındığını bilmemektedir. Bilinseydi İmamı Hanbeli, Şafii, Maliki ve Hanefiye lüzum kalmazdı. Her halde putlara nasıl kılınıyorsa öyle kılınırdı. Hazreti Muhammet etiket ve protokol mütehassısı değildi. Saygı duruşu o zaman nasılsa yine öyle bırakıldı. Yalnız önceleri putlara sonraları aynı tarzda Tanrıya saygı durulurdu. Yukarda sayılan dört imamın her biri ve onlara uyan cemaatlar namazı başka başka türlü kılarlar. Şam'daki koskoca Emevi camisinde dört cemaat birbirinden kırk elli metre uzakta aynı namaza dururlar. Bir cemaatta kılanların çoğu daha öteki cemaatta gidip aynı namazı dört ayrı biçimde kılarlar. Öyle ya adam hangi cemaatin doğru kıldığını ne bilsin? Dördünden biri doğrudur. Dördünü de tabana kuvvet kıldım mıydı, doğrusu dördün içindedir. O zaman

cenneti sağlama bağladım demektir. Amaç saygı duruşu değil sevap istif etmektir. Eh adamın dünyalığı varsa dünya bankasına para yatırır cennet bankasına da sevap yatırımı yapar. İki cihanda da keyfi kekâ olur. Bu konuda dört imamın dördü de hak sayılır. Bu onların bileceği iştir. Asıl fenası bu dört imamla içtihad kapısı kapanır. Ne hakla? Tanrının, «kulum beni ne sanırsa oyum», demesi nerede kalır? Tanrının böylece sonsuzluğu sınırlandırıp budanmış olur ve Tanrı Nasrettin Hocanın kuşuna benzetilerek kafese konur. Bu olay, birçok bunun gibi dinsel eylemlere örnek olarak verildi.

Bunun nedeni İslamlığa değgin ne varsa Arapça olması zorunudur. Oysa Tanrı Araplara Fransızca konuşacak değildi ya! Aparçada ısrar edilince yobazlar Tanrıyı diledikleri gibi inhisarlarına alırlar. Aydınlar meşgul oldukları yüksek konulardan eğilip yobazların sahtekârlıklarına itiraz etmezse yobazlar meydanı boş bulurlar. Çıkarları için masum yurttaşlara tecvidi Karabaş yöntemiyle ıdgami malı gunne ve galgale gibi bir takım gırtlak hokkabazlıklarını iman diye yuttururlar. Köy enstitüleri de yoktur ki bu zırvalar durdurulsun. Bunu yaparken yobazlar papazlıkla kalmazlar, en eski putperestlik çağının büyücülerini ve kâhinlerini tataragaşı gibi yaya bırakırlar. Örneğin güya yasin sûresini okuyup onu tulumlara üflerler. Tulumlar yasinlerle şişirilince tulumların ağızlarını bağlarlar. Tulumları köylere taşırlar. Tulumların bağlarını çözerek hastaların suratlarına puh puf beşer liralık yasin üfletirler.

Din diye yapılan bu sahtekârlık koca bir yalandır. Bu çeşit yalanla gerçeğin karşıtı (hiç ikisi biri yok) kesin olarak cehennem ve cennet karşıtı ile anlatılabilir. Eski Kudüs (Yurselim) kentinin varoşlarında, şehir çöp ve pisliğinin atıldığı ve sıcakta leş gibi koktuğu için çöplerin yakıldığı «cehennem» adlı bir yer vardı. Cehennem sözcüğü o yerin adıdır.

Böyle yalanları ve sahtekârlıkları yayanlar üstelik masum halka cartcurtlayarak böbürlenirler.

Nasıra sûresinde, «Allahın nustratı vaki oldu ve fetih başarıldı. Bak Allahın dinine halk kalabalık halinde girmekte» denir. Ama Muhammet iki kolunu testi kulpu yaparak, sandıktan çıktık diye böbürlenmez. Kendisine, «istiğfar et ve tövbe et», denir. Öyle ya samimi insanın içi «yanıldım mı, acaba doğru mu söyledim», üzüntüsüyle yanar. Sonra bir insanı düşünün ki iki kere ikinin gerçek olarak dört ettiğini söyler. Ona, «sen mucize göster ki, iki kere ikinin dört ettiğine inanalım», derler. O da ayın onbeşini ikiye biçer mucize diye. Ama bunu yaparken içi yanmaz olur mu ve tövbe etmez olur mu? Bunun günümüzdeki paraleli şöyledir, «sen şu işimi gör, senin ne kadar güçlü olduğunu göreyim, hemen partine geçerim.»

Bu böbürlenicilerin hemen hepsi «ebaen ced-din» yani babadan ve atadan müslüman olduklarıyla koltuk kabartırlar. İman, yani inanç, mal masat, tarla takat, ve sığır sıpa değil ki babadan ve atadan kalsın. İnsanın babası da söylemiş olsa söylenen acaba gerçek mi diye düşünecektir. Bu «düşünce» süphedir. Şüphe yarım bir dairedir. İkinci kavis gerçek olduğunu anlamaktır, eğer gerçekse, «Kâbe kavseyni ev edna» âyetini tefsir ederken gözler dört açılmalıdır. Eğer baba ve atanın söylediklerine inanmak gerekseydi Hazreti Muhammet ve ilk müslümanlar putperest olurlardı. Kırk yaşına dek Hazreti Muhammet putperest idi. Hazreti Muhammet babasını görmedi, göremedi, o küçük yaştayken babası ölmüştü. Dedesi Abu Talip putperest öldü. Ölümüne yakın torununa, «senin dinini kabul ederdim, ama Kureyiş kabilesinin alay edeceğinden çekiniyorum», gibi laflar etti. Camiul Ezher Abu Talibi müslüman saymak için bin dere-den su getirse de, nerede Abu Talib, nerede torunu? Sen ayaklarını sağlam gerçekler üzerine daya, putların önüne korkmadan boyunca dikil, putları göstererek, «bu putların suratlarına yağ sürün, suratlarına sinekler yapışır. Siz bunları nasıl Allah sayar taparsınız?» diye dünyaya meydan okuyarak bağır. Hemen Hazreti Muhammet'i öldürmeğe

kalkıştılar, çünkü Kureyiş ağalar ve kodamanlarının çıkarlarına ket veriyordu. Aynı durum bugün olsaydı Hazreti Muhammede «Ulan Allahsız! Sen ebaen ceddin inandığımız Allahları inkâr ediyorsun, vay gidi ahlaksız! Solcudur bu adam! Alın aşağıya! Sosyalistdir, git Moskova'ya», derlerdi. Medine'ye kaçmasaydı onu paramparça ederlerdi. İsa'yı da, mabedin ta içinde kurulan sarraf masaları üzerinde yığılan paraları, kamçıyla vurarak dört yana savurduğu için, haça gerilerek, ölüme mahkûm ettiler. (O masalara banko ya da banka denilirdi, Helenesi Trapeza. «Banka» sözcüğü sarraf masalarındandır.)

Dinler az farkla bireylerin bencilliğine karşı davranırlar. Ama bir dini kabul edenler, dine uymaktan ziyade, dini kendilerine uydururlar yani dönüştürürler. Böylece dini, doğrultusundan saptırırlar ve dine bir papazlık eğilimi verirler. Papazlık eğilimi, İslamlık müstesna, doğal her dinde vardır. Hatta o kadar ki «Beni İsrail»de faşizm bile gider. Çünkü Tanrı ancak Beni İsrail'in Tanrısıdır. «Yehova» yalnız Beni İsrail'i kendi kavmi sayar, öteki kavimler, Yehova'nın gözdesi Beni İsrail'in, bir çeşit yemidir. Böylece Faşizm icad edilmiş olur. Zaten sami (semitik) (bu arada da, «nesli necibi Arap», diyen Araplar da) faşist ve nazi eğilimlidir. Hatta «öldürmiyeceksin» diyen İsa tayfası bile Tevrat asıllı bir inanç olduğu için tarihçi Carlyle Hıristiyanlıktan söz ederken «Ne yapıp yapıp ellerine keskin bir kılıç geçirdiler.» der. Faşizm bir çeşit kutsallaşmadır. Kutsallaşma da papazlaşmadır. İslamın temel yapısında, kutsallaşma ve papazlaşma yoktur. Muhammet (ene beşere mislukum) yani «sizin gibi insanım», Tanrısallığım kutsallığım yok demiştir. Bernerd Shaw bir piyesinin önsözünde, «Batının bir dini kabul etmesi gerekirse islah edilmiş İslamlığı seçmelidir, çünkü İslamlıkta papaz yoktur», der. Der ama, Fırat suyu Toroslar kaynağından akmağa başlarken, temizdir, yolunda yüzlerce şehrin pisliğiyle kirlene kirlene Kerbela'dan geçerek Basra körfezine varınca, denize çirkef gibi akar. Onun için Nietzsche, «dünyada bir tek Hıristiyan vardı, adı İsa'ydı onu

öldürdüler», der. Öyle ya, nerede suçlu bir kadını taşıyarak linç edip öldürmek üzere toplanan kalabalıkta, «vicdanına güvenen ilk taşı atсын» diye bağırان bir İsa? Nerede dinsel engizisyon kuruluşu karı kızan, çoluk çocuğu dönerkebablar gibi yakan ve Galileo'yu yarılayan, o «tek Hristiyanın» baş papazları yani halifeleri? «Papazlar kutsaldır», ama papa, «Santisima»dır, yani, «en kutsaldır.»

Dinlerde kutsallık piramitleşir. Katoliklerin «en kutsalı» Papa, Ortodoksların Patrik, Budistlerin Dalai lama, Beni İsrail'in Baş haham. İslamdan sonra Halifelik icad edilmiştir. Kuran'da Halifelige değgin bir söz yoktur. Peygamber ölünce, na'sı evinin toprak olan alt katına taşındı. Hazreti Muhammedi orada unutan üst kattakiler, ben peygamber vekili olacağım, sen olacaksın diye kavgaya tutuştular. Sıcak havada naaş ağırlaştığı için, Hazreti Ali kollarını sıvayarak ölüyü yıkadı ve naaş taşınacak gibi olmadığı için, onu evin alt katındaki (Haremi Şerif) toprağa gömdü. Cenaze namazının kılınıp kılınmadığı bilinmiyor. Bu işin böyle olduğunun Kuran'da belirtisi vardır. Bir gün cuma namazına durulurken dışardan dümbelek sesleri duyulur. Zahirle satmak için Medine'ye gelen kervanlar kente yaklaşırken dümbelek çalarlardı. Namazdakiler ucuz buğday, arpa almak için cumbür cemaat namazı bırakarak dışarı uğrarlar, ve Hazreti Muhammedi yapayalnız bırakırlar. Yani paraca yapacakları bir kâr için Hazreti Muhammedi ortada bırakırlar. Bu iş Kuran'da (Cuma sûresinde) anlatılır.

İlk üç halifeler kutsallığa yeltenmediler. Ama sonrakiler devleti dine yapıştırdılar. Hele Muaviyelerin birkaçı Papa Borciya'ya taş çıkartacak adamlardı. Zamanına göre halifeler bir ya da birkaç tane oldular. En önemlileri ikiydi, biri Bağdat'da, öteki İspanya'da. Bağdat'taki halife İspanya'dakini alt etmek için İspanya Hristiyanlarıyla, İspanya'dakiler de Haçlı Hristiyanlarla ittifak ettiler. Halifelik Osmanlı sultanlarına geçince, Sultan «Zillulahi fil âlem» yani «Allahın yeryüzündeki gölgesi» olarak kutsallaştı. Ve Allahın bu gölgesinde yobazlar da

kutsallaştılar. Papazlar imparator ve krallara, yobazlar da sultanlar ve halifelere destek oldular. Yobazlara papaz denmedi. Ama papazlardan farkları yoktu. Bu işin önüne geçmek için devletin laik olması gerekiyordu.

Sultanlar Halife olunca, «El Sultan İbnissultan Abdul Hamit Han,» olarak onun adına Hutbe okundu. Ve onlar adına okununca Hutbeler de sultana hitab edilen manasız birer dinsel dalkavukluk âyini oldu. Hazreti Muhammet zamanında toplantı yeri mescit idi. Orada toplumun özgürlüğü için silah kullanabilenler her hafta cuma günü toplanırlar. Onlara oradan haftanın siyasi olaylarına değgin bilgi verilirdi. Böyle yapılıyordu, çünkü o zaman yayın basın ve günlük siyasi haberleri veren gazeteler ve radyo yoktu. Haberlerin ağızdan bildirilmesi zoru vardı. Hutbe budur ve tüm laik bir eylemdir. Bir de, toplumun yabancı uydusu olmaması şart idi. Özgür olmayana cuma namazı farz değildir. Bugün Türkiye’de bu namaz kılınıyorsa kılanlar bu haklarını «Milli Misak»la yurda bağımsızlığını sağlamış olan Atatürk’e ve milli orduya borçludurlar.

Düşünen insan başı, Akozmizm’le Ateizm uçları arasında —bir saat rakkası gibi— gidip gelse de, bunun inkâr sayılamayacağını, çünkü hangi uçta olursa olsun «varlık» gerçeğine inanmakta olduğunu, yukarda anlatmıştık. Boş laflar üstünde oynanmasın. İnkâr ise, bir realite bir gerçek var mı yok mu, bu konuyu samimi olarak hiç akıldan geçirmemek ve hiç umursamamaktır. Var olmanın sorununu viz geçenler inkâr boşluğundadırlar. Bunlar başağın cılk taneleridir. «Güzel sev bade iç var ise aklı şuurun, dünya varımiş veya yoğimiş ne umurun,» deyen bunlar, varlık olarak yalnız kendilerini var bilirler, ve kendilerinin dışında insanlarıyla beraber tüm varlığa kör kalırlar ya da tüm varlığı kendilerine yem sayarlar. Yalnız kendi refahlarını düşünürler, kendi refahlarının, genel refahın bir parçası olduğunu göremezler. Bir âyetle «Tanrı bunların yüreklerini, kulaklarını ve gözlerini tıkamış», denir.

Mademki Tanrı, «Ben kullarımın zannı katındayım,» diyor, Tanrı bunların zannının hangi katında olursa olsun, ona kimse karışamaz denebilir. Ama inkârda tapmak söz konusu olamaz. Muhiddini Arabi «sizin taptığınız Tanrı ayağımın altındadır», demiş. «Kaldır ayağını da Tanrınızı görelim». demişler. Ayağını kaldırmış yerde para görmüşler. O güne göre para idi. Bu gün para kapital oldu. O kapitalizm ki dünyanın üç çeyreğini, köle ve sömürge haline sokmuştur. Hazreti Muhammet, «ben fukaralığımla övünürüm.» dedikde «ben bir hırka ve bir lokmayla övünürüm,» demek istemediği besbellidir, ve bellidir ki «ben her mahallenin milyonerlerinden biri değilim, hele Aramko petrol sömürüsüyle şişen bir İbnissuud değilim,» demek istemiştir.

Yobazlar, bin dört yüz yıl önce Arap kabilelerinin büyü çağı artığı ananelerini, göreneklerini ve hırfelerini mukaddesatçılık, Süleymancılık, nurculuk ve şeriatçılık etiketleri altında, din diye halk tabanına sunarlar. Amaç —Halife olmasa da— halife zamanının havasını —«kanidir, o günler», diye— tabandan yaratmak ve o havaya uygun «zeman» iktidarını, tabandan seçtirmektir. Çünkü yobaz ancak bu havada gelişir ve ürer. Bu oldu muydu, artık yobaz ve onun havasına uygun çıkarıcılar, arı gibi ağızlarıyla bal döküp, ardlarıyla tabanı sokarlar. Böyle olunca da çıkar için dalkavukluğa ver yansın edilir. Dante'ye göre, dalkavukluk, onca alçaklıktır ki, onları cehenneminde ateşte yaktırmak ya da başka işkenceye çarptırmak bile onlara iltifat sayılır. Bundan dolayı onları insan lağımından gelen pislik içinde debelendirir. «Biz ki dünyada dillerimizi balda belerdik, bakındı şimdi nelere beleriz». derler. Dante der ki,

Ben gözlerimi orada gezdirirken,

*Birini gördüm, başı onca yumru b. ile ağır idi ki
Lâik mi ya da klerik mi olduğu belli değildi.*

Bu dizeleri, laiklikle papazlığın zıtlığını belirttiği için buraya geçirdik.

Zamanımız sosyal ve ekonomik sorunlarının akıl ve bilgiye göre —yani papazca değil ama—

laikçe çözümlendiği çağdır. İslamlığın baş suresi Fatihadır. Orada Tanrıdan ekmek şu bu istenmez. Çünkü akıl vardır. İnsanoğlu aklıyla ekmeğini yapar. Tanrı gökde fırın açıp her «armut piş ağzıma düş» diye yalvarana, yukardan has somunlar yağdıracak değil ya. Bu «aklı» halk iyi anlar. «Eşeği sağlam bağla da, sonra Allah'a emanet et», der. Tanrı'dan yalnız doğru yol istenir. Çünkü başkasının alın teriyle edindiği ekmeği ondan kapmayı, parababası kendi akıllılığına verir. Bu ise, «sıratı müstakim,» denilen namusluluk, doğruluk ve akıl yolu değildir, ama çirkin bir kurnazlıktır. Yüzyıl alınları secdeden kalkmasa bu kurnazlıklarıyla bir süre insanları aldatsalar da, Tanrı'yı aldatamazlar.

Aklın ve bilimin gereğine göre sosyal ve ekonomik çıkmazlarımızı çözmeye çabalayan iyi niyetli ve dibine dek namuslu, övünülecek yazarlarımız vardır. Bunların anasına-babasına pankartlarla ve başkaca din namına sövülmektedir. Bu en azından büyük bir ayıptır. Onu yapacaklarına, yobazların kendilerine yutturdıkları uyduruklardan dini temizleseler a. Örneğin, cenaze namazında ölünün anası anılır, ama babası anılmazmış. Çünkü anasından doğduğu bilinirmiş. Ama anasının kimden gebe kaldığı bilinmezmiş. Onun için yobaz, Tanrı'nın önünde yalan söylemekten kaçınırmış yani. Su rezalette bakındı bir. Böylece her müslümanın kendisinin, anasının, babasının ve yalnız yedi ceddinin değil, ama tüm ecdadının namusları şüpheli sayılıyor. Bu âdet Araplarda matriyarkal bir çağın kalıntısı olamaz. Çünkü Peygamber zamanında ve çok daha önceleri her baba, oğlunun babası olmakla, ya da oğul babasıyla öğünürdü. Örneğin, Ebutalip, İbnihaldun gibi. Mutlaka sonradan ukala dümbeleği yobazın birinin icadıdır bu. Ölünün kocası her kimse, kadının mademki onunla nikâhı kıyılmıştır, dinin kocasıyla ilgisi o noktada sona ermiştir. Zaten ölü için, «onu nasıl bilirsiniz?» diye sorulduktaki, cemaat «iyi biliriz.» der. İşte o kadar. Hazreti Muhammet'in cenaze namazı kılınsa idi, demek ki yobazlara göre, babası Abdullah'ın adı anılmıyacaktı. Abdullah,

«Allah'a tapıcı,» demektir. Bu Allah, islâmın kabul ettiği tek Allah değildir. Ama ana tanrıça Kibel'dir. Muhammet'in babası Abdullah, biricik oğlu Muhammet doğunca, sevincinden Kibel putuna beş mi, altı mı ok armağan etmişti. Bunun ne biçim rezalet olduğu bir düşünölsün. Oysa Hazreti Muhammet, «Cennet, anaların ayağının altındadır,» diyordu.

İslâmlık doğuşunda laik yani halkçı olduğundan pek doğal olarak, temelde sol eğilimlidir. Ebu-bekir, Ömer gibi ilk halifelerde bir imparatorluk sultanlık taslanması, bir kutsallık iddiası, bir papazlaşma görülmez hiç. Böyle yeltenişlere Emevîlerde rastlanılır. Ömer'le kölesinin ek deveye sırayla binerek Kudüs'e varışı, devletin ilkel demokratik bir nitelikte olduğunu gösterir. Hazreti Muhammet zamanında, makine çağma ve onun sonucu yeni ekonomik ve sosyal düşüncelerin uygulanmasına daha 1400 yıl vardı. Ama o zaman bile kölelerin azat edilmesi başlıca sevaplardan sayılırdı. Bir yandan fitre ve zekâtlar da yaşlılığın sigortalanmasının başlangıcı sayılabilir. Faizle kumardan elde edilen kazançlar emek ürünü olmamasından yasaklanmıştı. Bu böyle olunca emekçinin yarattığı değer için hiç emek harcamamış olan para babaları tarafından yutulması —o gün kapitalizm olsaydı— pek doğal olarak lânetlenirdi. Hele tefecilerin hiyle-i şeriye ile, ve kitaba uydurmakla yaptıkları dolandırıcılıkları —her ne kadar Allah, Allah diye gürlenerek, davulcunun bilmem nesi gibi gürültüye getirilmeye çalışılsa— yine de Tanrı'ya da, insanları da kazıklama sayılırdı. Ama pek ilkel de olsa bu sosyal ve ekonomik düzenleme eğilimi Arap halifeleri zamanında durdu. Anadolu'da Sultan Osman'dan önce ve imparatorluğun gelişme devrinde —heteredoks Türk tarikatlarının etkisiyle— Ahiler adı altında bir Osmanlı sendikalizmi (daha ziyade bir guild sosyalizmi) gelişmişti. Ama sonraki sultanlar Ahi örgütleri sayesinde kuvvetlenince, o örgütü ortadan kaldırdılar. İşçi loncaları Ahi örgütünün gölgesi bile değildi. Ahilerin lâğvıyla tutucu bağınaz

ortodoks softalar güçlenerek alabildiğine yobazlaşıp papazlaştılar.

Ama papazlaşmış çıkarıcı yobazlardan bambaşka bir nitelikte, azınlık softalar vardır. Bunlar düzeydeki dinsel âyinlere aşırı bir önem verseler de, inançları uğrunda ölümü bile metanetle, karşılayacak samimi, masum yurttaşlardır. Bunları 50 liralık gerçek bir kâr, ya da ziyan için, bir politikacı öteki partiye taklak atan politikacılar ve politikacı yobazlarla bir tutmak büyük bir haksızlık olur. Bunların gerçeği görüp aydınlanma anıklıkları vardır, çünkü samimi insanlardır. Burjuvaların milyonlar çarçur ederek yaptıkları züppeliklere kızarlar bunlar. Aydınlarla burjuvalar —geceyle gündüz kadar farklı olsalar da— görünüşte aynı frenkçe finfonlarla ve aynı tarzda giyinirler. Bundan dolayı aydını ile kaparozcuyu birbirinden ayırt edemezler. Ama bunların içtenliklerinden ve namuslarından yurt geleceği için hayırlar beklenebilir.

İmam hatip okulları, din dersleri, hafız ve hatip kursları, mecelle, izacetler hep bir yana bırakılmalıdır —çünkü teferruata girmeden söylenebilir ki— bunların hemen hemen tümü de, —dinle ilgisi olmayan— papazlığı dine sokmak, ve bu araçla devlete el koymak çabasıdır. Böyle bir el koymuşun da ne sonuca vardığı yüzyıllardan beri denenmiştir. Sonuç şudur! Tüm İslam alemi —bu arada Osmanlı İmparatorluğu ve Arap alemi— geri kalmış ve batı imparatorluklarının sömürgesi hatta kölesi olmuştur. Her insafli ve iyi niyetli insanın tüyleri korkuyla ürperir bu sonucu düşündükçe.

Yazının başında laikliğin papazlık karşıtı olduğu anlatıldı. İslamlık aslında laik idi. Çünkü dini tekeline alan bir papazlık örgütü yoktu. Ama yobazlığın papazlaşmasıyla din kafalarda yaşayıcı ve canlı bir inanç olacağına, yobaz kafalarının dar çerçevesinde betonlaştırılıp donduruldu. Bunun için laiklik gerekti. Din anlayışına yobazlığın çektiği ilk set Kur'an ve hadislerin —kimsenin anlamadığı— Arapça okunmasında direnmesidir. Sonra Kur'anda surelerin uzunluk sırasıyla okunması zo-

runluğu ikinci bir settir. Oysa sureler ve hadisler söylenmiş oldukları tarih sırasıyle verilmelidir. Hangi surenin, hangi olaylardan sonra söylendiği belirtilmelidir. Bunların hepsi de Türkçeye çevrilerek halkın anlayışına serilmelidir. Her okuyanın bunları anlayışına göre tefsir etmesi serbest olmalıdır. Herkes anladığını baskı yapmadan başkasına anlatabilmelidir. Çünkü Tanrı «Kulum beni ne sanıyorsa oyum» der. Bu tartışmayla din ölü bir görenek olmaktan çıkar, kafalarda canlı ve yaşayıcı bir inanç olur.

BEN IKAROS!

Mektubunu buldum. Şöyle diyorsun: «Bu memleketin insanları, tarihi, âdetleri, her şeyi hakkında bilinenler çürüktür. Binaenaleyh «tabula rasa» de-yip, bir köşeyi, Yunan köşemizi ele almak, amma kuru kuruya değil... coşkunlukla.»

«Para kazanmıyacağız tabii bu dergiyle, türkü söyleyeceğiz sade, yahut dolaşacağız. Ben diyorum ki dergide fantazilere, tahminlere, sezilere de yer verelim. Akademi kızarsa kızsın isterse.»

«Goethe'nin bir sözü çok hoşuma gitti geçen gün: 'Bir şey ki bana ders vermekle kalır, hayatımı ne arttırır ne coşturur, tiksindirir ondan!' Nietzsche de bu sözden hareket ederek, tarih için tarih yapan-ları, aman objektif hakikatı bulalım diyenleri ha-dımağalarına benzetiyor. Onlarla tarihin bir araya gelmesinden hiçbir şey çıkmaz mânasına... Dergi bir iki formalık bir şey olsun, eşref saatte çık-sın...»

Bu yukardaki anlatıştan —büsbütün değilse de kısmen— birbirine zıt bir kategori çıkarıyorum:

Apollon — Dionysos

Epik — Lirik

Précieux — Naif

Plastik — Müzik

Akademik — Naturel

Objektif — Subjektif

Hiçbir insan sırf Apolloniye veya sırf Diony-siac değildir. İnsanın en Dionysiac'ında Apolloni-yen bir hal vardır.

Nietzsch'ye göre, insanoğlu neslinin devamı

dişi ile erkek ikiliğine bağlıysa, sanat da Dionysiac ve Apolloniyeen ikiliğine dayanır. Bu iki akıntı çoğu kerre birbirine çatışır, kimi sefer de birbiriyle barışır. Apolloniyeen sanatlar plastiktir. Musiki gibi gözle görünmez sanatlar ise Dionysos'tan ilham alır. Bu iki akıntıyı büyük bir uçurum birbirinden ayırır; kaynakları da, amaçları da başka başkadır. Yani bu iki yaratıcı davranış birbiriyle evlenme boyunduruğuna kolay kolay eyvallah demez. Çoğu kerre birbirine canı gönülden saldırırlar ve böylece daha güçlü eserler vermeğe birbirini kışkırtırlar.

Nietzsch'ye göre Apolloniyeen davranış rüyadan, Dionysiac davranış da sarhoşluktan başlar. Rüyayı sever insanlar; bir ihtiyaçtır o. Plastik şeyler aydınlık ister. Onun için Apollon aydınlık tanrısidir. Ne var ki Apollon'da fert vardır. Fırtınalı denizde insan küçük kayığına bel bağladığı gibi, insan da ferdiyetine sığınarak, kasırgayı karşılar. Amma Dionysiac davranışta ferd merd yoktur. Dionysiac davranışta tâ yaradılışın özünden bir şanlı duygu gelir, ferd paramparça olup savrulur gider ve o zaman Dionysiac sevinç duyulur. Bunun benzeri tabii fizik sarhoşluktur. Meselâ ilkbaharın yaklaşması bütün yaradılışa sevinç verir. İnsan ferd olarak kendini unuttur. Köylüsü de şehirli de dere tepe pikniğe, kır âlemine, türkü söylemeğe çıkarlar. Bunların topu da Bacchic korolardır. Bağıra çağıra dağlara boşanırlar. Bunlar tabiatı yenmek iddiasıyla paldır küldür dağ devirmeğe davranan buldozerler gibi mi çıkarlar? Hayır! Hasta ettiğimiz bir insanı sanatoryuma göndeririz, amma bu gönderişte «Al bunu, ey koca ana Kybele, biz bozduk, sen koynunda düzelt yavrunu» mânası vardır. Baharın çayıra çimene çıkanlar böyle dermişcesine dışarı fırlarlar.

Birçokları belki bu gibi olaylara budalalıklarından dolayı baş çevirirler. Kendilerini akılları başlarında sayarlar. Ne var ki Dionysiac kalabalık «Evohe!» diye gönlüne ve sesine engin hürriyet vererek, bunların yanından geçerken, bunların aklı

başındalıkları ne ölüdür! Apolloniyen bakış objektif olarak insanı insandan ayrı görür. Dionysiac hamlenin sarılışı insanı insana bağlar. Artık Kybele-Magna Mater uyanmıştır. Dionysos'un sarı çiçekleriyle bezenmiştir. Onun yanında aslanlar, kaplanlar yürür. Zulmün insanla insan arasına kurduğu duvarlar yıkılır. Maya'nın örtüsü yırtılır. İşte bu davranış tanrısaldir, çünkü tam ve tüm insanîdir vesse-lâm! İnsanın kendisi bir sanat eseri olur.

Apollon'un liri! O işitilir işitilmez dingirtisi bir ses mimarisi kurar. Dionysiac dithyrambos ise tâ varlığın bağrından koparak boşanır kuvvetle. Apolloniyen Anadolulu, kimbilir şiddetli «orgia» ya ne hayret dolu gözlerle bakmıştır, o güçlü sedalar kulağını patlatmıştır. Amma Apolloniyen de az sonra bu halin yabancısı olmadığını duymuştur. Apolloniyen perde, içinde Dionysos'u gizleyen yarı şeffaf bir örtüdür.

Apollon —Delphoi'da «kendini bil» = «gnothi seauton», yani, «hudutlarını bil, ölçülü ol» = «mêden agan rien de trop» gibi lafların delâlet ettiği gibi— aşırılık düşmanıdır. Aşırı sevincin Apollonizme düşman, Apollon'dan önceki Titan'lara ait olduğu sanıldı. Meselâ Prometheus bir Titan'dı; onun aşırı insan sevgisi, boyuna yüreğinin büyümesi ve yüreğinin bir kara kartal tarafından yenilmesiyle temsil edilir. En keskin çılgılığı, en yırtıcı çağrışa çıkan Dionysiac'ı dinleyince, ince ve monoton harpî ile Apolloniyen sanatkârın ne hale girdiğini bir düşünün. Böyle bir gürültü karşısında, dokuz Müzün de renkleri uçar, saçları diken diken olur. Bu fritlerin «Evohe» diye haykırışından sâkin ve vakur Olympos'lular ürkerler. Dionysiac girdapta fırıl fırıl dönerler. Apollon'un nizam ve intizamını elbette unuturlar.

Homeros ak saçlı bir Apolloniyen rüya görücüsüdür. Homeros narratif olduğu için elbette objektiftir. Arkhilokhos lirik ve subjektif şairdir. Subjektif artistin kötü sayılması bir konvansiyon meselesidir. Subjektif artistten subjek-

tivitesini yenmesini bekleriz. Yani kendinden kurulmasını, şahsî isteklerini susturmasını isteriz. Hep «ben» diyen subjektif insan hiç artist olabilir mi? Duygu başlangıçta fikirsizdir. Bir müzikal meşrep ve mizaçtır. Lirikdir. Yalnız tâbirde doğru olan nokta onun bir musiki âletiyle tarifidir. Lir Apollon'a ait olduğu için tarif yanlıştır. Dionysiac insan yaradılışla birlik halini bir müzik olarak duyar. Müzik tamamen subjektiftir. Bu böyledir diye müzik sanat değildir mi demeli? Oldu mu bu? Hattâ Müzlerin adı müziktendir. Artık sanatkâr «ben» deyin- ce, o ben kendisi değil, bütün yaradılıştır. Şu dergilerde kuru kurusuna bahsedilen subjektif değildir o!

Heykeltraş ve onun kardeşi ressam ve epik şair (günümüzün anlamında ressama da, heykeltraşa da objektif deyinmeyiz a) «image»ların müşahedesine dalar. Dionysiac müzisyen «image»sız olarak acı veya sevinçtir. Kendinden geçme sırasında ondan bir «image»lar, bir teşpihler âlemi doğar. Apolloniyen duygu Homeros'un Akhilleus'la birleşmesine mâni olan duvardır. Lirik sanatkâr kendi «image»ı olur. «Image»lar kendisinin objektifleştirilmiş tercümesidir. Kendisi âlemin faal merkezi olduğu için, onun «ben»i uyanık adamın «ben»i değil, fakat gerçek olarak varlığın rahmindeki «ben» dir.

Anadolu'da, yani klasik dediğimiz medeniyetin en güçlü, en gözünü budaktan sakınmaz devrinde asıl Dionysiac davranış zorluydu; asıl trajedi de —tâ Euripides'e kadar— oradan doğdu. Sokrates'in etik, dialektik itidali ve «scholarly» denilen zevki traiediye bir son verdi. Hellenik «sérénité» denilen bütün bunlar tedenni ve zeval alâmetleriydi. Keyfi kaçmış bir yorgunluk ve inhilal devriydi o. Sinirli-lik alâmetleri! Bütün bunlar batmak üzere olan bir güneşin rûl pembe elvedâ ışıkları ve isaretleriydi.

Güva tarafsız inceleme vardı, hasbî bir araştırma. Bu hasbî inceleme ve araştırmanın hayat «processus»ü olarak ne değeri oldu sanki? — Senin mektubunda Goethe ve sonra Nietzsche'nin işaret

etmek istedikleri nokta işte budur. Bu araştırmalar trajedide görülen pesimizmden ürkmekti, kaçmaktı. Araştırma, itraal filân hep gerçeğe karşı gerilmiş bir perdeydi. Ahlak bakımından sahteydi, riyakârdı; ahlakdışı «amoral» bir bakımdan ise tabanları kaldırıp kaçmaktı. İşte Sokrates'in, Platon'un ve o «sérénité»nin sırrı!

Klasik problem Dionysiac ruhun mânası anlaşılmadıkça çözülmez. Hayat canlılığı ve coşkunluğu trajedi ve komediye doğurdu. Tiyatroları görmüyor musunuz? Orkestra toparlaktı. Bizim modern anlayışımıza göre seyircilerin yerleri o ortadaki toparlağa uyarak huni gibi orkestraya akıyordu. Sanki orkestradaki dans ve müziğe iştirak eden ve orkestraya akan bir şelale idi. Yahu klasik mimarının —yani aslında— neresinde yuvarlaklık görünmüş? Yalnız testilerde! Seyirciler sırf dinleyici veya seyirci olsaydılar, tiyatro da öyle yuvarlak olmaz, dört köşeli olurdu, ekklesiasterion'larda olduğu gibi. Katolik kiliselerinde diz çömelerek dua edenler için bir çeşit raflı oturak yerleri vardır ya, tiyatrodaki yerler de o soydandı. Tiyatroda seyirci ve dinleyici yoktu, fakat rahat rahat oturarak duaya mı dersin, türküye, dansa mı dersin iştirak edenler vardı, cemaatla namaz kılındığı gibi.

Yunanistan'ın zeval devrinin Hıristiyan batı âlemince hoşla gitmesi, Hıristiyanlığın mutlak moral standartlar kurarak, her sanatı bir riya, bir yalan saymasındandır. Aktöre hipokrit denmesi hoşlarına gider. Halbuki oradaki hipokrit batıda alman fena mânada değildi. Hıristiyanlıkta Saint Paul dolayısıyla hayata karşı nefret ve korku vardır. Bittabi ardlarında ateş yandıkça önlerindeki duvarlarda gölgelerini seyr etmek Platonik budalaların hoşlarına gider. Bu, realite'den idealizme kaçmaktır. Halbuki daha önceki Anadolulular hakikat cehennem de olsa ona korkusuz gözlerle bakarlardı.

Neyse, bırakalım bu bahsi. Ben Apolloniyen ile Dionysiac, davranışı mitolojiden alman efsanelerle anlatmağa çalışacağım. Şimdiden söyliyeyim ki muvaffak olduğumu sanmıyorum. Eh, güç işten ka-

çıp, kolayca sapmak mert yazara yakışmaz. Kolayda muvaffak olmaktansa, güçte topu atmalı.

Son sefer ben İstanbul'dayken, kapıcılar, bekçiler toplanıp dans ettiklerini anlatmıştın. Rakse-denler başlarını eğip ortaya geliyorlarmış. Adamlar farkına varmadan tiyatronun bizce seyircilerini, seyircilerin oturduğu yerleri ve ortadaki orkestrayı temsil ediyorlardı. Biz böyle şeyi nasıl anlarız ki, kafeşantanlarda ve operalarda koro dediğin hep arkaya dizilir ve ancak figüranlık eder.

Efsanelerin birini Apollon'un Dafne perisini kovalayıp yakalamasından aldım. Bu efsane hakkında birkaç söz söyleyeyim.

Apollon aşk teşebbüslerinde her zaman muvaffak olmuş bir tanrı değildir. Bir gün güya dağ perisi —oread— Dafne'yi kovaladı. Dafne yeryüzü tanrıçasının rahibesiydi. Sonradan onu Tesalyada Peneus nehrinin kızı yaparlar. Apollon periyi kovalarken, peri kızı Ana topraktan, yani «Ma Dingir», yahut Rhea ve yahut Kybele'den imdat ister. Ana toprak da tam zamanında onu Girit'e kaçıır. Bu kız Girit'te Pasiphae kültüne girer ve Pasiphae olur. Ana toprak Dafne'nin yerine bir defne ağacı bırakır. O ağacın dalından Apollon alnına bir çelenk takar.

Bu efsane Tempe'nin Dorlar tarafından işgalini bildirir. Dorlar Friglerden başka bir şey olmadıkları için, Anadolu'dan ve Troya taraflarından Apollon Smintheus'u Yunanistan'a getirirler. Daphoene'ye (yani kanlı) ibadet ediyorlardı Delphoi'da. Rahibeleri defne çiğnerlerdi. Tempe işgâl edilince rahibeler Girit'e kaçtı. Orada ay tanrıçası Pasifae'ye iltica ettiler. Apollon defne çiğnemek imtiyazını yalnız kendi rahibesi «Pythoess»e verdi.

Delphoi'deki ibadet yeri Giritli Minoen'ler tarafından tesis edilmişti. Girit'in «labrys»i dolayısıyla Delphoi rahib ve rahibelerine «labridae» adı verildiği

İkaros Efsanesi

İkaros sözü Kar adlı ay tanrıçasına inanır demektir. İster Kar olsun, ister Pasiphae olsun, bu başka başka adlar aynı tanrıçanın başka yerde olduğuna göre aldığı başka adlardır. Bu genç babası Daidalos'la beraber takma kanatlar takarak Girit'ten kaçarlar.

Apollon ile Dafne

Altın ok ve altın yay taşıyıcısı Apollon attığını vurur, nişanında şaşmaz bir tanrıydı. Tosun ve to-raman çocuk Eros'un sırtında bir yay ve okluk görünce, ona: «Sen sevginin yavrususun, bana yakışan o silâhları ne taşıyıp durursun, yaramaz piç kurusu? Onların yerine bir meşale tut da, seviştireceğin yürekleri tutuştur» diye yarı alay çocuğa satışı.

Pembe çocuk: «Apollon, biliyorum sen oklarını dilediğine saplarsın, amma kendi yüreğine yönelmezsin; ben yüreğine bir nişan alırsam...» demesine varmadı, oku havada vızıldadı; ateş ok tanrının yüreğine cızz diye saplanıp titredi.

O sıralarda yaşlı başlı akar Peneus'un kızlarından Dafne kendi kendine türkü mırıldanarak çiçekler topluyordu. Çıplak göğsü, masum gülümsemesi, günlük güneşliği daha da aydınliyordu. Kızın yüreği erkeklere karşı duygudan en yüksek tepelerdeki karlar kadar bakirdi. Çünkü Dafne ölümsüz bakire Artemis'in perilerindendi. Erkek denince, kız bütün utanç ve öfkenin rengiyle kıpkırmızı harlardı.

Apollon onu gördü, Dafne'nin o tâ can evinden vurulmuş vurgunuydu. «Dafne! Dafne!» diye bağırarak kıza doğru koştu. Çağrıldığını duyan kızın yüreği koynunda korkuyla hopladı; ve peri kızı alabildiğine kaçmağa koyuldu. Apollon, «Dafne! Dafne dur, ben senin düşmanın değil, âşıkım!» diye bağırarak kızoğlan kızın peşine düştü. Amma kızın bacakları güneşte hızla pırıl pırıl yelpirdiyordu. Tanrının isteğine kat kat istek katıyordu onlar. Nihayet tanrının ateş soluğu Peneus akarı kızının ensesini

yakmağa koyuldu. Yetişıyordu tanrı! Çıldırasıya koşan kız çığlık çığlığa babasını imdada çağırıyordu...

«Baba, baba, tanrının arzusu beni yakıyor. Beni kovalıyan ateşin hızından beni kurtar. Dizlerim tutmuyor, düşeceğim.» diye bağıırıyordu. Az sonra kız: «Artık koşamıyorum, kendimi salıverdim» diye inledi, gözlerini kapadı, titrek ve çıplak durakaldı. Topuklarını döven gür saçlarının arasından tanrının okluğunun tıkırdadığını işitiyordu. Artık babasını çağırmıyordu.

Tanrı, «Dafne! Dafne!» diyordu. Kız bu kadar tatlı bir yalvarış duymamıştı hiç. Kirpiklerini araladı ve tanrının yüzünü, susayan dudaklarını gördü. Artık Dafne kendinden geçkin, kendini bir ışığın koynuna salıverdi ve sevinçli bir çığlıkla titredi bütün.

Avcılığın aç arzusuyla soluyan tanrı, perinin yumuşaklığını örten saçlarını bir yana fırlatarak, kızı isteğiyle bütün sardı. Artık Dafne boylu boyunca kavranmıştı. Apollon kızın isteksiz savunmasından kendini vermekte olduğunu anlıyordu. Kız parlak bir kap içinde sıcak bir ilikti. Tanrı onu yavaş yavaş büküyordu. Peri gerdanını veriyordu. Fakat gerdanının alt tarafı sanki yere saplanmış gibi hareketsizdi. Tanrı içini burkan bir acıyla

— «Dafne, aman ağaç oluyorsun!» diye bağırdı.

Dafne korktu. Yüzü, gerdanı, memeleri yemyeşil soldu. Yıkılıyor gibi oluyordu. Ne var ki kalça ve bacak ekleri taşlaşmıştı. Kız boşu boşuna çabaladı. Yerden kurtulmak için davranışı, ancak göbeğini ve üst tarafını nafile yere burkup burkup sarıyordu. Apollon, «Aman Dafne değişiyorsun!» diye hıçkırdı. Kızın ayakları kıvrılan kökler gibi nemli topraklara işliyor ve oradan yukarıya doğru katılan kalçalarına kadar gövdesini bir ağaç kabuğu sarıyordu.

Peri bu sefer başka bir acıyla «Apollon, al beni! Haniya deminki arzun? Sen bir tanrı değil misin? Beni bu pis topraktan çıkar kurtar. Benim sıpsıcak

kanımı kana kana tad! Beni şiddetle kovaladın, şim diyse beni istemiyorsun. Gövdemi, koynumu arzunu doyurmak için kurtar!» diye yalvarıyor, ve artık ağaç dallarına benzemeye başlayan kollarını uzatıyordu. Ne var ki hâlâ ayaklarından yukarıya doğru yeşermeye devam ediyordu. Dafne «Beni örten saçlarımı seviyorsan, onlarla okunun yayma ip ve bağ yap! Al beni Apollon!» diye fışıl fışıl yapraklanan elleriyle tanrının boynuna sarılmağa çabalıyordu. Fakat kolları dirseklerine kadar dal budak salmıştı. Derisinin kar beyazlığı yeşillere karışa karışa göbeğinden memelerine yayılıyor, ve bu yayılışın ardı sıra bir ağaç gövdesinin odunluğu sinsi sinsi ilerliyordu. Kızın yürekler acısı yalvarış ve yakarış nefileydi artık.

Kız «Apollon, yardım et, göğsüm beni sıkıyor, yüreğim katı bir kabuk içinde çarpıyor. Beni o kadar şiddetle kovaladın. Beni kurtar. Şu çimenlerin ve uzun saçlarımın üzerinde çırpıplak senin olacağım. Sen beni nasıl istiyorsan, ben de seni öyle istiyorum. Ne duruyorsun? Kendimin bütün bütün ağaca döndüğümü duyuyorum. Haniya demincek ki iştahın?» diye yalvarıp duruyordu. Ne var ki saçları bile körpe yapraklara dönmüştü. Peneus'un kızı artık sarışın değildi. Ne peri kızı, ne de defne fidanı idi daha. Yalnız yalvaran dudakları kıpkırmızı, fakat yalvaran soluğu artık serin serin, güzel defne kokusu veriyordu. İnleyişleriyle beraber göz yaşları cömert defne usaresi halinde sızıp, acı acı şıp şıp damlıyordu.

Artık Dafne bütün bütün yeşil bir kabuktu. Yalnız kırık güdük hecelerle şikâyet eden dudakları kırmızı bir kandır. Apollon arzulu acısının çelik avucunda kıvrınmaktadır.

«Dafne! Dafne!» diye onu çağırır, ve yeni peydahlanan defne fidanına hayretle bakar. Dafne artık yalvarmıyordu. Apollon'un «Dafne! Dafne!» diye candan kopan çağrılarına artık cevap yoktu. Kızın gerdanı ağaç, göz kapakları ise pır pır kıpraşan iki yaprak, gözleri de iri iri iki damla ağaç usaresi

ve gözyaşı olmuştu. Bir fidanın öz canından sıkılıp gelen ağır ağır sakız damlalarıydı onlar. Yalnız sâkin dudakları hâlâ kıpkırmızıydı ve tanrıya kendilerini arzuyla sunuyorlardı. Apollon onları vahşi bir istekle öptü. Bütün taze fidan en uç yapraklarından en derin köklerine kadar tir tir titreyip sevgiyle sarsıldı. Fidanın bütün dalları pırıl pırıl ışıldadı. Ağacın gölgesi bile tanyeri gibi aydınlandı ve tanrıya doğru eğilerek, alnını sanat nuruyla sardı.

Apollon «Dafne! Dafne! hep fidan oldun. Alev dilleri dudakların kuru kabuk; çimenleri üzmiyen pırıltılı ayakların burgaç burgaç kök oldu. Beni istiyor musun, Dafne? Cevap versene!» diye bağırdı.

Bu sözler duyulunca, ormanın bütün ağaçları bir iç çekişiyle fısıldadı. Ondan sonra fidan da, koskoca ormanın köklü bulunduğu yamaç da uzun uzun sustu. İşte o zaman tanrının acısı türkü olarak yükseldi. Onun sesini uca dağlar, serin vâdiler, şırılda-yan ırmaklar, uzak enginler duydu, öyleki her yöne Dafne'nin güzelliği sindi. Onun gövdesinin cana yakın heybeti, seyrine doyum olmaz yaradılışın dereleri tepeleri, pınar ve akarları oldu. Yüzünün iç açıcı nuru, ferah ufukların cana can katan maviliği ve altın saçları yaz gününün sevinçle apaydın günü güneşi oldu.

Geceydi artık. Tanrı defne fidanının altına uzanmıştı. Türküsünü duyan ağaç ateşte kızartılan tunç gibi yanıyordu. Türkü usul usul susunca, fidanın en uzun iki şah dalı tanrının alnını biri sağından, öteki solundan sardı ve başına apaydın taç ve nur çelengi oldu.

Her ne kadar yukarıdaki efsane Dionysiac'a kaçtıysa da, ne yapalım, elimde değil. Neyse Apollon-vâri, yani akademik olanların defne dalı nişanesini gösteriyor ya.

Günümüzde defne çelengi ufak bir bronz halka şekline sokularak, subayların, öğrencilerin ve kimi meslek sahiplerinin keplerinin önünü süsler. Bu kıssadan —bence— alınacak hisse şudur ki, insan yalnız şehvetle kovaladığı kadına tesahüb ederse, kadın

hemen som seksen kiloluk bir ağaç kütüğüne döner.

Dionysos'un Apollon'la yarıştığını anlatan bir efsane yoktur. Onun için Girit'e ait İkaros efsanesini seçmek zorunda kaldım. Klasik mitolojide bu efsane şöyledir: Minos Girit kralı ve Pasifae'nin kocasıdır. Pasifae güneş tanrısının kızıdır. Afrodit güneş tanrısına zehir zembelek bir hınç besliyordu. Çünkü Afrodit karanlıkta savaş tanrısı Ares (Mars) ile sevişirken, Güneş sanki başka işi gücü yokmuş gibi, gizli ve mahrem sahneyi aydınlatır. Bu manzarayı gören tanrılar paldır küldür gülerек, ufukları gök gürültüsünü andıran kahkahalarıyla gürül gürül gürletirler. Afrodit utancından hep pembe kesilir, ve yerin dibine geçesi gelir.

O sırada deniz tanrısı Posaydaon, kendisine kurban edilmek üzere Girit kralı Minos'a birkaç seçme boğa gönderir. Bunların arasında ipek tüylü bir ak boğa vardır. Afrodit Güneşten intikam almak üzere Eros'a emreder, Eros da Güneşin kızı Pasifae'nin yüreğini ak boğaya sevgi okunu zıngadak işletir. Boğaya âşık olan Pasifae sığır sürüsünden ayrılmıyarak dere tepe gezer, üzerleri çiyli çimenler ve çiçekler toplayarak ak boğaya yedirir. Ne var ki Pasifae'nin yüreğinin iki boynuzlu sultanı bu iltifatlara tınmıyordu. Pasifae'nin küpe ve pırlantalı gerdanlıkları ve daha başka süslerine de bigâne kalıyordu. Pasifae ise delice aşkı dolayısıyla bir inek olmadığına yanım yanım yanıyordu. O sütlek inekleri kıskanıycı ve onları habire öldürtüyordu. Kraliçe idi, gel gelelim boğayı büyüleyemiyen o parıl parıl tacı kaç para ederdi? O taç yerine başında iki boynuzu olmasını diliyordu. Bu çılgın kara sevdası dolayısıyla Pasifae sevgili ak boğasının karşısına bir inek kıyafetinde çıkmayı özledi. Pasifae o sıralarda Girit'te bulunan ve Labirint denilen binbir dolambaçlı çıkmazı yapan sanatkâr Daidalos'a baş vurur. Daidalos inek derisinden yapılma içi boş bir inek heykeli yapar. Pasifae bu heykelin içine girer. İneği görünce, boğanın gözleri arzuyla kan çanaklarına döner, burun deliklerinden kızgın buhar bulutları

salarak koşup gelir ve ineğe aşar. Dokuz ay sonra Pasifae başı boğa, gövdesi insan Minotauros denilen bir ejder doğurur. Bu mahlûk Labirint'e kapatılır. Fakat Pasifae'nin boğayla çiftleşmesine yardım ettiği için Daidalos ile İkaros Labirint'e kapatılır. Daidalos oğluna «Minos enginlere ve karalara, hâkimdir, fakat mavi gökler hürdür» der ve Girit'ten kaçmak için kendine ve oğluna kanatlar yapar.

Çoğu kerre aynı efsanenin birçok çeşidi olur. Bu çeşitlilik efsanenin bir matriyarkal, bir patriyarkal tarafından, bir Atinalı ve yahut bir Spartalı tarafından anlatılmasından ileri gelir. Her anlatan efsaneyi kendi lehine değiştirir. Yukarıdaki efsanenin işte başka türüsü.

Minos Girit'te Posaydaon'a bir tapınak yaptırdı ve kurban kesilmesine mahsus bütün hazırlıkları yaptıktan sonra, deniz kenarına giderek, denizden bir kurbanlık boğa gönderilmesini yalvardı. Denizden kıyıya bembeyaz bir boğa çıktı. Ak boğa o kadar güzeldi ki, Minos onu kesmeğe kıyamadı, onu kendi sığır sığa sürüsüne katarak, başka bir boğayı kurban etti. O sırada Minos, Güneş (Helios)un kızı ve Girit ninfi Pasifae ile (Perseis de denilir) evlendi. Fakat Posaydaon Minos tarafından kendisine yapılan hakareti cezalandırmak için, Pasifae'yi ak boğaya âşık kıldı. Pasifae boğaya karşı duyduğu sevgiyi Daidalos'a bildirdi. Daidalos tahtadan bir inek yapıp, onu bir inek postuyla örttü. İneğin ayaklarının altında tekerlekler vardı. Daidalos Pasifae'ye, ineğin arkasında açılan bir kapıdan ineğin içine nasıl gireceğini bildirdi. Pasifae iki bacağını ineğin iki art bacağının içine sokacak ve ardını ineğin kuyruk altına getirecekti. Beyaz boğa öteki sığırlarla otlarken, Daidalos insan yapısı ineği aralarına getirip bıraktı. Boğa hemen gelip bindi ve Pasifae arzusuna nail oldu. Ondan sonra ak boğa yabanileşti ve Girit'i alt üst etti. Herkül onu Yunanistan'a götürdü, boğa orada Theseus tarafından öldürüldü.

Pasifae, o ki, herkese parlar demektir, yani Ay demektir. Pasifae, Hera ve İno üçlek ana tanrıçanın unvanlarıdır. Sonraları bu unvanlar şahıslandı-

rılmıştır. Hera toprak demektir, daha doğrusu «yer» demektir. Rhea da aynı mânaya gelir. İno pazulu, damarlı demektir. Bu üç unvan dolayısıyla Delphoi rahibesinin oturduğu sehpa üç ayaklıdır. İstanbul'da Sultan Ahmed meydanında Delphoi'dan getirilen üç yılan sarılı bakırın üçlüğü de aynı kaynaktan, yani üçlek ana tanrıça Kybele'dendir. İki yılanın başı bir Bizans patriğinin emriyle kırılmıştı. Bu baş kalmıştı. Onu da İstanbul'u aldıkları zaman bizimkiler kırdı.

Şimdi artık sözü İkaros'a bırakıyorum.

Ben İkaros

Ben çoktan Arşipel'e düşüp boğuldum. Ben boğulduktan sonra, zaman zaman şu ve bu benim hakkımda birbirini tutmaz yalanlar söylediler. Sevdığım insanlar aldanmasınlar diye, sesimi binlerce senenin derinliğinden onlara gönderiyorum. Güya boğulduktan sonra, babam gövde mi bir adaya çıkarıp gömmüş ve adaya adımdan «İkarya» denmiş. Yalan! Ben Arşipelin dibinde yatıyorum. İkarya adasını, adalılar Anadolu'nun büyük tanrıçası Kar'a ithaf etmişlerdi. Adanın adı oradandır. Benim adım da öyle. (Güney Anadolu bölgesi, yani Karia da tanrıçanın adındandır.)

Günün birinde babalığım Daidalos'un yaptığı ineği gördüm. Amma size ondan öncesini anlatayım. Güneş kızı Pasifae'yi seviyordum. Bembeyaz Knossos yamacının eteğinde yayılan sığırların apak sürüsüne dalgın bakarken, Pasifae göğsüme dayanır, avucu serin nemli elleriyle saçlarımı okşardı. İşte o zaman nabzım öylesine bir gürültüyle çarpardı ki, kutsal Dikte'de Koribantlar kılıçlarıyla koca bronz kalkanlarını gürletiyorlar sanırdım. Yurdum Girit'in o kuytu yeri, bir sükût, çiçek ve tatlı rüyalar beşiydi.

Kral Minos bir gün geldi. Koyu sakalı çenesinden ağır bir kara üzüm salkımı gibi sarkıyordu. «Ey Pasifae, neye bakıyorsun?» diye sordu. Perseis'in kızı, «Ben ak boğaya bakıyorum, hani şu Posaydaon'a kurban etmediğin boğaya» dedi. O anda yüksek İda'

nın karları o ak boğadan daha az ağarıyordu doğru-
su. Tanrıdan alıkonulan ak boğa başını Perseis kızı-
na döndürüp, tatlı tatlı ünledi. Pasifae'nin dağa ta-
şa bakan mahmur gözlerinde öylesine bir hoşluk pey-
dalandı ki, onun gülümseyişiyle ormanlı adanın bağ-
ları, naneleri, hattâ balları sanki güneşte bir kat da-
ha parladı. Onu görünce öyle, birdenbire kemikle-
rim ve içindeki iliklerim ocakta yanan kuru ve çıralı
dallar gibi kıskançlıkla tutuştu.

Akşamleyin gölgeler uzayınca ve İda'nın tepe-
si ayrılan güneş ışığında yabani santal çiçeği gibi
pembeleşince, Giritli sapanımla sürüye yanaşım.
Sapanı döndürüp döndürüp ak boğanın alnına koca
bir taş fırlattım. Sığirtmaç beni gördü, koğaladı.
Kim olduğumu tanımadan kaçabildim. Labirint'e
gittim. Orada kapı aralığından Pasifae'yi pek ciddi
bir işi görüşenlere has, gülümseyişsiz bir simayla
babalığıma bir şeyler fısıldadığını gördüm.

Babalığımın demirci dükkânı, pruvaları renk
renk güzel gemilerle dolan Heraklea limanının bir
köşesindeydi. İşte orada babalığım bir inek heyke-
li yapıyordu. İnek yapılıncaya sanki diriydi. Çatal tır-
naklı ayakları üstünde duruyordu. İçi kof iskeleti-
nin üzerine ipek derisi gerilmişti. Gövdesi arzıyla
kabarık gibiydi; memeleri âdeta birdenbire inen bol
sütlerle şişkindi. Pasifae hizmetçi kızlarını geride
bırakarak, kukla ineğe merakla yaklaştı, ve baba-
lığımın, arzuları sabırsızlıkla kamçılıyacak olan ese-
rini uzun uzun süzdü. Hakem diye yanında tecrü-
beli bir sığirtmacı getirmişti. Herif ineği görünce
güldü. İneğin boynunda ufak bir aksaklık gördü.
Babalığım hemen ineğin orasını düzeltti.

Hey o aydın iklim ki güneşin ateşinde narlar
şiddetli gülüşler gibi kıpkızıl patlar. İpılık bir mel-
tem rüzgârı yelpazeliyordu. Tâ uzak Knossos sara-
yında kızlar gergefelerinin önünde çömelerek işliye-
cekleri yün iplikleri kırmızı kırmızı boyarlarken,
koro halinde söyledikleri türküler şimdi duyulmu-
yordu. Güneşin kızı Pasifae'yi seviyorum. Amma
o, Afrodite Pandemos'un ağzı köpüklü kölesi olmuş-
tu.

İkaros dedi: «Güneşin kızı hayvanlaşmak üzere ineğin karnına girerken, gövdesi olağanüstü ışıldadı. Usta bir sığırtmaç ak boğayı sürüp getiriyordu. Hayvan davullar gibi şişkin böğrünün iki yanını kamçımsı kuyruğuyla döverek gümlete gümlete yanaşıyordu. Boğa sahte ineğe aşdığı zaman öfke ve hınçla yandı.»

Kendimden geçkin, ok ve yayımı aldım, yüksek rüzgârlarla sarmaşdolaş olan İda'nın tepesine tırmandım. Kızgın kayaların üzerinde geniş bir gölge dolanıyordu. Başımı kaldırıp gölgenin yüksekliklerine gözlerimi sivriltince, kanat üzerinde çark eden koca kartalı gördüm. Okumu takmış olduğum yayım acı acı inledi. Çatal kuyruklu ok kırlangıç gibi uçup gitti. Yaralanan kartalın çığlığı havaları kamçı gibi biçti. Yüzümde kanatlarının harlayışıyla rüzgârını, ve burgaç gibi dönerken alnımda şak eden kanını duydum. Gökler şimşeklerle gürlerken, kara ağustos bulutunun cömert ve geniş damlası gibi sıcaktı kanı. Kartal düşüp, gerdanını kayaya çarptı. Amma gagasını hemen savaşa irkti.

Öğle güneşinde taşlar demircide ak ısıtılmış demirler gibi kızgındı; çalıların derileri putedeki madenler bütün usareleriyle eriyip akıyordu. Kartal gagası ve hançerli pançaklarıyla kendini savunma işine düzenlenmişti. Ben ona «Artık uçamıyorsan, işte ben de silâhsızım» diye bağırdım: ok ve yayımı uçuşumdan aşağı fırlattım. Her yönüm çarpan sert tüylere bulandı. Boğaz boğaza ölüm kalım hırlayışlarıyla savaşıyorduk. Onun koca bir yılanın sıırım gövdesi gibi kıvranan boynunu sağ elimin çıplak avucuyla sıktım sıktım. Ayağım kayıyordu; uçuşumun kenarındaydık artık. Her kanat çarpışı, alevlerdeki kızıl kıvılcımlar gibi dört bucağa binlerce kan damlası savuruyordu. Rüzgârın her sağnağı bulut bulut tüy burgaçları uçuruyordu. Gırtlığına saplı duran oku sol elimle dışarıya parladım.

Her kandan daha kızıl bir kan fışkırdı gırtlığından ve göğsümle omuzlarımı kıpırmızı etti.

Avucumu açtığım zaman, artık sönmüş kartal şahikanın enince cansız yayıldı. Sanki onun uçucu gücü hep bana geçmişti. Korkunç bir uçma özleyişi içimi sardı. Yüzümü göklere kaldırdım. «Ey göklerin mavi tanrıçası Afrodit Uraniya, senin mavi yüksekliklerinde uçmayı bahşet bana. Hızıma yardımcı olman için sana bu kartalı, koca gövdesiyle, senin sunağın olan bu dağda, mersin, ardıç ve sakız çalısı alevinde, ulu adına yakacağım. Yalnız lutuf et, kerem et, şu kanatlar bana armağanın olsun!» diye yalvardım. Kanatları gövdeye bağlayan inci ve sedef renginde damarları okumun ucuyla güçlkle kesip ayırdım. Çalı alevinde kartalın üst tarafını yakıp tütsü halinde yüce tanrıçaya sundum.

Kanatları yükledim ve bana kanatlar yapması için babalığıma götürdüm. Fakat babalığının yaptığı kanatlar engin arzuma cimri bir cevaptı. Babalığının dükkânını okla, kargıyla, sapanla avladığım atmaca, şahin ve kartal kanatlarına boğdum. Her yüksek uçsuz ve bucaksızların yapayalnız uucusu oklarıma amaç oldu. Hepsini babalığının yerine yığıyordum.

Babalığım binlerce uçucunun tüylerini birbirine keten ve yün kırınaplarıyla kör düğümler yaparak bağlıyordu. Çam gövdelerinden sızan sakızları arıların sarı mumuna karıştırıyordu. Böylece tüyleri sırayla en kısıdan en uzuna kadar düzenledi; öyle ki kanatlar diri sanılabilirdi. Kanatlar tümsek bir taşın omuzlarında asılı dururken, rüzgâr sağnağı esti miydi, yuva kenarından uzak uçuşa hazırlanan kanatlar gibi kımıldanıyorlardı.

Kuraklık toprakları susayan dudaklar gibi çatlatmış. İçindeki kurt kalabalığıyla karnı bir inip bir kalkan sahte inek tarla kenarında serili kalan bir leşe dönmüştü. Gövdesinin içini boğa tohumuyla doldurmuş olan Güneşin ve Okyanus perisinin kızı Pasifae'nin tümsekleşen karnında yarı boğa yarı insan piçi oynayıyordu artık.

O gece göklerde yıldızlar çakıyordu. Deniz uyuyordu. Rüzgâr aldı, engindi artık arzusun kanat-

ları. Babalığımı sarsıp uykusundan uyandırdım. «Artık uçuş anı geldi» dedim. Babalığım bana, «Oğlum itidaldan ayrılma. Ne alçak uç ne yüksek. Yükseklerde uçarsan, kanatların yanar, alçaktaysa denizde ıslanır. Sen benim peşim sıra gel. Ben senin kılavuzun olayım» dedi.

Sessiz dudaklarımın ardında yüreğim, «Ey babalığım, seni yenmezsem, senin varlığının kıymeti kalmaz. Canımın pahasına da olsa, senin çizdiğin itidal yolundan gidemem. Her yerde seninle güreşeceğim; tâ yükseklerde, bulutlarda, suda, ateşte» diye bağıırıyordu. Babalığım kanatları omuzlarıma ve kollarıma takınca, «Ben yavaş yavaş uçmaya koyulacağım; sen izimi koğala» dedi yine.

Ben İkaros, öleli binlerce yıl oldu. Galiba adım dünyada hâlâ efsanelerde anılır. Her ölen gibi, Lethe nehrini, yani unutkanlık sularını geçtiğim halde, her şeyi ve her sözü bugün görmüş ve duymuşum gibi hatırlıyorum. Neyse! Ben en yüksek uçurumun kenarına vardım ve işte oradan öyle vahşi bir şiddetle kanatlarımı yükseklerle verdim ki, aşağılarda, okra kayaların üzerinde tüneyip yuvalıyan yüksek uçucu kuşlar korkuyla acı acı çığırşarak aşağılara süzöldüler.

«Ey sevgi! Ey hürriyet!» diye bağırdım. Babalığımdan, ilk havaya saldırışımdaya ayrılmıştım. Şafak yeli, serin serin göğsümden ayak uçlarıma kadar süzülüyordu. Uçuyordum artık. Kızgın havada avlandıktan sonra, beni tuzlu terlerimden yıkanan akarların serin suları yüreğimi bu kadar çıldırtıcı bir sevinçle çarpındırmamışlardı. Mavileri soluyordum. Aklımda ne Pasifae'nin sevgisi ve ne de o sevginin acısı kaldı.

Babalığımanın «İkaros! İkaros! Nereye gidiyorsun?» diye çağırışı parlak bir ışığın uzakta cızz ederek sönüşü gibi geliyordu bana. O sesi bir işitir gibi oluyor, bir işitmiyordum. Yalnızdım göklerde. Bir buluttan süzölüp geçtim. Kanatlarım gürlüyordu. Tâ aşağılarda koskoca gemileri küçücük gördüm. Ondandır alçaklarda kalan yeryüzünü ve engini göremez oldum. Babalığımanın sesi de gelmiyordu.

Yalnız kanatlarımın harıltısını duyuyordum. Artık kanatlarım birgün ölüp çürüyecek kollarımdan üstün, arzumu uçuruyordu.

Yükseldim, yükseldim, Apollon'un arabasına yaklaştım. Üzerimde atların şimşekler salan nallarını ve arabanın çift tekerleklerinin gürültüsünü duyuyordum. Gitgide Güneş tanrısına yanaşıyordum. Kanatlarım artan arzumdan büsbütün hız aldı.

Bir aralık aşağıya baktım, kanatlarımın tüyleri altımdaki mavilerde beyaz beyaz uçuşuyorlardı. Tüylerin saplı bulunduğu mumlar güneş ateşinde eriyordu. Amma içimde ne korku, ne de pişmanlık vardı. Kaderimin yüzüne sevinçle baktım. — Baktım! Baktım! Ve güneş hizasına gelerek güneşi aştım. Güneş arabası da, onu kullanan Apollon da artık aşağıdaydı. Ellerim boştu.

İki kanadımı omuzlarıma ekleyen yerlerinden kopardım ve onları Apollon'un başına çaldım. Tanrının başındaki defne çelengi boğazına geçti. Ondan sonra ne oldu bilmiyorum. Sanki varlığa döndüm ve «Ey varlık, elimdeki bu kanatları hiç kimseye değil, fakat başarılı ve yahut başarısız güneşi aşmayı göze alan insanlara ithaf ediyorum!» diye bağırdım.

Ondan sonra ışıklar içinde yuvarlanarak mavi engine düştüm.

HOMEROS ÜZERİNE

9 Şubat 1957

Merhaba Merhaba...

Mektubunu aldım. Evvelâ Apollon Smintheus. Bu Smintheus lakabına Troas, yani Troya bölgesinde rastgeliniyor. Bunun hakkında vereceğim bilginin seni tatmin edeceğini hiç sanmıyorum. Çünkü sen yirminci asrın bir kızı olarak her noktanın matematik bir kesinlikle çözümünü istiyorsun. Altı yedi bin yıl öncesi prehistoryaya ve buğulu mitolojisine gömülmüş olan olayları tıpatıp oldukları gibi ortaya çıkartmak hemen hemen olanaksızdır, «maximum probabilitas», en çok olasılığı olanı gerçek saymak varılan sonucu yadsır ya da onaylar. Smintheus, Apollon'un Mysia ve dolaylarında kullanılan bir sıfatıdır. Apollon'un ötede beride birçok serüvenleri olmuştur. Troya bölgesi bir yana, bunların hemen hemen hiç birinde Smintheus diye anılmaz. Troas'da ise «Phrygeus» ve «Thymbreus» diye de anılır. Smintheus ya fare düşmanı demek (ve tarla faresi düşmanın olarak tarımın koruyucusu) yahut da fare, tanrının antropomorfize, yani insan biçimine sokulmuş simgesidir. İnsanlar hemen hemen her hayvana tapmışlardır. Boğaya, ata, ayıya, yılan, skarabeye (domuzlan böceğine), kediye, fareye, eşeğe, domuza, deveye, vb. Örneğin fare tapımı Filistin'de vardı: Tevrat, I. Samuel, Bap 6. - 1, 2, 3, 4, 5* «Ve Rabbin sandığı yedi ay Filis-

* Metin İngilizce olarak verilmiştir. Türkçesini Kitabı Mukaddes Şirketinin yayınladığı Kitabı Mukaddes, Eski ve Yeni Ahit (Tevrat ve İncil), İstanbul 1974, çevirisinden alıyorum.

tiler diyarında kaldı. Ve Filistiler kâhinleri ve bakıcıları çağırıp dediler: Rabbin sandığını ne yapalım? Onu yerine ne ile göndereceğimizi bize bildirin. Ve onlar dediler: Eğer İsrail Allahının sandığını gönderecekseniz, onu boş göndermeyin; fakat ona mutlaka bir günah takdimesi ödeyin; o zaman sağalacaksınız, ve onun eli niçin sizden çekilmediği size bildirilecektir. Ve dediler: Ona ödeyeceğimiz günah takdimesi ne olacak? Ve onlar dediler: Filistilerin beylerinin sayısına göre beş altın ur ve beş altın fare olacak; çünkü hepinizin ve beylerinizin üzerinde olan belâ birdir. Bundan dolayı urlarınızın suretlerini ve diyarı bozan farelerinizin suretlerini yapacaksınız; ve İsrailin Allahına izzet vereceksiniz; belki üzerinizden, ve ilanlarınız üzerinden, ve diyarınız üzerinden elini hafifletecektir.» — Yine Tevrat'ın İşaya kitabında, Bap 66, 17*: «Bahçelere gitmek için kendilerini takdis ve tathir edenler, ortada birinin arkasında, domuz eti, ve mekruh şey, ve fare yiyenler, hep birden bitecekler, RAB diyor.» — Eskiler korktukları her şeyi tanrılaştırıyorlardı ve ona tapıyorlardı, ki kendilerine fenalık etmesin. Yani korktukları şeyin hoşuna gitmek için ona kurbanlar hediye ediyorlar, ve dua ile ona bir çeşit dalkavukluk yapıyorlardı. Belki de tarla faresinin yaptığı ziyan için ondan korkuyorlar, ve onu tanrılaştırarak ona tapıyorlardı. Fakat bu Smintheus lakabında fare öldürücülüğü ve tarla ürünlerini koruyuculuk daha kuvvetli gibime geliyor. — Şimdi en eski mitlere gelelim. Giritli Skamandros'un emrinde —Grit'te kaht ve galâ, yani kıtlık ve pahalılık, olduğu için— bir takım Gritliler Phrygia'ya göç etmişler. Ve denizin kenarında Hamaxitus'ta bir şehir kurmuşlar. Grit'te Zeus'un oturduğu İda dağının adını da bir dağa vermişler. Nereye şehir kuralım diye Apollon'a baş vurmuşlar. Yeryüzü yavruları geceleyin size nerede hücum ederse, oraya şehir kurun, demiş Apollon. O gece çadırlara tarla fareleri hücum etmişler. Çadırlarda örneğin

* Metinde gene İngilizcesi vardır.

gönden yapılan yay ipleri (okun yayı) gibi ne varsa hepsini yemişler. Skamandros oracıkta (çünkü tarla fareleri yeryüzü yavrularıydı) Smintheus Apollon'a bir tapınak yaptırmış. Bu tapınağın çevresinde Smintheum şehri üremiş.* (Biz birinci, ikinci, vb. Troya diyoruz, bakalım o şehirlerin adları Troya ve yahut İlyon mıydı?) Skamandros İdaia perisiyle evlenmiş, ondan Teukros adlı oğlu olmuş. Apollon'un yardımıyla Giritli göçmenler komşuları Bebryk'leri yenmişler (Bebryk'lere çok kez «Bryges» denir). Grek B (vita)sı dolayısıyla bunlar Phryges'ten başka bir şey değil. Ne var ki bu savaşlarda Skamandros Xanthos nehrine düşmüş, ondan sonra Xanthos'a Skamandros adı verilmiş — İki tane Xanthos nehri vardır, ötekisi Lykia'dadır. İda sözüne gelince, ormanlarla örtülü dağ demektir. Bu mit, kalay almak için (bronz yapmak için) Minoenlerin Karadenize giderken Boğazlarda stratejik noktaları işgâl ettiklerini ve orada bir fare tanrısı bulduklarını imâ eder. Yani bu bir olasılıktır — Başka bir mite göre, Girit'ten gelen Skamandros değil, fakat Teukros'tur. Phrygia'lı Dardanos ona kızını verir ve onun üzerine «Teukroi» denmiş, ki bu da Troyalılara verilen addır. Bir başka mit: Erikhthonios'un oğlu İlos Phrygia'ya gitmiş, güreşte kazanarak şampiyon olmuş, ona 50 oğlan, 50 kız hediye etmişler. Ate dağında Apollon Smintheus'un öğüdü üzerine «İlyon» kentini kurmuş. — Bir başka mit: Thetis Akhilleus'a, Apollon'un bir evlâdını öldürürse, kendisinin bu tanrı eliyle öldürüleceğini bildirir. Bu noktayı Akhilleus'a her zaman hatırlatmak üzere olan Memnon refakat ettirilir. Tenedos adasının zapt ve talanı sırasında Apollon'un evlâdı Tenes'i Akhilleus öldürür. Akhilleus kendisine hatırlatmadığı için Memnon'u da öldürür. Tenedos'ta elde ettikleri zafer dolayısıyla Palamedes Apollon Smintheus'a bir hekatomb, yani yüzlük kurban keser. —

* Böyle bir şehrin adı İlyada'da geçmez, yalnız bir kez İl. I. 39'da Apollon Smintheus'tan söz edilir.

Bir mit daha: İlos kentin çevresini çizdikten sonra Zeus'tan bir işmar vermesini yalvarır. Ertesi sabah tahtadan bir cismin yerde, çadırın önünde yatmakta olduğunu görür. İşte bu cisim Palladion'dur. Tanrıça Athena ölmüş olan oyun arkadaşı Pallas'ı anmak için onun adını kendi adına takmıştı, öylece Pallas Athena oldu. Apollon Smintheus İlos'a «gökten düşen tanrıçayı korudukça, kenti de koruyacaksın» demişti. İlos da İlyon dağının tepesinde bu putun saklanması için bir tapmak yaptırmış. — Apollon'un Troya surlarını yapması mitine gelince, şöyle anlatılır: Olympos'ta bütün tanrı ve tanrıçalar Zeus'un cartcurtuna dayanamayarak onu bağlarlar. Bu işde elebaşılar Apollon ile Hera'dır. Zeus tanrıları öldüreceğini söyler, onları korkutmaya çalışır, ama tanrılar daha önceden Zeus'un şimşegini onun elinin varamıyacağı bir yere saklamışlardır. Thetis Zeus'un imdadına yetişir ve yüz el ve kollu Briareus devini getirir. Briareus yüz elini birden kullanarak düğümleri çözer. Zeus Hera'yı Olympos'ta asarak cezalandırır. Poseidon ile Apollon'u cezalandırmak için kral Laomedon'a köle olarak gönderir. İkisi Laomedon'a Troya surlarını yaparlar (İlyada, I. 399 vd. ile XV, 18 - 24), Akhilleus anası Thetis'e bunu hatırlatır.* —Thymbra'lı Apollon'a gelince: Troya'da bu Apollon için bir tapınak vardı. Bu tapınağa savaşırken bile Akhalar, Danaolar ve Myrmidonlar giderlerdi. Tapınağın içinde savaş olmazdı. Akhilleus bu tapınağın içinde, yani Thymbra'lı Apollon'a adanmış bu kutsal yerde Polyksene'yi yakalayıp ırzına geçer ve öldürür. Thymbra, İlyon ile İda dağının arasında, Skamandros ırmağının kıyısında bir kenttir. — Apollon Smintheus, tanrının pek eski ve esrarlı bir lakabıdır besbelli. Fare, hastalık ve tedavi eskiden

* H. B., burada İlyada'nın İngilizce çevirisini vermektedir; sözü geçen her iki parça için, okuyucu Türkçelerini A. Erhat - A. Kadir'in İlyada çevirisinin yukarıda gösterilmiş yerlerinde bulabilir.

hep birbirleriyle ilişkili olarak görülürdü, bunun da tıp ve kehanetle ilişkisi vardır. Yakın Doğuda hasta çocuklara bala bulanmış küçük bir fare yutturulardı. Ben Apollon Smintheus'un daha ziyade bir fare tahrib edicisi ve ekinler kurtarıcısı olduğunu benimsemeye eğilimliyim. Örneğin İ.Ö. 400' de yaşamış olan yontucu Skopas Apollon'un bir yontusunu yapmış, o yontuda Apollon ayağının altında bir fare eziyordu. Demek ki Skopas benim fikrimde idi. Fakat fare belki Troya yöresiyle ilgili totemistik bir kalıntı olabilir. Ananiya'da* Aisopos'un bir masalından söz ettimdi. Aisopos Kyzikos'ludur, yani Bandırma, demek Mysia'lı İ.Ö. 600 yıllarında yaşamıştır. Bir masalında tilki gelip üzüm salkımlarını yüksekte görünce onlara ekşi diyor. Kurnaz tilki üzümleri her yıl yüksekte görüp ekşi derse, tilki budala olur, masalın da esprisi kalmaz. Üzüm dallarını o asırda yerde bırakıyorlardı, yalnız salkımları bir iki karış uzunluğunda çatal dallara takarak toprakla temaslarını keserlermiş. Fakat tilkilerle tarla fareleri üzümleri yedikleri için, üzüm dallarını yüksek ağaç dallarına asmışlar. İşte o zaman tilki üzümleri görüp ekşi diyor. Bu, tarımda bir devrim demektir. Fakat Apollon Smintheus'un daha ziyade bir fare öldürücüsü olduğunu gösterir gibi. Zaten Aisopos'un masallarının çoğunun kendi gününün olayları ile ilişkisi vardır. Örneğin kıtlık olur, aslan: içimizden biri günah işledi, itiraf etsin, der. Kendisi bir boğa yediğini söyler, tilki ileri atılarak: A aslanım, o hiç günah mı? Bin tane yeseniz bile sevaptır, gibi bir şey söyler. Eşeğe sıra gelince, eşek bir turp yediğini söyler. Hah, işte günahı işleyen budur diye eşeği parçalarlar. Gönderdiğim yazılarla İlyada'nın altında kralın kurban edilmesi sagasının saklanabileceğine değinmiştim. Aisopos bu masalı ile «scape-goat», fransızca «bouc émissaire» töresini güldürü haline getiriyor, çünkü son zamanlarda bouc-émissaire diye insanı

* H. B. ile ilk buluşup İlyada konusunu tartıştığımız lokanta olsa gerek.

değil, bir keçiyi parçalıyorlardı. Ben ona «vur abalıya» diyorum. Çünkü bouc-émissaire insan iken ölmesine yakın sırtına beyaz «death coat» koyarlardı. O zaman pamuk yoktu, yalnız yün ve yahut keten vardı. Aba da yün olacak. Birden bir karara hoplamayalım, ama araştırılacak bir sorundur. Ben sana Smintheus hakkında en karakteristik mitleri verdim, artık karar hazreti menlehül emrindir.

Khryse mutlaka Sigeion'un güneyinde ve yanında olacak. Tenedos'un karşısında bir yerde. Sana gönderdiğim arkeolojik haritada nerede olduğunu görüyorsun ya. Yanlış olacak. Ne bileyim. İki Xanthos nehri var. Troas'da ve Lykia'da. Belki iki üç *Khryse* vardır. Dört Kyme var, birisi Troas'da, öteki İzmir'in kuzeyinde, bir tane Girit'te; bir tane daha olacak, unuttum nerede: Crotone, Gyrtone de öyle, 10 kadar var, Olympos misillu. Bunun neden böyle olduğunu bilirsindir. Muhakkak bir şey varsa, Smintheus Apollon'una tapılıyordu *Khryse*'de. Killa hakkında bendeki bir komanter: «Killa town S. of Mount İda» diyor. Oysa bugün bile Kilya körfezi var. Ne deyeyim bilmem. Sen de Killa de gitsin. Zaten bu yerin adı Homeros'da, yani İlyada'da bir kerre geçiyor. Herhalde Killa için komanterler bal gibi atıyorlar.

Şimdi gelelim *Lykialı Apollon*'a. Önce şunu söyleyeyim: Lykia, Pamphylia, Psidia, Karia arasında idi. Fakat Lykia pek elastik bir yerdi, bazan genişler güney Karia'yı da içine alırdı. Apollon Lykios yahut Lykeios. Bazıları «Iykos»tan, kurt tanrısı, başkaları da Lykia'lı diyorlar. Kurt tanrısı olduğunu ileri sürenler Apollon'un bir çoban tanrısı olduğunu, çoban olarak da onca kurtların önemli olduğunu, çobanların da kaval dolayısıyla musikişinas olduklarını, Apollon'un da bu sebepten ötürü musiki tanrısı ve musikiyle ilişkili olduğunu iddia ediyorlar. Bunlar «éblouissement grec» düşkünleri, eski Yunan hayranlarıdır. Ve bizim türkçüler gibi hiçbir şeyin Anadolu'dan geldiğini istemezler. Bunlardaki «parti-pris» ve idiosyncrasie başlı başına bir konudur. Bu Lykeios hakkındaki teoriler bu iki te-

oriden ibaret değildir, ama başlıcaları bunlardır. Elektra incelendiği zaman* Lykeios sözünün ışık anlamına gelen luk - lux-'tan geldiği de anlaşılıyor. Apollon Lykia sözü de ışıktan gelebilir. «Apollon ile Artemis bir çift ışık tanrıları, Troas'tan geldiler ki orada İda dağının kayaları ardında ışık diyarı Lykia vardı — orada dindar Hyperboreliler yaşardı» deniliyor bir yerde. Bu teoride Lykia, ışık tanrısı ve Hyperboreliler hep bir araya toplanıyor. Ne var ki bilginler, yani scholar'lar kolay kolay tatmin edilemezler. Apollon Lykeios adını Lykia'ya verdi denebilir. Ben Lykia'nın Lykia adını Apollon Lykeios'tan aldığını hiç sanmıyorum. Lykeios yani Lykialı Lykeios'un doğal anlamıdır. Yunanistanlıların kendileri Apollon'u en tipik tanrıları haline getirip de Olympos'luların arasına koydukları zaman bittabi Lykialı olduğunda pek ısrar etmezlerdi. Anadolu'lu olduğu —yani Apollon'un— Troya savaşında Troyalılardan yana olmasından belli. Pandaros, Athena'nın öğüdü üzerine, Apollon'a Apollon Lykegenes diye yakarıyor. Pandaros'un kendisi de Lykialı olduğuna göre, yakarışından Apollon'un kendi yurttaşı aldığı anlamı çıkar. O yakarıшта Apollon ile birlikte Zeus ile Athena'ya da sesleniliyor, ne var ki Greklerde, yani Akhalarda girdikleri ülkelerin her yanında rastgeldikleri tanrıları terskepçe ederek, kendi yanlarında saymak âdeti vardı. Sonra, çoğu zaman, anasının adı bildirilerek Apollon'a «Letoides», yani Leto'nun oğlu deniliyordu. Herodot I, 173'de şöyle diyor: «Lykialıların başka insanlarda rastlanmayan bir âdetleri vardır: kendilerini analarının adıyla anarlar, babalarının adıyla değil.» Bu, Anadolu'ya özgü bir özelliktir — bir zamanlar bu âdet güneye yayılarak Arabistan'a kadar vardı. Cenaze namazında babanın değil, ananın adı anı-

* Sophokles'in Elektra tragedyasında kocasını öldürmenin vicdan azabını çekmeye başlayan Kiytaimestra gördüğü kötü düşleri hayra yorması için Lykeios Apollon'a kurban keser, sunu sunar (Epeisodion 2).

lır: Memedin oğlu denmez, Ayşe'nin oğlu denir örneğin. Anaerkil düzenin kalıntısıdır bu. Gilbert Murray «Five Stages of Greek Religion»inde şöyle der:* «O (yani Apollon) bir yandan kuzeyli bir Hyperborelidir, öte yandan da Egeli anaerkil bir kuros kisvesine bürünür. Yurdu Delos'tur. (O zaman Gilbert Murray böyle yazmış, şimdi asıl yurdunun başka yerde olduğu anlaşıldı, neyse devam edelim), orada bir anası vardır Leto, babası ise pek belli değildir. Adalılarının gemilerine kılavuzluk eder, kimi zaman bir yunus balığı donunda. Troya savaşında bir Hellen gibi davranmaz, Akhalara karşıdır, Yunanlıların ordusunu bozguna uğratar, Hektor'u tutar, gider Akhilleus'u döver. Homerik diye bilinen Apollon'a Övgü'de, okçu tanrı Olympos'a yaklaşıncı tüm tanrıların titreyip yerlerinden kalktıkları söyleniyor; yalnız Leto ve Zeus oturdukları yerden kımıldamazlar. Homeros'un kendisi tarafından yazıldığı su götürmeyen «Apollon'a Övgü» şöyle başlar: «Je chanterai la gloire de l'archer Apollon, dont l'éclat, quand il entre au palais de Jupiter, fait trembler les dieux essemblés. Tous en sursaut s'élancent hors de leur siège... Latone seule reste auprès du maître du tonnerre.»** Amma da fena tercüme, bakkal hesabı gibi bir şey. — Yine Gilbert Murray: «İonyalı Homeros doğal olarak İonyalı tanrıyı getirir bize; ve şu da dikkatimizi çeker ki geleneğe uyararak onu Yunanlıların bir düşmanı gibi gösterir. Ozanlar da geleneğe uymak zorundadırlar. Onu küçük düşürmeğe bir eğilim görülmez. Apollon Homeros'un yarattığı Olymposlular arasında en görkemli, en de korkunç tanrıdır.» — Bittabi asıl tuhafı Gilbert Murray'ın hayret etmesi. Hermes için de Maia'nın oğlu deniliyor, «Maies uios», ama bu söz «Letoides» kadar kuvvetli de-

* H. B., bundan sonraki alıntılarını hemen hepsini İngilizce olarak verir. Ben elimden geldiğince çevirerek vereceğim bunları.

** Yukarda içeriği verilen metni burada H. B. fransızca çevirisi ile vermiş.

ğil. Zaten bence, Hermes ile Apollon eş gibiler. Biri nerede biter, öteki nerede başlar, açıkça belli değil. Mutlaka tanrılar arasında müşterek ataları ve nineleri var. *Leto*, Lykialı tanrıça Lada'dan (*Leto* hakkında yazdığım bir yazıyı sana gönderiyorum. Yazı bir tane kaldı. Onun için okuduktan sonra —bilmem basmaya değer mi?— yahut bastıktan sonra bana muhakkak geri gönder, ona notlarımı ilâve edip kitaba bir ek —yani Anadolu Tanrıları'na— koyacağım). Homeros Troya'da Apollon ile Artemis'in bir tapınakta birlikte olduklarını yazıyor (İl. V. 445 - 148) şöyle: *

Apollon çekti aldı kalabalıktan Aineias'ı.
götürdü kodu tapınaklı kutsal kaleye.

Orada ok saçan Artemis'le Leto

İç tapmakta iyi ettiler onu,
geri verdiler sağlığını, ününü.

Bu üç tanrı Yunanistan'da sonraları tanınmış oldular, ama üçünün de kaynakları Anadolu'dur. Apollon ile Artemis'in doğumları mitine ilk önce Lydia'da rastlanıyor. Delos'taki ilk gelenek yalnız Apollon'un doğuşundan söz eder; Artemis'in Efes'te doğduğu söylenir (tarihsel bir gerçektir ki Efes'in Ortygia mağarasında Artemis doğmuştur. Bu mağara Solmissos dağının Koraks dağına baktığı yamaçta imiş. Her yıl Artemis'in doğum yıl dönümünde Korybantlar ve Efes halkı oraya giderlermiş. Aramak nasip olmadı). Sonraki mitlerde Artemis Delos'un yanındaki Ortygia adacığında doğmuş. Ortygia, bildircin anlamına gelen «ortyks»den üre-
medir. Biz bu sözden ördek kelimesini çıkarmışız. Allah için benzer! «Fait accompli»den «katakulli»nin isabeti var bari. — Güya Leto ile Zeus bildircin kılığına girmişler de çiftleşmişler. Ortikiya ördekten olamaz. Çünkü İonyenler bu sözü İsa'dan 1000 yıl önce Türklerden kabul ettiklerini... imkânı yok! Ben araştırdım: bildircinlar Ortygia adasına hiç uğramazlarmış, oysa Solmissos ve yöresine, yani

* H. B., ingilizce çevirisini vermiş. Burada A. Erhat - A. Kadir çevirisinden alınmıştır.

Ortygia mağarasının dolaylarına her yıl gelirlermiş.

Sonra *Olen* (Hyperboreli Apollon'dan biraz sonra söz edeceğim zaman bu adamın kim olduğu anlaşılır), yani Delos'lular hakkında hymnos'u, övgüyü yazan ozan Lykialı idi. Olen'in kişiliğinde Hyperborelilerle Lykialılar arasında ilişki kurulur (öteki yazının, şu elli sayfalık yazının,* şimdi unuttum 35'inci ya da 30'uncu sayfalarında Apollon hakkında önemli bilgi verdim. Tanrının aslı *Apulunas* yahut *Apulunash* Hittitçe). İonyen Apollon muhakkak ki birçok tanrıların bir araya gelmesinden ortaya çıkmıştır, kişiliğinde birçok tanrıları toplamıştır. *Hyperboreli Apollon* lakabı üzerine fikir yürütenler onun kuzeyden geldiğini ileri sürüyorlar. Apollon'un Hyperborelilerle ilişkisi mit bakımından da, kült bakımından da kuvvetlidir. İ.Ö. 600'de yaşamış şair Alkaios'a atfen bir başkasının bildirdiği Delphik bir efsanede: Apollon doğunca Zeus onun Delphoi'da Hellenlere yasayı bildirmesini istemiş. Oysa Apollon bunu yapacağı yerde kuğuların çektiği arabasıyla Hyperboreliler ülkesine gitmiş. (Kuğunun ne anlama geldiğini, öteki kâğıtlarda Aşilin Leuke'de —Tuna ağzı— tapınağını anlatırken bildirmiştik.) Ne var ki Delphoi'da gençlerin ilâhiler, türküler ve danslarla davetleri üzerine dayanamamış ve Delphoi'ya dönmüş. Türküler, ilâhiler ve danslar (Delphoi'daki sehpa çevresinde oluyordu bunlar. O sehpanın kalıntısı İstanbul'da Sultanahmet Meydanındadır.) Sehpanın, yani «tripous»-un çevresinde söyleniyormuş. Belki de bu mit Delfi'de belli zamanlarda yapılan festivallerin birinin neden yapıldığını gösteriyor. Fakat olgu pek eski olduğundan, festivalin hangisi söz konusu, belli değil. Herhalde Apollon kışın Hyperborelilere gidiyor,

* Bu mektuba ilişik olarak gönderilen «İlyada ve Odise'nin sansür edilmesi» başlıklı yazı söz konusudur. Okuyucu onu 9 Şubat 1975 tarihli mektubun sonunda bulacaktır.

yaza doğru ve yahut yazın Delfi'ye dönüyordu. Pindaros Hyperborelilerden söz eder, fakat onlar hakkında kesin bilgi vermez. «Oraya ne gemi ile ne de yaya yürüyerek varamazsınız» diyor.* Ona göre Perseus oraya varmış. Hyperboreliler kutsal bir halk imiş, «andron makaron hamilon», mutlu bir insan topluluğu, ne hasta olur, ne de yaşlanırlarmış, flüt ve lir çalarlar, ve başlarına defne yapraklarından çelenkler koyarak dans ederler, boyuna şölen halinde bulunurlarmış. Onların yaşayışlarında çalışma ve savaş yokmuş —Ben adetâ onlara çingene diyesim geliyor— Yani Hyperboreliler ülkesine ilişkin tanımlara göre, orası heros'ların, yarıtanrı ve kahramanları öldükten sonra ruhlarının toplanıp cümbüş yaptıkları mutlu bir ada. Pindar'la birlikte Bakkhylides de Hyperborelilerin bin yıl yaşadıklarını söyler. Kroisos ile kızı güya yakıldıktan sonra Hyperborea'ya gitmişler. Yani Hyperborea ülkesinin nerede olduğu pek belli değil, yalnız şu var: Herakles altın boynuzlu geyiği kovalarken (hangi erkek onları yaldızlatmış ki!) o ülkeye varmış, buranın «soğuk kuzey rüzgârlarının ötesinde» olduğu söyleniyor. *Boreas* Poyrazdır. Hyperbore: Poyrazın ötesinde demektir. Orada Herakles'in gördüğü ağaçlar kendisini hayran bırakmış. Orada zeytin ağacı görmüş ve Apollon'a tapan Hyperborelilerden, ki İstros yani Tuna nehri kıyısında yaşarlarmış, zeytin ağacını alıp Yunanistan'a getirmiş. Pindaros bunu demekle Hyperborelilere yeryüzünde bir yurt saptamış olur. Demek ki Hyperborea Balkanlarda, fakat Balkanlarda «Soğuk Boreas rüzgârının ötesinde» zeytin ağacı yok. O halde bu tanım bizi gerçeğe yaklaştırmıyor. Büyük yardım bu konuda *Herodot*'tan geliyor. Hyperboreliler üstüne en ayrıntılı bilginin Delos'lular tarafından verildiği-

* Pindaros, X.'ncu Pythia övgüsünde Hyperborelilerden söz eder (dize 45 75). Tanrı Apollon'un Hyperboreliler arasındaki şenlik ve şölenlerde duyduğu zevki betimler.

ni 4'ncü kitabında anlatır * Hyperboreliler ne olduğu pek belli olmayan kutsal cisimleri buğday samanı içine koyup paket yaparak, hemhudutları olan halka teslim ederlermiş. Onlar da hemhudut oldukları başka halklara verirlermiş, böylece kutsal emanetler elden ele tâ Delos'a kadar getirilmiş.** Pek eski zamanlarda Hyperokhe ve Laodike adlı iki Hyperboreli kız (Her. IV. 35) beş erkek eşliğinde sunguları kendileri götürmüşler Delos'a. Bu kızlara ve bekçileri erkeklerle «Perpherees», Taşıyıcılar denmiş. Bunlar Delos'a vardıktan sonra, ülkelerine dönmemişler, adada kalmışlar. Hyperboreliler de Taşıyıcıların geri dönmediklerine kızarak, sunguları elden ele göndermek yöntemine baş vurmuşlar. Perpherees'lere hürmeten Delos kızları ve erkekleri saçlarını keserek bunlara adarlanmış. Yine Herodot'un Delos'lulardan öğrendiğine göre, Hyperokhe ve Laodike'nin gelişlerinden önce, iki kız daha gelirlirmiş, hem de tanrılarla birlikte, adları da Arge ve Opis imiş. Onlar da Delos'ta gömülü imişler ve Delos'lu kadınlar onlara Lykia'lı Olen'in düzenlediği ilâhiler okurlarmış. Gelen emanetlerin o zamanki Grek âlemine özgü teslim ve tesellüm mahalleri belli, fakat iş Hyperborea'ya gelince, yani kuzey ülkelerine gelince, orası yarı kutsal gizemli bir yer oluyor. Herodot iki çift mezarı gördüğü halde, bu işe şüpheli gözlerle bakmaktadır. Ama mezarların yerini öyle güzel tanımlamıştır ki, Fransız kazıcıları mezarları tam onun bildirdiği yerde buldular. Ne

* Bkz. Herodot Tarihi, Remzi Kitabevi, İstanbul 1973, s. 233-240.

** Her. IV. 33: Müntekim Ökmen çevirisinde şöyle deniyor: «Bunlar hakkındaki bilgi bize asıl Delos'lulardan gelmektedir. Skythia'ya buğday saplarıyla bağlanmış kutsal sungular Hyperborelilerin oralardan gelir derler; oradan da uzak, Adriyatik bölgelerine kadar, bir ülkeden öbürüne elden ele verilerek gider; oradan güneye yönelen sungular Yunanistan'a varır.»

var ki orada bulunanlar Herodot'un şüphelerine hak verdi: orada Kykladik, Minoen II-III ve Son Minoen toprak kaplar bulundu. Oradaki primitif mezarların vaktiyle Kykladik ve Mykeneen çağlarda bir kùltleri vardı, yani her biri eski bir tapım yeriymi demek. Sonraları mezarlarda kimin yattığı unutuldu ve bunlar uydurma «hero»ların yattıkları yerler sanıldı. Herodot'a baş vuruyorum: gene Dördüncü kitabın 13'üncü bölümünde Aristeas'ın —Aristeas Prokonnesos'lu, yani Marmara adasındandır— İssedon'lar ülkesine yolculuk etmiş olduğunu yazıyor, bu İssedon'ların ötesinde tek gözlü Arimasp'lar yaşarmış (Bu tek gözlülüğe mitolojide çok rastgelinir: örneğin Kyklop'lar. İlk duvar inşaatına Kyklopeen denir. Şimdi buraya birçok mitleri almaya yım. Kyklop'ların aslen Lykia'lı oldukları anlaşılıyor.* ben bir köylünün profil resmini yaptım. Adam, bu suret bana benzemiyor, çünkü benim bir değil, iki gözüm var dedi. Herife ne kadar açıkladımsa da, çift gözlü olduğunda direndi. Hitit kabartmalarının çoğu profildir, örneğin şöyle (buraya resim girer.) İlk mitograflar tek gözlü demişlerdir, sonra Hitit duvarlarının hepsi de kyklopeen'dir, Mykene ve Tiryns duvarlarının çoğu da. Bak şimdi Aristeas ne diyor. (Ha bu benim bir tezimdir, yani Kyklops meselesi, tevsiki lazım.) Arimasp'ların ötesinde de altın muhafızları griffon'lar varmış, onların ardında da Hyperboreliler. (Bütün eski şehir kapılarındaki bekçi aslan ve griffon'ları düşün. Hatusas kapısında, Mykene kapısındaki — Hatusas'tan gelme olduğu, besbelli. — Sonra öteki kâğıtlarda yazdım: Apollon da «God of the Gates» yani bir kapı muhafızıdır. — Dervişler dünyada kapı eşi-

* Bu ilginç sav H.B.'nin de belirttiği gibi kendi buluşudur. Burada ilk kez değinir ve sayfanın ortasında Hitit kabartmalarından esinlenmiş tek gözlü, sivri külahlı bir adam profili çizmiştir. Ne var ki epey sözünü ettiği bu konuya öteki yazılarında ne dereceye kadar kanıt getirebildiğini ilerde göreceğiz.

ğine oturmazlar. Bu Anadolu dervişlerinin bir görüşü. Günah sayılır. Zaten tekkelerin adı Dergâh. Asıl Bektaşî'lerde kapı eşiği kutsal sayılır.) İşte bu grifon'lardan sonra Hyperboreliler ülkesine girilirmiş. Aristéas bu yere gitmemiş, fakat bu yerin orada olduğu (nerede yahu?) kendisine İssedon'lar tarafından söylenmiş. (Anadolu'da halk nerede bir harabe görürse, ister Hitit, ister İonyen, «Cinibizlerden» kalma der; Cinibiz: Cenoveze'den gelme.) Hyperborea denilen yerlerdeki halk ister Skyth'ler olsun, ister başka, bu Hyperborea hakkındaki bir söylence, bir mitleri yok. Bunu Herodot söylüyor: «Eğer bir şey bilselerdi söylerlerdi — bana göre bir söyleyecekleri yok» diyor Herodot. Fakat Hyperborelilerden Hesiodos da Homeros da söz eder. (Homeros «Epigonoî» adlı eserinde dem vurur. Şimdi sen Azra «Epigonoî» şiirinin Homer tarafından yazılıp yazılmıyacağını soracaksın ve bu mesele üzerinde bana elli sayfa daha yazdıracaksın. Benden paso! Azra!) Hyperboreliler hakkında en çok konuşanlar gene Delos'lular. Herodot şöyle bitiriyor lafını: «Hyperboreliler hakkında daha fazla bir şey söylemeyeceğim. Güya Hyperboreli olan ve elindeki okla hiçbir şey yemeden dünyayı dolaştığı söylenen Abaris söylentisi için bir şey demek istemiyorum. Eğer Hyperboreas'lılar varsa, Hypernotos'lular da olmak gerekir.» (Her. IV. 36). Öyle ya — kuzey rüzgârının ötesinde yaşayan bir ırk varsa, güney rüzgârının ötesinde yaşayan da vardır. Herodot bundan sonra yeryüzü hakkında yapılan haritalara ne kadar güldüğünü bildirir. Herodot'un bu deyişini ben boş bir lafın alaylı bir tarzda bir yana atılması sayıyorum. Mevlâna'nın «suhan kutah bayed vesselâm» demesi gibi. «Laf dediğin kısa olmalı, vesselâm!» yani bunun gibi uzun değil.

Eskiler Hyperborelileri kuzey diyarı cennetlerinde tek bırakıyorlardı. Fakat şimdiki araştırmacılar böyle bir «folk» problemini rahat bırakmazlar. Onlar Apollon'un Hyperokhe ve Laodike gibi hizmetçilerinin ve tanrı Apollon'un kendisinin kuzeyden geldikleri varsayımının tutulur şey olmadığını gösteriyorlar: Önce Grekçe kuzey kelimesinin kökü Bo-

ra kuzey değil de, dağ anlamına geliyor. Greklerden önceki bir dildenmiş. Boreas kuzey rüzgârı değil, dağdan gelen rüzgâr imiş. Bora Makedonya'da bir dağ, Slav «gora» ile ilişkili, Cernagora: Karadağ gibi, yani Montenegro. Hyperborelileri — eğer öyle insanların yaşamış olduklarını kabul ediyorsan — onları Bora'nın ötesinde yaşayanlar diye kabullen. Yok eğer onları derdünya dışında yaşar kutsal takımından insan sayıyorsan, onları gökte Bora'nın üstünde yaşar diye kabullen. Etimolojistlere göre Hyperbore hakkında başka bir yorum da vardır. Grek ve Latin «f»si birçok Avrupa dillerinde «b»ye dönüşür. Örneğin «fero» (phero)nun «f»si (İngilizcede «bear» olduğu gibi) «Hyperboreoi» bu itibarla «öteden taşıyan» yahut «aktaran» anlamına gelir. Delos'a gelen kız ve erkekler Herodot'a göre «Perpherees»tir; buna göre Hyperferees de Hyperboreoi oluyor. Yani «taşıyıcılar» vb. oluyor. Abaris için de «ton oiston periephere» (çepeçevre taşıyordu) deniyor. Taşıdığı da «ton oiston» yani ok. Tuhaf değil mi, Kâbe'deki Kybele'ye de ok getirirlerdi, hattâ Hazreti Muhammed'in babası «oğlum doğmadan önce uğurlu olsun diye Hubele putuna (Kybele'ye) altı ok verdim» diyor. Bilmiyorum belki bir ilişkisi vardır, belki yoktur. Ok sorununu araştıracağım. Eskiden keşfedilen her âlete kutsallık atf edilirdi. Şimdi makinaları da öyle sayanlar var. — Şimdi, eski coğrafyacıların hepsi —Hekataios filân— Hyperborelileri kuzeyden çok kuzeydoğuda saymağa eğilimlidirler. Kuzey-doğu Avrupa değil, Asya'dır. İssedon'lar şimdiki coğrafyacılar saçı yolduran bir gizem oldu. Bütün çabalarına karşın, onların yurdunu Yunanistan'ın kuzey-doğusundan tutunuz da Çin'e ya da Tibet'e kadar götürmek zorunda kaldılar: Kuzey Karadeniz, Güney Kafkas, Hazer, doğuda ta Seres diyarı. Bunların birisi —Hermann, herif Alman— şöyle diyor: «İssedon'lar göçebe bir Hint-Avrupa ırkı sayılabilir, yurtları Ural dağlarının doğusunda İset ırmağının kıyısında, İset ile İssedon sözcükleri arasında bir ilişki kurulabilir...» Neyse Apollon'un —olsa olsa bir kısmının—

kuzeyden geldiğini gösteren (bu kuzey de Tempe koyağıdır) yalnız Stepterion festivali vardır. Doğrudan doğruya «Prolegomena»dan kopya ediyorum:* «Gelelim gene Bouphonia, yani 'öküz öldürme' töresine, bu, birçok başka töreler gibi bir 'kaçış' töresidir, törenin kendisi işlenmesi gereken bir 'agos' yani bir günahı, bir cenabetliği simgeler. Törenin yapılması ile hem günah işlenir hem de günahtan kurtulma süreci canlandırılır. Plutarkhos'un dediğine bakılırsa, Delphoi'da sekiz yılda bir kutlanan büyük bayramlar arasında birinin adı Stepterion'du. Kutsal kentin meydanına bir kulübe kurulurdu, bu kulübede herhalde bir yılan bulundurulurdu. Bir delikanlı elinde bir çırağı ile kulübeye yaklaşır, onu tutuşturur ve kaçar. Yakındaki Tempe koyağına sığınır, orada bir süre çile çeker, işlediği günahın kefareti öder, sonra da kutsal bir alayın eşliğinde, başı defne ile süslenmiş olarak törenle kente getirilirdi. Plutarkhos delikanlının bir yılanı öldürdüğünü söylemez, ama bu tören kuşku yok ki, Apollon'un Typhon denilen ejderi öldürmesini simgeliyordu. Typhon'u öldürmek bir gereksinmeydi tanrı için, ama onu öldürmesi bir çeşit suç, günahı, o cenabetten arınması için Apollon nasıl bir süre Delphoi'den sürülmüşse, onun temsilcisi delikanlı da bir süre için kutsal alandan uzaklaştırılır.», Stepteria töresi aynı zamanda Apollon Lykios'un Delphoi'a gelip orayı zorla zapt ettiğini de simgeler. Bu konu ile ilintili mit özetle şöyledir: (Homeros'tan bilinen Apollon'a Övgü'de dize 305 vd) Hera yılan Python'u 'parthenogenesis' denilen yoldan tek başına, erkekle çiftleşmeden doğurur, bunu da Zeus'a inat yapar. Ama bu Övgü'de önce Apollon'un

* Prolegomena denilen eserin kimden olduğu burada belirtilmiyor. Ama Homeros destanlarının sansür edilmesi konusunda H. B.'nin bu mektuptan önce yazdığı yazıda (bkz.: s. 233) bu eserin adı geçer: Jane Harrison, Prolegomena to the Study of Greek Religion. Bu eserden H. B.'nin yaptığı alıntıları, kimi yerde özetleyerek çeviriyorum.

doğuşunu anlatalım.* Tanrıça Leto gebelik süresini tamamlayınca, oğlu Apollon'u doğuracak bir yer aramaya koyulur, çünkü Hera onun Zeus'tan bir çocuk taşımasına kızmakta ve Olympos'ta doğurmasına izin vermemektedir. Ebe-tanrıça Eileithyia bile Leto'nun yanına gönderilmekte. Leto perişan haldedir, dünyanın bir ucundan bir ucuna dolaşıp doğuracak yer arar. Hiçbir yer onu kabul etmez. Sonunda Ege denizinin ortasındaki ıssız ve çorak Delos adasına varır. Adacığa seslenir: Apollon tanrının doğumuna izin verirsen, der, çorak toprakların öyle bir tapınakla şenlenecektir ki, bundan böyle dünya âlem sana gelir olacak, fakir bir adacık olmaktan kurtulacaksın. Delos düşünür ve turistik bir yer olmakta yarar görür ki, Leto'ya sığınak verir. Tanrıça doğum yapmak üzere oraya yerleşir, dokuz gün dokuz gece korkunç sancılar çeker. Yanında tanrıçalar vardır: Dione, Rheia, Themis, Amphitrite; yalnız ebe-tanrıça Eileithyia'nın bu doğumdan haberi yoktur / bunların hepsi Kybele'nin sonradan aldığı adlar ve biçimlerdir: Dione = Dio, yani Zeus'un dişi; onun adından bebaerki çağlarda 'Dio' yapıldı. Rheia malûm, Themis de Titan kızıdır, Dione de öyle, yani Olympos tanrılarından önceki kuşaktandırlar, anaerkildirler. Amphitrite de öyle, yani bir çeşit Kybele; babaerkilleri Hera'yı nasıl Zeus'a karı yaptılarsa, Amphitrite'yi de Poseidon'a karı yaptılar. Hele Eileithyia, Kybelenin en az katkıya uğrayan bir biçimidir. / Bu tanrıçalar ulak-tanrıça İris ile Eileithyia'a haber salarlar. Hera'ya karşıt ebe-tanrıça gelir ve Leto hemen doğum yapmaya koyulur. Burada H. B., bir tümcenin altını kırmızı kalemle çizmiştir, tümce şu: «Kollarıyla palmiyeye sarılır. — Delphoi'daki kutsal palmye Odysseia'da söz konusudur (Od. VI, 162) antik dönemin sonuna dek kutsal kentte gösterilir-

* H. B., Apollon'a Homerik Övgü'nün metnini fransızca olarak vermektedir. 546 dizelik bu şiirin Türkçe çevirisi yoktur, onun yarım yamalak bir çevirisini burada vermektense, özetlemeyi yeğliyorum.

miş — dizlerini körpe çimene bastırır ve altında Toprak gülümser; tanrı o sırada birdenbire çıkar anasının karnından, gün ışığına kavuşur, tanrıçaların hepsi de sevinç çılgınları atarlar.» —H.B. bundan sonra Apollon'a Övgü'yü metinden izlemeyiz ve doğrudan Python'un doğuşu sahnesine geçer (dize 330 vd.) Tanrıça her zaman geçinemediği kocası Zeus'a bu kez fena kızmıştır, çünkü Zeus tanrıça Athena'yı kafasından çıkarmış, onu doğurması için karısı Hera'ya hiç baş vurmamıştır. Hera da buna öc olsun diye kendi kendine bir yaratık doğurmaya karar verir, dokuz ay Zeus'un yatağına uğramaz ve sonunda Typhon'u doğurur. Bundan önce Hera'nın Zeus'a öfkelenip tanrılar kurulundan çıkınca bir and içmesi var ki, elinin ayasıyla toprağa basar ve Titan tanrılara seslenir tek başına doğurabilmek için onlardan yardım ister. / Hera burada tanrıça Kybele'ye sığınmaktadır, yerden, topraktan yardım istemesi bu anlama gelir. Eski dinle ilintili olan tanrılar, yani Olympos tanrıları egemen olmadan tanrı sayılan Titanlar yeni din oturaklaşınca cehennemlik şeytan olurlar. Örneğin Jehovah gelince Baal habis oldu; Molokh —ki 'melék' demektir, yahut 'malik'— da öyle. Hera aslında kendisi de Titan olduğu için onlardan yardım bekler. / Hera bu seslenişte Titan'lardan kendisine Zeus'suz, Zeus kadar güçlü bir oğul bağışlanmasını diler. Bunu söylerken ikinci kez eliyle toprağa vurur, 'yaşam kaynağı toprak titrer, Hera da sevinir, çünkü dilediğinin yerine geleceğini anlar'. / Anadolu danslarında el yere vurularak yapılan eski oyunlar incelenmeli, yalnız avuçla yere vurmak bittabi yeter değil, başka benzerlikler de var mı yok mu araştırmalı. Burada —yani Övgü'de— yapılanlar belki bir âyinde yapılan hareketlerdir. /

Hera'nın serüvenini anlatmaya geçelim gene: tanrıça bir yıl süreyle ne Zeus'un yatağına yaklaşır, ne de Olympos'a ayak basar, kendi tapınaklarını dolaşıp orada vakit geçirir. Ne zaman ki ayları dolar da doğum yapmaya koyulur, doğurduğu yaratığın ne tanrı, ne de insan olduğu görülür: kor-

kunç, ürkünç Typhon'u doğurmuştur. Tanrıça bu canavarı beslemesi için alır Typhon'u başka bir canavara götürür bırakır, bu da Apollon'un öyküsünde epey rol oynayan Python'dur. (Burada Övgü'nün metni karışıktır, Apollon'un bir okuyla canavarı vurduğu, insanları bu belâdan kurtardığını yazar, ama hangi canavardır öldürülen Typhon mu Python mu? Bir yerde birbirlerine karıştıkları besbelli) / İşte Stepteria'daki alınma mythos'u bu öldürme ile ilgili; ne de olsa bir suç işlediği içindir ki Apollon Olympos'tan sürülür, kral Admetos yanına gönderilip bir süre orada çile çekmesi ön görülür. Stepteria töresinde delikanlının Tempe'ye gitmesi de bunu simgeler. Oğlan defne çelengiyle gelir. Bu ne demek? Onu araştıran yok. Delos'ta ay tanrıçası Brizo vardı* (ay deyince hem Artemis, hem Kybele, Rhea, Ops filân gelir akla), bu Brizo'ya sonradan Brigit deniliyor, Hristiyanlık zamanında Sainte Brigitte oluyor. Brizo sanat koruyucusuydu, yani «tekhmites»leri korurdu. Apollon'un öyle oluşu ondandır. Araya Mousa'lar, Müzler gelir, ama onu da anlatmak için onlarca sayfa gerek. (Apollon'un Hermes'ten aldığı «Iyra», Marsyas'la, Pan'la müzik yarışması vb. hep bu fasıldan) Daphne, Peneios ırmağının kızıdır, bir dağ perisidir. Ne var ki adından da anlaşıldığı gibi Daphoene = kanlı kişidir, yani yeryüzü rahibesidir. Bu 'daphoene' sözü sonraları 'daphne' olarak ağaçlara konmuş bir addır. Daphoene ile Brizo arasında ilinti vardır: bu rahibeler defne yaprağı çiğnerler ve 'yer ana'ya 'toprak ana'ya tapan bir çeşit orgiastik Mainad'lık ederlerdi. (Dionysos ile Apollon arasındaki ilişki: Apollon kuğuların çektiği arabasıyla Hyperborelilere gittiği zaman, ona Delphoi'da Dionysos vekil olurdu) Apollon Daphne kızı kovaladı, defne ağacı oldu. Çünkü Apollon Delphoi'yu ele geçirince, aradaki «Pythia» rahibesi —yani sonradan Apollon'un

* Bu tanrıçanın adına R. Graves, 21.4'te değinilir, ama H.B. Brizo hakkında söylediklerini yalnız Graves'ten almış değildir.

rahibesi olur— kemafissabık (yani eskisi gibi) defne yaprağı çiğneyip sarhoş olur, vecd haline girerlerdi. Python'u Hera «parthenogenesis» yoluyla doğurmuştu, buna değindik.* (Anadolu Tanrıları: Kybele... yalnız kalmış. Avuçlarını sürüşürmüş, avuçlarının arasından «Ophion» yılanı kayıp çıkmış. Kybele merak saikasıyla onunla âşıkdaşlık etmiş. İşte Python da bu Ophion'dur. Zaten Havva anamız doğrudan doğruya yılanla çiftleşmez, ama yılanın verdiği elma, buğday, her neyse yiyip Adem atamızla çiftleşir. Buradaki yılan hep Ophion, Python, fi-lândır. Zaten «khthonios» yani yeraltı Zeus'u bile yıldı.) Apollon Delphoi'ye geliyor, Python'u öldürüyor ve Python'un eşi Daphoine'yi de. Böylece Apollon oradaki türbe ve yahut kutsal yeri zapt ediyor. Delphoi'da «Omphalos» denilen taş (omphalos'u öteki yazıda, Polyxena'nın kurban edilişiyle ilintili olarak anlattım), Pythia bilicilik, falcılık yapmak için onun yanında dururdu. — Robert Graves'ten şu noktayı kopya edeceğim** :

Python'u Leto'ya karşı Hera göndermiş derler, Apollon da Python'u ve herhalde eşi olan Delphyne'yi öldürdükten sonra, Ana Tanrıça'nın Delphoi'deki bilicilik merkezine el koydu — Delphyne Ana Tanrıçayı bilicilik niteliğiyle simgeliyordu herhalde. Öyle anlaşıyor ki, kuzeyden gelme kimi Hellen boyları orta Yunanistan ve Peloponez'e akın etmişler ve bu arada Delphoi'ye de saldırmışlar; oranın Helen - öncesi Ana Tanrıça tapıcıları bunlara karşı koymuş ama kutsal adağı almalarını önleyememişler. Saldırganlar Delphoi'da kutsal yılanı da öldürmüşler —bilicilikte kullanılan böyle bir yılan Atina'da Eretheion'da da vardı— ve biliciliği kendi tanrıları Apollon Smintheus'un bir niteliği diye

* Burada H.B. bir parantez açar ve Anadolu Tanrıları deyip, o kitaptan alıntılar yapmağa girer. Epey karışık olarak saydığı olgular, Anadolu Tanrıları'nda Kybele bölümünde bulunabilir (s. 105-120).

** a.y. 21.3.

göstermişler. Ayrıca komşuları tarafından tapınılan Hyperboreli Apollon'u da kendi Apollon'ları ile bir tutmaya yanaşmışlar.

Robert Graves'in Mitolojisi, mitoloji hakkında yazılan son eserdir.* Tuhaf değil midir ki, bu Hyperboreli, Lykia'lı ve Smintheus Apollon hakkında bu kadar tartışıkları halde, iki tanrının da Apollon adında olduğuna sağır ve kör kalmışlardır. Aynı yerlerden gelen iki tanrının adı aynı olamaz. Hyperboreli dedikleri, belki de Briges dedikleri Phrygia'nın Apollon'udur. Dorlar gibi Anadolu'dan Boğazları geçip Yunanistan'a ve yahut adadan adaya hoplayarak Delos'a gelmişlerdir. Sonra dikkat edilecek şu, ilk önce Anadolu'dan Ana Tanrıça Yunanistan'a geçiyor, sonra Anadolu'da da babaerki tanrılar oluşuyor, onlar da Anadolu'dan geliyor ve Delphoi'yu ele geçiriyorlar. Delos adası işi, Lykia'dan tanrıyı Yunanistan'a geçirmek için adanın vapur gibi yüzmesi gereğinden ileri gelmiştir. Çünkü ilk övgüleri (hymnos) yazan Olen'in Lykia'lı olduğu biliniyor ve söyleniyor. Dorlar Phrygia'lılardan başka bir şey değildir. Yunanistan'a kuzeyden geldiler demekten amaç, onları Avrupa'dan gelme Avrupalı göstermektir. Yani nerden geldiler, şimdiki Arnavutluk'tan mı, Yugoslavya'dan mı? Bunu kanıtlayacak en küçük bir belirti yok. Bu da Olympos dağı sorunu gibi: Yunanistan'da bir Olympos dağı bulunmasına karşın Anadolu'da Olympos'lar yirmiden fazla.

Pandaros'un Lykia'lılığı sorununa yanıt şu: Hayır, iki Lykia yoktur. Pandaros'un Lykia'lı olmasının en akla yakın nedenini ve bu işin açıklamasını bu yazının yedinci sayfasında (bkz. s. 152 - 53) bulacaksınız. Orasını kurşun kalemle çizdim** Lykia'lı Apollon üstüne yazdıklarım, Hyperboreli Apollon

* Kitabın bende bulunan 8'inci baskısı 1974 tarihini taşır.

** H.B.'nin yanını siyah kalemle çizdiği parça: «Lykia sözü de ışıktan gelebilir» diye başlar, «... Lykeios'tan aldığını hiç sanmıyorum» ile biter.

üstüne yazdıklarımın sonra, öteki yazılarda Apollon'la ilintili yazdıklarım ise en sona gelecek. Belki sana yarar diye şunları da yazayım:* Tanrı sözcüsü Pythia'nın üstünde oturduğu 'omphalos' denilen taş, aslında bir gömüttür, burada bilicilik yetkisini kendisine veren yılanın simgesi bulunan kahraman gömülüdür diye inanırlardı. / Küçük bir yanlış var bu sözlerde: Pythia omphalos üzerinde oturmazdı. / Apollon rahibi de bir töreni uygulardı: kendisi eskiden beri kralı öldürüp yerine geçen yeni kutsal kralı simgeler ve tören sırasında bu öldürmeyi sahnelerdi. Stepteria töreleri de buna kanıttır vb. vd. / Delphoi, omphalos ve Pythia şöyleydi. Resimlerini görüp çeşitli açıklamalarını okudum. Bir vâdinin bir yanından bir uçurum kalkar. O uçurumun tepesinde küçük bir mağara vardır. Daha ötede Parnassos dağı. Apollon Python'u öldürüyor mağarada ve böylece oraya egemen olagelmış bir tanrıçanın varlığına son vermiş oluyor, rahibe Pythia da kendi temsilcisi oluyor, kendisi de Pythios, Pytho'lu Apollon adını alıyor. Kutsal mağaraya kayada oyulmuş dik bir merdivenden çıkılır. Orada, yani mağarada —ki buna «adyton» girilmez yer denir— yalnız Pythia ile onun söylediklerini tercüme ve tefsir edecek rahipler bulunurdu; kayalık tabanda bir çatlak vardı, bir köşede de Dionysos'un gömütü. — Çünkü tanrı alevler içinde yanmış, sonra Zeus onu diriltmiş, Olympos'a almıştı. Ortada altın yaldızlı Apollon yontusu duruyordu, lihnara — yağ kandillerinin titrek ve sönük ışığında görünür görünmez. Öteki köşede eşyanın en kutsalı Omphalos dururdu. Bu Omphalos taşının üstünde pek eski bir yazı ile yeryüzü** anlamına

* H.B. İngilizce olarak verilen bu metnin kimden olduğunu belirtmemiştir. Bu metni R. Graves'de bulamadım.

** H.B. bir delta, devrik bir alpha ve sigma'ya benzer bir harf çizmiştir; bunun «DAS» ya da «GAS» okunması olasıdır. Çizimin ilk harfi D olacak ki sonra Dan-, Dion-, Dio-, gibi kökler üzerinde söz edecek.

gelen üç harf yazılıydı. Toprak yani yer, zaten yazmıştım galiba: Hera, Rhea, Ge ya da Gaia bunlar birbirleriyle ilişkili adlardır, hepsi Türkçe'de «yer» kelimesi dahil aynı köktendir, ve hepsi de Kybele'dir. — Dikkat ettin mi, homerik övgüde Python yahut Typhon'u doğurmak için Hera avucunu hep yere koyar. Yeryüzü evlâdı dev Anteus gibi yeryüzünden güç alır. — Asıl Zeus'un adı da DAN'dır, karısı da Da'dır, sonra DIONE olur; Zeus'un adı şu biçimlere girmiştir ilerde: SDENOS = DIOS, karısı DIA yahut SDENA (= zenne = kadın). Hep DA ve Dİ ötüşüne önem verilirdi: DIU—PATER : Jupiter olur : DA—MATER : Demeter olur; Poseidon'un adı POTI—DAN'dır. POTI : usta demek, bir kuvvet gösterir. DAN ile TAN-GRI arasında bir ilişki var mı? Aslı TAN—GRİ belki. Hera'nın «yer»i türettiği biliniyordu. Bu, kelime ve öteki kelimelerin aynı kökten olduğu benim buluşumdur. Amma da buluş! İnsanın gözüne batıyor yahu! TANYERİ olmasın? Günün doğduğu yer. Deniz de TANGIZ olabilir; bunlar varsayımlar bittabi, fakat araştırılmaya değer şeyler. / Apollon'dan önce Delphoi'da egemen olan tanrısal varlık hiç kuşku yok ki yeryüzü, toprak tanrıçası idi. Bu omphalos eskiden yeryüzünün ortasında sayılırdı : bir karış eninde boyunda, yukarı aşağı, bir taş, taşın iki tarafında iki kartal yontusu vardı. Bir de kutsal sehpa. Pythia bunun üstüne otururdu —taşın değil de sehpanın üstüne— bu sehpayı «tripous», üçayak denir (şimdi burada 3 sayısı önemli ve Kybele ile ilintili : Kybele : 1. kız, 2. kadın, 3. ana = yani bir triloji). Eski inanışa göre, yerdeki çatlaktan Apollon'un kutsal ruhu çıkarmış, Pythia da o ruhla ruhlanıp kehanette bulunurmuş. Bu inanış Lykia'da Patara'dan gelme. Çünkü orası pek eskidi, Didymeion'dan önce kurulmuştu. Orada Pythia odasına çekilirmiş de Apollon gelip onunla yatarmış. Ancak ondan sonra tanrı sözünü söylemiş. Yani Pythia'ya ruhul kudsus teşrif edermiş. Delphoi'daki çatlaktan çıkan ruh ve gazlar Patara'daki daha eski bir törenin sürmesidir. — Antik çağın

son dönemlerinde tören şöyle uygulanırmış Pythia Kastalia suyunda yıkanırđı, yani arınma ve vaftis. Sonra bir gümüş kupadan Kassotis suyu içerdı. Bu sırada Pythia'nın söyleyeceklerini yorumlayacak rahip zeytinyağ ateşinde arpa, kenevir ve ufalanmış defne yaprakları yakardı; mağara duman içinde kalırdı. İşte o zaman, Pythia elindeki bir küçük defne dalını çiğnemeye koyulurdu. Defne dalında «oyanide de potassium» vardır. Az bir miktar çiğner, çok çiğnese ölürdü. Tavandaki bir delikten dumanın bir kısmı çıkardı, yoksa hocaların topu da boğulurdu. Fakat duman hacıları da enikonu etkilerdi. — Omphalos'un aslı Anadolu'dandır ve Herakles'in Lydia kraliçesi Omphale ile serüveni ile ilişkilidir, yani Lydia ile. Bu işi burada bırakayım. Yalnız şu var ki, Delphoi'da Apollon'dan önce var olan tapım nasıl Anadolu'dan gelme ise, o tapımı yıkan Apollon da Anadolu'dan gelmedir. Zaten Perikles çağı Anadolu'da en yüksek düzeye varan bir kültürün yıkılmaya başladığı dönemdir. (Anadolu Tanrıları'nın önsözünde hellenik kültürün bir kez Anadolu tarafından kurtulduğunu yazmıştım. Nietzsche'den iktibas ediyorum...¹

¹ Halikarnas Balıkçısı bundan sonra epey uzun bir ingilizce metin yazmıştır. Bunu olduğu gibi vermektense, aşağı yukarı bir çevirisini buraya almayı yeğliyorum. Şöyle deniyor : «Hellen dünyası Goethe ile Winckelmann'ın tasarladıkları ideal ölçü ve güzellik dünyası değildir. Hellenler aslında yaşam delisi, yaşama en gerçekçi belirtileri ile tapınan insanlardı. Onlar, sonraları Hristiyanlığın hor gördüğü cinsel yaşam simgelerine büyük bir saygı duyarlardı. Ben Plato'dan nefret ederim, bence Thukydides (ki Herodot'un şakirdiydi — metinde Türkçe olarak H.B. tarafından yazılmış) gerçek karşısında yürekli bir tavır takman son Hellendir. Oysa Platon gerçekten kaçmış, Hristiyanlıktan çok önce gerçeği bir çeşit idealizme dönüştürmüştür. Herakleiton en büyük Hellen düşünürüdür, Stoa'nın ahlakçı felsefesi de Efes'in büyük filozofundan kaynaklanmaktadır. — Hellenlerin ilkel içduyuları önce Dionysos myster'lerinde dile gel-

Gelelim İlyada çevirisine.

Ne yazık ki Türkçe'de «chanter» kelimesi yok: «Söyle» diye başlamak zorunda kalmışsın. Ben bu çevirini beğendim. Hem tebrik, hem de teşekkür ederim. Dizelere numara koyduğun da çok iyi oldu. Sabahattin «Bakkha'lar»da yapmamıştı. Çünkü

miş, yansımıştır. Hellenleri bu myster'lere bağlayan neydi? Sonsuz yaşam, yaşamın sonsuza dönüşmesi, hal'de sürekliliği beliren gelecek, yaşamın ölüm üzerinde şaşmaz zaferi, doğurganlıkla yaşamın sonsuzluğa dek sürdürülmesi, ve bu sonsuzluğun cinsel simgelerle belirtilmesi. Hellenlere göre bu cinsel simgeler dinlerin en değerli varlıklarıdır, her türlü dinsel onlara tapınmakla açığa vurulur. Bunun içindir ki her doğurganlık, her yaratıcılık edimi kendilerinde derin coşkular uyandıran törenlere fırsat vermektedir. Ölümsüz doğurma ve yaratma gücünün bir simgesi olan doğurma sancıları da kutsal sayılırdı. Dionysos dininin simgelediği kavramdan daha yüksek bir kavram düşünemem...»

— Halikarnas Balıkcısı'nın bu «iktibasını» aydınlatmak benim için bir sorun olmuştur. Balıkçı bu metni nerden aldığını bildirmez. Metni İngilizce olarak verdiğine göre bir çevirisinden almıştır, ama bu çeviri kimindir, hangi kitapta yayınlanmıştır? Elimizde bulunan almanca Nietzsche kitaplarını karıştırdım, bu çevirinin aslını bulamadım. Kaldı ki çevirinin aslına bakılırsa, kısaltılmış bir metne, bir özete benziyor. Çünkü Nietzsche bu fikirleri birçok eserlerinde dile getirmiş, ama hiçbir yerde bu kadar kısa biçimde değil. İşin içinden çıkamayınca, Hacettepe Üniversitesi, Felsefe Profesörü Dr. Ioanna Kuçuradi'ye baş vurdum. Sayın Kuçuradi bu metnin Nietzsche'nin «Götzendammerung» (Putların Alacakaranlığı) adlı eserinden alınmış olabileceğini bildirdi. Bu kitabın «Was ich den Alten verdanke» (Eskilere neler borçluyum) bölümünde Balıkçı'nın naklettiği parçalar, tümceler bulunmaktadır, ama arka arkaya değil. Demek ki bu alıntı İngilizceye özetlenerek çevrilmiştir. H.B.'nm bunu tam kaynağından bildirmemesi bir kusurdur. A.E.

unutma bu eserin aynı zamanda bir 'réf rence', bir baş vurma kitabı olacak. Karşılaştığın zorlukları da biliyorum, anlıyorum. şimdi eleştirmemi yapacağım. Korkma! Demincek söylediğim tebrik bir kompliman falan değildir. Eleřtirme değil, fakat bu yazında daha kaba bir hali  zl yorum. Ne bileyim? Daha kunt, daha kalm bir hal.² Dizeleri g m diye okuyucunun kafasına indirmekten sakınıyorsun. Metne çok sadık kalayım derken, dikkat et Azra, sadakatsizlik edersin. Nasıl olsa edeceksin: «traduttore = traditore». şimdi bırak yatsın bu  eviri. Gece sen de yatarken kendini kışkırt,  fkelen, dolu ağızla k fredesin gelsin, ondan sonra sıfatları retuş et. Söz gelimi bir gece kendin Akhilleus' san, Agamemnon'a kız.  l r m s n, öldürür m s n? — «Pezevenk! Kerata!» ağzına geleni herife savur. — «oğlu» sözüne pek bağlı kalmışsın, yerine göre kimi zaman «d l », kimi zaman hor görme varsa «tohumu», bir akrabaysa -gil- Mehmetgil, Ahmetgiller gibi; «sıpası»na kadar gidemezsin, ama «eniği»nin  alımlına ve dengine geleceği yer olur. — «Yięitler» şurada «kabadayılar», orada «eroğlu erler», delikanlılar, tosunlar filân olabilir. Kabalık yönünden işleyeceğin günah şerrin ehvenidir. Dikkat et, kendini tutarak, korkarak çeviriyorsun. Unutma ki, Homeros da senin gibi bir insandı. Hiç  ekinme, dah et gitsin. Bak. Baştaki iki «Söyle» güzel, kuvvet veriyor:

Acı üstüne acıyı Akhalara o kahreden öfke yığdı,
tatlı canlarını Hades'e attı nice kabadayının,
gövdelerini parlattı kurda kuşa

/kurda kuşa hem Homeros'unkinden daha
güzel, hem daha hızlı/

Bozulalıberi araları erler ağası (hakanı)

Atheusoğluyla koca Akhilleus'un.

² Altı çizili satırlar herhalde benim tarafımdan bu mektup elime geçer geçmez çizilmiştir, kırmızı kalemle. Olduğu gibi bırakıyorum, çünkü H.B.'nin öğütlerinden, o sıralarda nasıl yararlanmayı düşündüğümü belirtir.

Böyle yap demiyorum, fakat bu abartmam senden neyi beklediğimi anlatır da onun için böyle yaptım.³ — «Kötü bir hastalık» diyorsun 10'uncuda. Hastalık = veba, Türkçe «kıran» diyebilirsin, (kıtlık kıranlık'tan). 13'ncüdeki «askerler kırılıp gidiyordu»ya da uyar. Rahib yerine «konday» daha müzikal, rahip anlamına gelir köy kodamanı = köy kondaymanı — man: büyük anlamına gelir: (kocaman, şişman, karaman, akman, orman). 14'üncü dizeden sonra çeviri hızlanıyor, yalnız «tezgiden» gemiler tez gitmiyor. Uçar, çevik yahut hızlı mı diyeceksiniz? Hızlı'nın ardına tekme vurmamakça yerinden kımıldamaz meret! Burada «uçgun» nasıl? «Gemilerine kadar» «kadar»ı neye koydunuz? «Dek» deseniz daha iyi değil mi? «Hedefi vuran» «uzak vurucu» olsa ne dersin? Kurtulmalıklar güzel. «Fidei necat» diyemezsiniz ya. Bak «tersledi» mükemmel. Zaten buralara diyecek yok, yaşayın ikiniz de! — «Oyma tekne», «kovuk tekne» niçin demiyorsunuz? Oyma deyince akla dışı, yani alabanda ve küpeş-teleri oymalı diye gelir. 30'uncuda «yatağımı paylaşacak» dediğin zaman Agamemnon'u iltifatkâr davrandırıyorsun. Ben şu anlamı çıkarıyorum: «dilediğim zaman yatağında keyfimi getirecek»; ki burada hor görme var, oysa paylaşmakta eşitlik var. «Yatakta hizmet edecek» gibi bir şey. Tezgâha gidip gelmekten çok, mekiği gidip getirecek, bu da olmadı ya, ama sen anlarsın. Bak burada gereken kabalığı, genişliği tam vermişsiniz «kafamı kızdırma» demekle. «Canını düşün», düşün: gözet, gözle. Buraları çok güzel. «Razı mı kurban yağlarına» 65'ten sonra — bana «yağları» değil, «tad» gibi geliyor. Duman burnuna gelecek, Apollon da «oh mis gibi kokuyor!» gibilerden bir şey duyacak. 95 - 100 arası

³ İlyâ'da'da bu eleştirilen yerlerin çevirisine bakılırsa, A. Kadir ile birlikte H. B.'nin kimi önerilerini uyguladığımız, kimini uygulamadığımız görülür. Bu satırların ilginç, tadına doyulmaz yanları, H. B.'nin kendisini bizim, giderek Homeros'un yerine koyup kavga olayını bütün gerçekliğiyle yaşamasıdır.

«canlı gözlü» canlı olmuyor, ıslıl ıslıl gözlü gibi bir şey ister, hem ıslıl ıslıl sözlerinde bir şingirtı var. —

Yirmibeş otuz yıldan beri Türkçe bir «Thesaurus» yapıyorum. Onun için ayrı bir vakit ayırmadım, aklıma geldikçe, yahut rastgeldikçe kaydediyorum. Meselâ senin bu tercümenden ‘derdefter’ ettiğim sözler de var. Bu Thesaurus’u ölünceye kadar yazacağım. —

— Şimdi örneğin 105’te: Şöyle bir yan baktı Kalkhas’a, dedi ki/ İyi bir tek laf duymadım senden, yomsuz haberci,/hep de kötü haberler verir.../ ne tatlı bir sözün var, ne hayırlı bir işin./ Bizim Thesaurus’a baktım, burada kullanabileceğimiz şöyle kelimeler buldum; meşum (bu olmaz), etemeli, kademsiz=uğursuz, şom, yomsuz, nâlet, netâmeli, hayırsız. Kem gözle baktı, kem söz, Hayır: karşıtı şer, kötü, hınzır. Kem bakış, örnek: yiğit adamdan kemlik gelmez. İç açıcı haber, kara haber. Dik dik baktı — aykırı bakış. Yazı yazarken, daha doğrusu çeviri yaparken insan ne kadar düşünse, en uygun söz dilinin ucundadır da bir türlü aklıma gelmez. Bu Thesaurus gibi toplama, derlemelerin bu bakımdan yardımı dokunur. Ben bir sıra Dante’nin «Inferno»sunu çevirmeye başladım. Asıl italyanca metinden başka, ingilizce ve fransızca çevirileri de önüme koymuştum. Diline göre, başkalarının nasıl becerdiğini yahut beceremediğini görmenin yararı oluyor. Sana salık veririm böyle yapmanı, sana vakit kazandırır. — 119’uncuda: «ama bir armağan hazır edin bana» — bu herhangi bir armağan imiş izlenimini veriyor, oysa ünlü armağan, değerli bir şey olacak. — 135’te «ulu canlı» «koca yürekli» gibi çeviriyorlar onu. — 140’ta «Her neyse durmayalım bunun üstünde, sırası değil» ama «bu işi sonra hallederiz» gibi bir şey noksan. — «Tanrısal deniz» yerine «engin denize» — Azra, «kara bir gemi çekelim» diyorsunuz, gemi karaya çekilir, sen bahriyeli olmadığın için bilmezsin, denize sürülür. Sonra «seçme kürekçiler bulalım» gibi bir anlam var metinde. — Khryseis’in yanakları için güzel deyip geçmeyin, yanaklar için başka bir sıfat bu-

lun, söz gelimi «tatlı» gibi bir şey. — «Koruyucu Apollon'u yatıştır» «gönlünü etsin Apollon'un» filan. — 149'daki «yan baktı» biraz önce kullandık, «dik baktı» nasıl? — 156'da uzaklık ve ulaşılmazlık duygusunu vermek için «uzun gölgeli dağlar var, uğuldayan denizlerce deniz aramızda». Fakat benim burada şu söz şunun yerine geçsin deyişim saçma. Ben grekçe çalıştım, kendi kendime İlyada'nın şurasını ya da burasını anlamaya —yani aslından anlamaya— başladım. Ama böyle bir çeviriye girecek durumda değilim. Burada iki ingilizce çeviri var elimde, onlarla kıyas ettim. Bir iki sayfa daha önce Akhilleus için 'tanrısalsal' dediğine itiraz ettimdi. Haksız olduğumu görüyorum, çünkü ingilizce çevirinin biri de senin gibi tanrısalsal demiş. Düşündüm, Azra tanrısalsal'ı kendi uydurmadı ya diye. Onun üzerine öbür çeviriye baktım. Bir örnek olsun diye 100'üncü dizeden sonrasını iki çeviriden de alarak yan yana kopya ediyorum * (iki ayrı çeviri yan yana dizilmiş).

.....

Bu iki çeviri ayrı eserlerin çevirisi değil. Farklara bak! Oysa, hatırladığımıza göre, yalnız ingilizce olmak üzere, Homeros'un onbeşten fazla çevirisi var. Hepsi de birbirinden farklı. Asıl tuhafı, Matthew Arnold «How to translate Homer» diye koca bir kitap yazdı, sonra çevirdi İlyada ve Odise'yi. Ve kitabındaki öğütlere hiç kulak asmayan o oldu. Chapman'ın şair Pope'un vezinli ve kafiyesi, Leaf'in, Meyer'in, daha başkalarının çevirileri var, hepsi de başka başka. Benim en çok hoşuma giden çeviriler İtalyanca olanları. Sen İtalyanca bilmiyorsan da al. İlyada I. 220'de Athena'nın etkisiyle Akhilleus kılıcını kabzasına sokar. Siz şöyle yazmışsınız:

Böyle dedi, ağır elini gümüş kabza üstünde tuttu,

* H. B., sayfaları ikiye bölerek bir yanma çevirinin birini, öbür yanma öbürünü yazmış. Bu iki ingilizce çeviriyi değil de, bundan sonra güzel bir öne-riyle verilen 220 vd. dizelerini buraya almayı daha uygun buldum.

Soktu koca kılıcı kınına, dinledi Athene'yi.
Athene de Olympos'a doğru yola çıktı,
Kalkan taşıyan Zeus'un evine, öbür tanrılar
arasına.

İngilizce çevirinin biri: (düzyazı ile) «He said,
and stayed his heavy hand on the silver hilt, and
thrust the great sword back into the sheath, and
was not disobedient to the saying of Athene; and
she forthwith was departed to Olympus, to the other
Gods in the palace of Aegis-bearing Zeus.»

İngilizce çevirinin öbürü dize dize yazılmıştır:
Son on his swordhilt he let his strong hand fall
And thrust the geat blade homeward, obeying
her behest

Then straightway vanished Athene back to
Olympus' crest
To the hall of the Aegis-wilder and the gathered
Gods she came

Kırk yıl önceki italyanca çeviride okuduğuma göre, yahut hatırımda kaldığına göre, orada bir «pugno poderoso» vardı. Pugno=fransızca poing; biz yumruk diyemeyiz. Diyebilseydik, ağır elini yerine ağır yumruğunu derdik. «Poderoso»nun ingilizcesi «ponderous»tur, fransızcası yok, «puissant» denecek. Sonra italyancada kılıç denmiyor, yani «spada» değil, «gladio» deniliyor, fransızcası «glaive». Bu «sword» «sabre»dan daha iyi. Ötekiler pek modern. Zeus'un Olympos'a telefon edip, uçağını istemesi gibi bir şey. Sonra italyancada «sheath» (kin) yerine «vagina», yani «vagin», bizde «rahmine», ingilizce «to the womb» gibi olur. Fakat «pugno poderoso» ile «gladio»yu ağır ağır «ridiede» yani «vagina»sına iade etmesi (geri vermesi) «and thrust»tan daha görkemli oluyor. Bu mektubun başında kabalık salık vermiştim, amacım bittabi «grossièreté» değil, ağır bir görkemlilik demek istedim. —

Ha sonra, Azra, o korkunç Aigis'e kalkan de-yip geçiyorsunuz. Aigis bir tanedir, onun için büyük harflerle yazmak gerek. Aslında bir keçi derisi torba idi, içinde bir yılan vardı. Zeus'a verilmezden önce Athena'nındı. Zeus'un elinde yine keçi derisi kalkan-

dır, yalnız Gorgon kafası taşır; o sallanınca düşmanları korku kaplar. Sonraları Zeus'un elinde kara buluda çevrildi, sol elinde, sağ eliyle de şimşegi salardı, kara bulut ardından.

Athena sözü de grekçe değildir, Sümerlerin bir tanrıçasıdır, Kybele ile kaynaşmıştır, sonra Atina'ya gitmiştir. Athena sözü Pelasg'dır. Yerin, yani Akropolun adıdır.

— «A pre-Greek Goddess in line with what we know from elsewhere about the nature of pre-Greek religion in the Aegean — They are jocal manifestations of the mountain mother: the Kybele or Dea Dindymene type was wide spread — The Akropolis of Athens was originaily called Athene, a place name comparable with the Greek Mykene, Pallene, Mitylene, Priene etc.» sonra Athenai oluyor — «Athena was the pre-Greek mountain mother of the Anatolian sort.»*

Parthena da günümüzdeki telakkiye göre bakire değildir. Bunları hep «Anadolu Tanrıları» için hazırladım. Yakında İlyada tercümelerinde değişiklikler yapılmak zorunda kalınacak. Meselâ «Glaukopis» mavi gözlü demek olmadığı anlaşıldı: baykuş gözlü demek, glaux — glauke, yani baykuştan. Akropol kayası üzerinde baykuş da, yılan da, yabanî zeytin de vardı. Athena esasta (yani antropomorfizasyon başında) şöyleydi: (RESİM: üç satır üstüne yayılmış.) — Gelelim gene İlyada'ya. Ha! Aigis zaten alyis'den gelir. Ona bilmem kalkandan başka

* Burada da alıntının nerden yapıldığı belirtilmemiş. R. Graves'in kitabında arayıp bulamadım. Onun için yazıldığı gibi çevirmeye çalışıyorum: «Ege'de Yunan-öncesi dinin niteliği hakkında başka kaynaklardan edinilen bilgiye de uygun olarak Yunan-öncesi bir tanrıça — Bunlar dağ anasının yöresel belirtileridir; Kybele veya Dea Dindymene tipi çok yaygındı. — Atina'nın akropolü önceleri Athene adı ile anılıyordu, bu da Mykene, Pallene, Mitylene, Priene vb. gibi Yunan-öncesi adları ile kıyas edilebilir.»

ne diyeceksin? Öyle bir kelime keşf edebilirsen iyi olur. Bulamazsan onu büyük harfle yaz ve müstesnalığına işaret olmak üzere «korkunç» gibi bir vasıf tak. «Aigis»te korkunçluk mündemiçtir. Binaenaleyh onu belirtmekle metne sadık kalmış olursun.

«Kalkan taşıyan Zeus'un evine öbür tanrılar arasına». «Evine» yerine daha heybetli bir şey koy. «Otağ»ına diyemezsin. Ne desen acaba? «Katına» desen olur mu? Katına deyince bir yükselme var bari. Bu satırla biraz daha uğraş. Aşilin Agememnon'a çatışını iyi yapmışsınız. «E scortesia esser cortese» — böylesine «c'est de la discourtoisie d'être courtois» (yani böylesine nazik davranmak nezaketsizliktir.) — 230'dan 250'ye kadar çok güzel. — «İki ölümlü insan kuşağının yaşayıp göçtüğünü görmüştü» — ben hemen anladım; fakat bunu öbürleri okurken rahatsız olurlar. Akıllarına şöyle bir şey gelir: «Adam iki Tarabulus kuşağı eskitti». — «Ölümlü iki kuşak insan» denmesi lazım. «Kuşak»tan böyle girmeli, yoksa okuyucu yani Homeros'u ilkin sizden okuyan adam kuşağa takılır ve sendeler.* 265'de: «Ölümsüzlere benzeyen Aigeus oğlu Theseus gibisini ne de» — Bergama'ya giderken Aliğa var ya, onun dağ ardında eski Aigeia şehri ve harabeleri var. Theseus'un babası oralı. Theseus eski bir Atina kralı yahut tiranı. Sonra efsanesi olmuş. Knossos, yani Minoen devrine ait bir adam. Anadolu ve Amazonlarla da ilişkisi var. Theseus'un Atina'da bulunması Helladik (Hellenik değil) devirlerdeki göçlere ait. Atina da öylece karşıya çıkıyor. Meselâ Phokaia'lıların Artemis'i tarihi zamanda Marsilya'ya götürmeleri gibi — 315'te kurban edilen boğalar, keçiler, kurbanlık olmak için — meselâ alınlarında beyaz, ayaklarında şu bu renk olacak, yahut olmayacak, belli nitelikte olacak. Bu hekatomb'da kurbanlığa engel lekeler yoktu demek isteniyor.

* Balıkçı'nın burada, kuşak sözcüğüne daha alışılmamış gibi takılması şaşılacak şeydir, demek ki 1957 yıllarında kuşak=nesil olarak daha pek yaygın değildi.

Örneğin «lekesiz» denebilir, temiz denebilir, gürbüz yerine, «kurbanlığa elverişli» — dumanlarla tatlı kokular çıkacak. — 335'den önceki dizede: «selâm haberciler, Zeus'un, insanların sözcüleri» diyorsun. İyi! Fakat bu eser de tefsir isteyecek. Zeus'un, insanların habercileri deyince, Zeus burada ne karışıyor derler. Elçi ve habercilerin Zeus gözünde kutsal olduğunu eserin sonunda komanter şeklinde anlatmalı, ya da sayfanın altında, — 410'da yalnız «çalım» yetişir. — 414'deki* körfez çevresi dediğin, haritada (burda Balıkçı Sigeum Limanının bir haritasını çizmiştir) işaret ettiğim Aka Limanıdır. Orasını sonradan Skamandros doldurdu. Oradaki «istememez mi» yerine «dilemez mi» de, bir bir arkasına iki s+z sedası olmadığı için daha müzikal olur gibime geliyor. Aşilin hayatının kısa olması, ölüme belli bir zamanda mahkûm olan kutsal kral olmasındandır, Patroklos gibi. Kutsal kralların ölümü, kesilmek, böğrüne kargı saplanmak, topuğuna zehirli ok saplanmak, dövülerek parçalanmak, bir uçuşunun kenarından itilmek gibi belli birkaç rituel tarzda olurdu. — Thetis'le konuşma kusursuz olmuş. — Yalnız 429'da «güzel kemerli kadın düşüne öfkelenene» diyorsun, çok güzel. Yalnız bu ve önceki dizeden «düşüne öfkelenene» giden Thetis mi, yoksa bir başına kalan Akhilleus mu, iyice belirtmemişsin. İlk kez okuyanların yanılgıları mümkün. — Orada anlatışın «tournure»ünü (akışını) bozmadan, o noktayı belli etsen fena olmaz. «tek başına kaldı» diye bitirsen önceki satırı. Sonra «güzel kemerli»den maksat kemerin meselâ güzel işlemeli olduğu değil. Örneğin ayva göbekli, ayı gibi iriyarı bir kadın da güzel kemer takınabilir. Bu dizede biraz Tevrat'taki «Cantique des Cantiques» (Neşideler Neşidesi) kokusu var, yani Homeros müstehcen bir şeyi büyük bir incelikle imlemiş. Kemere kuşağı yeğleyebilirim: hatta ustalıkla olunca, iması dolayısıyla uçkur bile kullanılabilir. Çünkü

* Bu dize numaraları kitaptaki numaralara uygun değil her nedense, doğrusu: II. I, 406 ve 409.

«uçkur çözmek» deyiminden ötürü, uçkur'da uzak-
tan uzağa bir anlatış var. İşte burada kabalığın
zerresi bile olmamalı. Homeros kemer dolayısıyla
kızın belini ve zarif kalçalarını anlatmak istiyor
ve anlatıyor da. Ne var ki 'Homerin' elindeki dil
türkçe olmadığı için kolayına gelmiş. — 435'de
«kıyıya» iyi, zaten öyle olacak. «Denize taşlar in-
dirdiler» diyorsun. Bunlar alelâde taş değil. Fa-
kat içine halat geçirilmiş delikli taşlardır: «.....»*
yahut «.....»**. İhram şeklinde «.....»*** Çün-
kü o zaman gemi demiri icad edilmemişti. Onun
için kayıkları karaya çekiyorlardı. Halatları de-
mişin, palamarı denecek. Ama halat daha iyi,
palamarı daha çok denizciler bilir. Fakat «delikli
taşlar indirdiler» dersin daha iyi olur. — 477'de
bittabi «gül parmaklı» «pembe parmaklı»dan gü-
zel. Zaten bu kısım yabancı dillere çevrilmiş ter-
cümelerden üstündür. Hiç buralara dokunma,
«Le mieux est l'ennemi du bien» (daha iyi iynin
düşmanıdır) derler ya, fakat zaten «daha iyi»
yani en iyisi olmuş. Artık üzerinde çalışmaya gel-
mez, belki bozarsın. — «Dalgayı yara yara hep
aynı yolda hızla koştu gemi» (Balıkçı belirtme-
miş. 483'tedir; görüleceği gibi, Balıkçı'nın önerileri-
ne uyulmuştur çok kez). Meselâ «Denizi yara yara,
Yavuz geliyor...» gibi deyimler artık klişe ve kon-
vansyonel oldu. İtalyanlar «şairler güneşin parlaklı-
ğını teşbihlerinde o kadar çok kullandılar ki: güneşi
söndürdüler» derler. İstersen: «dalgaları biçe biçe»
de. Sonra koşmak deyince, karada yürümenin hızlısı
olur, «kaydı» dersin nasıl olur? Pek önemli değil bu
şeyler. — 504'deki «getiriver»in «ver»ini kurban edi-
yor Azra. Çünkü 505'in ilk sözü «Değer ver» oluyor.
Bu tekrarlama sözün kolay gidişini yavaşlatıyor.
Hem düpedüz «getir» daha az yalvarışlı, fakat daha

* τρητοίλθοι

** λίθιναι
βαίτυλοι

ısrarlıdır,— 512’de «Ama bırakmadı onu Thetis, sarıldı dizlerine» vb. zaten dizlerine sarılmıştı, ikinci bir kez sarılmıyor, fakat sarılakalıyor, dizlerine takılakalıyor. Bu noktayı belirtmeli. — Sonra «Tam söz ver bana, başınla ya olur de, ya olmaz de/ Söyle de tekmil ölümsüzler arasında ben bileyim ne değersiz tanrıçayım.» Burası açık değil. «Ya olmaz de de tekmil... vb» sen galiba iki «de»den korktun da araya «söyle» saktun. Fakat «söyle» cümleinin ön tarafı ile ara tarafı arasındaki bağlantıyı, ilişkiyi kesiyor. Zaten «olmaz de»ye «full stop» (nokta) koymuşsun. «Çattık be» yerine «hani» daha iyi. «be»nin yeri Aşil ile Agamemnon kavgasında. Orada «Be herif!» de, «Köpoğlu köpek» bile diyebilirsin. — 530’a —ki İlyada’nın en kuvvetli yerlerinden biridir— daha da görkem ver! «Sarsıldı koca Olympos kökünden ta tepesine kadar». Araya «tir tir titredi» de koy. Bu noktaya korkma, yükle. — Sonra, Azra, niye «Here» yazıyorsun? Herhalde bir sebebi var, HPA ya bu. — 550’de kurşun kalemle yazdığın «... ne sor ne araştırır»ı yeğlerim «ne de öğrenmeye zorla kendini»ye. — Ve bu kanto I tanrılarının Olympos’ta uykusuyla bitiyor. Yaşa Azra. Söylediğim gibi. Yabancı dillerden hiç de aşağı değil. Bazı yerleri üstün hatta.

Bu mektup epeyce sürdü. Sana Homerik devrin «Demiourgos»larından bahs etmek istiyordum. Bunlar Homer’in «thetes» diye bahsettiği insanlardır, fakat Anadolu’da, ta Homeros zamanında bunların bir «statut légal» (yasaya uygun durumları) vardır. Solon bu işi iki buçuk asır sonra Yunanistan’da kopya etti. Demiourgos (ergasia + demos) yani zanaatçı değil, genel işler yapan işçi anlamındadır. Bunlara «maddi eşyanın imaline uğraşan el işçileri» deniyor. Homeros Odysseia’da (XVII, 383—385) bunların kâhinler, hekimler, marangozlar, âşıklar (yani geziçi ozanlar. Dikkat!) vb. Bu «demiourgos»lara aynı zamanda demirciler= testiciler de katılır, yani yasal bir statüsü vardır bu insanların — aoidos (ozan) ve tabib gibi — dinsel

nitelikleri de vardır. Örnek: Odyseia'nın üçüncü bölümünde, Nestor Athene'ye bir kurban keseceği zaman, kurbanlık ineğin boynuzlarını yaldızlasın diye demirci ve kuyumcu Kaerkes'i çağırır. Demircilerin ve başka işçilerin piri Hephaistos idi (Onun kaynağı pek ilginçtir). Şimdi aşama aşama izleyecek vaktim yok. Fakat bu işçilerin pek eski zamandaki durumlarını Ana Tanrıça'nın «Koribant»larına kadar izlemek mümkün. Biliyorsun ki, onlar kadın elbiseleri, yani fistan giyerlerdi. Sabahattin'e göstermiştim. Hiç ummadığım bir Türk «Türkiye'de işçi toplulukları tarihi» diye pek önemli bir eser yazmış — raslantı ile elime geçti — eski kitaplar satanlarda, Sabahattin kitabın adresini yazmıştı, yani basıldığı yeri filan. Anadolu'da bir çeşit sendikalizmin tarihini yazmış bu himmetli adam. Şimdi orada «Ahi»ler tanımlanıyor.

Ki bunlar demiourgos'ların istihale etmiş, yani değişime uğramış şekilleri, Peştemal takma töreni var ki, o da Korybant'lıların değişime uğramış bir biçimi. Zaten Mevlevi tennuresi de öyle. Ama onlar başka yöne kaçmışlar. 18'nci yüzyıl hellenist bilgini Jakob Reiske şöyle yazıyor: «*Ouod genus insani cultus extinctum non fuit in gentibus asiaticis, sed conservavit sese... late effusum per omne Turcicum imperium, quod hodie Derwischii nepotes veterum Corybantum persultant*»*

— Bir tanesi de: «...ce genre de dévotion a survécu, tout spécialement, dans l'Orient méditerranéen où le vernis de l'Islam ne les a pas fait disparaître, ou du moins ne les a pas empêchés de

* H. B.'nın lâtince olarak verdiği bu metnin çevirisi şudur «Kendinden geçme coşku töresinin bu cinsi Asya ulusları arasında kaybolmamış, korunmuştur... Türk imparatorluğunda yaygın bir hal almıştır: bugün Derviş diye bilinenler eski Korybant'lardan türemedir ve onlar gibi zıplayıp oynarlar.»

reparaître» diyor*. Ben bunları yazıyorum, çünkü malûm ya bizde âdettir. Ben bir şey bulduğum zaman, o şey bir Batılı tarafından onaylanmadıkça inanılmaz. Şimdi biliyorum: «Cevat her şeyi Kybele'den tutturdu» diye, biz de Türkçülerin bir başka türlü oluyoruz. Neyse. Tennure, Korybant elbisesidir, demiourgos'larla ilişkisi vardır, yani ozanlıkla, bir yandan da Dionysos'lukla. Dönme! Kudum! Tef! Ney! yani düşünüp de özgün olarak mı icad ettiler bütün bunları? Bizans zamanında bu örgüt kalmış, var idi. Bir iş gören usta, kalfa, çirak vb. ister. Hristiyan, Müslüman, Rum, Ermeni, Yahudi, hepsi bu örgüte girerdi. Masonik bir nitelik almıştı, o kadar gizli değildi, daha çok Cistivit'lerin örgütü gibi. Sonra Ahi Babası Edebali Ahi olmadıkça kızını vermedi. Sonunda Osman peştemal giydi (bunun esası Korybant gömleğidir), yoksa ondan çok daha kuvvetli olan Karaman mara-man oğulları ile başa mı çıkardı? (Ben Anadolu Tanrılarında bu meseleyi de ele alıyorum.) Peştemal takınmayı sonra kılıç kuşanmaya çevirdiler. Kılıç kuşanma da Ahi Babası Konya Mevlevi Çelebi tarafından yapılırdı. Fatih'e kadar bütün Sadrazamlar Ahi babalarıydı. Bizans alındıktan sonra artık bu örgüte lüzum kalmadı. Çandarlı Halil boğuldu. Yalnız Sipahilere beygir eyeri filan lazımdı. İstanbul'da Saraçhane denilen yerde bir kısmı ikba edildi (olduğu yerde bırakıldı). Oraya devletin Karakullukçusu subayları giremezdi. Saraçhane âdeta bir serbest mıntika idi. Bu «işçi toplulukları tarihini» yazan da nalıncı keseri gibi Ahiliğin Türk icadı olduğunu yazıyor. — Fakat şunu da yazıyor: «Ahi teşkilatının menşei ve başlangıcı hakkında açık bir bilgi yok ise de, Ahi teşkilâtına mensup sanat

* Bir tanesi dediği yazarın adını vermiyor H.B. — Fransızca metnin çevirisi şu : «bu çeşit sofuluk özellikle Akdenizin doğu ülkelerinde canlılığını yitirmemiştir; Müslümanlık bunları ortadan silmemiş, ya da yeniden ortaya çıkmalarına engel olmamıştır.»

erbabının bazılarının pir olarak Kibit, Nibit ve Yunan kavimlerindeki ustalardan seçtiklerini ve kabul ettiklerini Evliya Çelebi Seyahatnamesinde kaydediyor.» — «Yine Antakya'da ve Tarsus'ta İslamiyetten önce dülger ve duvarcılara ait bir cemiyet ve bu cemiyetin reisinin Tabib adı ile anıldığı bazı tarihlerde yazılıdır. Müslümanlıktan önce mevcut kadim bir cemiyet ve işçilik teşekkülü olduğunu tahmin etmek hatalı olmaz.» — Velhasıl Azra bu işi asıl Üniversite ele almalı. Bu iş Orta Doğu'daki düşmanlıkları giderir, sonra batı uygarlığı ile bir ilişkinin varlığını kanıtlar. Ahileri çokluk ve çocuklarıyla gömen Kuyucu Murat Paşa'dır. Yoksa aralarında Simav kadısını geride bırakanlar vardı. Amma devam edersem bu mektup bitmeyecek.—

İlyada'yı tercüme edenin biri olan Walter Leaf'in şu şiiri hoşuma gitti. Senin tercümen bu adamıkinden üstündür. Şiir şu :

Above the din of slayer and slain
And diapason of war God's cry
Behind the dazzle and stress of chevalry
And glow meridian of the Ilian plain
The finer ear discerned a secret strain
A vision pierced to the diviner eye;
The far-off echo of a woman's sigh,
Weakness made perfect unto strength in pain.
Before the throne of great Achilles see
Whereby his house is left him desolate
And in the shadow of the Skaian gate.
Her babe foredoomed upon her bosom stand
Smiling amid her tears, Andromache.*

«The finer ear» (ince kulak) ve «diviner eye» (kâhin gözü) dediği Homeros'un kulağı ve gözüdür. O da, Andromakhe de mensup olduğu insani duygu ve kültürün özlemini çekiyordu.

* Bu şiiri çevirmeye olanak da yoktur, yarar da. İlyada'da belirtilen üstün nitelikleri ile Andromakhe betimlenmektedir, destanda canlandırılan kahramanlık ve yıkım havası içinde.

Bak Anatolian Studies'ten (1953) «Karatepe, the key to the Hittite Hieroglyphes» de R.D. Barnett şöyle yazıyor.*

«It was of course promptly seen that the Dananiyim who are here mentioned for the first time in History as a real people in a specific geographical area, are to be connected with the Danauna or dnwn who invaded Egypt in the 14th century B. C. The dnwn are represented at Medineh Habu with the Pulasati (ki bunlar adlarının Filistin'e veriyorlar, Anadolu'dan göçme insanlardır) and the Tkr (bunlar da Trakyalılar) dressed exactly like them. They are mentioned as the Danuna a people of Kinahna (Kanaan) in one of the Amarna letters, in the same breath as Ugarit. They must therefore have been in or near Cilicia by the 14th century and their continuity in the Iron Age is significantly paralleled by that of the Luqqa or the Lycians. Historians had long linked the Danauna with the Danaoi, a name used in Homer for the Greeks at Troy, and one which Greek tradition explained by deriving it from a dynasty of Oriental origin which had established itself in Argos. Danaos its eponymous founder was said to be the son of Belos, the Babylonian God Bel, i.e. an oriental. For this modern identification of Danaoi and Dananiyim the Karatepe bilingual brought some unexpected confirmation. Azitawat speaks of himself as belonging to the house of Mpsh. As Alt and the present author pointed out, this can be hardly other than Mopsus, a somewhat misty figure of Greek legend.»

Adam birçok yazdıktan sonra «Adana»nın adının «Dananiyim»den geldiğini anlatıyor. Sonra yazıyı şöyle bitiriyor:

* Bu uzun ve ilginç metni önce Balıkcı'nın yazdığı gibi ingilizce olarak verdikten sonra, bu mektubun sonuna türkçe çevirisini elimden geldiğince yapıp koyacağım.

«Anatolia is a little explored country, which in antiquity as to-day owed much of its importance geographicaly and culturally to being a bridge between continents. Its role in the transmission of culture from east to west, especially during the childhood of Greece and Europe, is still not at all fully understood, and every new in understanding its strange tongues is to be welcomed. Bossert's efficiency, determination and good luck have given us much. The rest of the bilingual is still to come. We give him and his colleagues our thanks for what they have produced in the face of many difficulties. But who knows what Anatolia has still to offer to those who wish to search?»

Çeviri Bu metinle tarihte ilk kez belli bir coğrafi yörede yaşamış bir ulus olarak adları geçen Dananiyim'in İ. Ö. 12'nci yüzyılda Mısır'a akın eden Danauna yahut dnwn ile ilişkili oldukları anlaşılmıştır. Medineh Habu'da dnwn işareti ile belirtilen bu kavim Pulasiti'lerle simgelenir. Trk işareti ile gösterilen kavim de tıpkı onlar gibi giydirilmiştir. Amarna mektuplarının birinde bunlardan Danauna, yani Kinahna (Kanaan)'nın bir kavmi olarak Ugarit ile aynı hizada söz edilir. Anlaşılan şu ki, 14'ncü yüzyıl sularında bunlar Kilikya'nın içinde veya yöresindeki bir yerde bulunuyorlardı ve Demir Çağındaki süreklilikleri Lukka'larla yani Lykia'lılarla koştut tutulmalıdır. Tarihçiler Danauna adını, Homeros'un Troya önündeki Grekler için kullandığı Danaoi adı ile öteden beri bir tutmuşlardır. Grek geleneğine göre, Danao'lar, Argos'ta yerleşmiş doğu kaynaklı bir hanedanın torunlarıdır. Bu hanedanın kurncusu Danaos ise Belos'un oğlu diye gösterilir, ki Belos Babylonia kralı Bel olduğuna göre doğuludur. Danao'larm Dananiyim ile bir tutulması hakkındaki bu modern yorum Karatepe'de bulunan çift dilli (bilingual) yazıt ile beklenmedik biçimde aydınlanmış ve onaylanmıştır. Azitawat'ın Mpsh soyundan geldiği belirtilmektedir

Şimdi bu «Danao»larla ilişkili olan şu parçaları da buraya nakl edeyim: «There are some surprises too. Thus we learn that some signs regarded hitherto as ideograms can also be used sometimes as vowels or syllables even in the middle of a word. A good example is the word for Adana written «city A-dana-wa-na-is.»

The author of the Karatepe inscription is no Phoenician but bears an Anatolian name: Azitavad. This is compounded with the word Asi or Asiv which Bossert showed in 1456 to be correct reading of the verb «to love». Asitavad (or Azitawad in hieroglyphs) is a king of the Dananiyim, and yasal of Awarkuwas apparently to be identified with Urikki or Uriaik of Kue, or Cilicia who after fighting beside Sarduri of Urartu submitted to Tiglatpileser in 738 B. C., According of the Karatepe inscription the kingdom of the Dananiyim is the plain of Adana, the Emek Adan and Adana is their capi-

yazıtta. Gerek Alt, gerekse bu yazının yazarı benim vurguladığımız gibi, Mpsh işareti Grek efsanesinde epey dumanlı bir kişi olan Mopsus'tan başkası olamaz.»

«Anadolu az keşf edilmiş bir ülkedir, antik çağlarda da bugün de coğrafi ve kültürel bakımdan önemi kıtalararası bir köprü olması niteliğinden ileri gelir. Kültürün doğudan batıya, özellikle Yunanistan'ın ve Avrupa'nın erken dönemlerinde geçişinde Anadolu'nun oynadığı rol henüz büsbütün anlaşılmış değildir, bu yüzden garip dillerinin çözümünü sağlayacak her yeni buluş sevinçle karşılanmalıdır. Bossert'in verimli, kararlı ve başarılı tutumu bize çok yeni bilgi sağladı. Çift dilli yazıttan daha başka sonuçlar çıkması beklenebilir. Ama şimdiden Bossert'e ve arkadaşlarına birçok güçlüklerle karşın getirdikleri aydınlık için şükranlarımızı bildirmeliyiz. Kimbilir Anadolu, onu araştırmak isteyenlere daha nice ufuklar açacaktır.»

Troya kazı yerinin bir görünümü

tal.» — Bittabi Adana adı I. O. 738'den çok önce oraya verilmişti. —*

Neyse bırakıyorum mektubu burada. Öteki yazıyı Sabahattin'e gönderecektim. Zaten sana da ver-
sin diyecektim. Fakat Hakkiye Sabahattin'in Doğu-
ya gittiğini söyledi. Onun için, o yazıyı ve Sabahat-
tin'e yazdığım mektubu sana gönderiyorum. Sora-
cağın bir şey varsa sor, itiraz edeceğin bir şey var-
sa itiraz et. Cevap yazmak benim için zevk olur.
Merhaba. Gözlerinden öperim.

Cevat

Çeviri Burada birkaç sürprizle karşılaşırız:
şimdiyedek ideogram sanılan bazı işaretlerin kimi
zaman sesli harf ya da hece olarak, hatta kelimenin
ortasında kullanıldığını öğreniyoruz. En iyi bir ör-
neği Adana için **A-dana-wa-na-ıs** kentli diye yazılmış-
tır.»

«Karatepe yazıtının yazarı Finikeli değildir, bir
Anadolu'lu ad taşır: **Azıtavad**. Bu ad, Bossert'in
1456'da (1456 yazılmış, yoksa 1956 mı olacak?)
«sevmek» fiilinin doğru okunuşu olduğunu gösterdiği
Asl yahut **Aslv** ile ilişkilidir. **Asıtavad** (yahut hierog-
lif yazılışı ile **Azitawad**) Dananiyim'in bir kralı olup,
Awarkuwas'ın bağımlısıdır; ki o Kue'nin, yani Kilik-
yanın **Urikki** yahut **Urlalk** adlı kralı ile bir tutulma-
lıdır; bu kral Urartu'nun Sarduri adlı kralının ya-
nında savaştıktan sonra, İ.Ö. 738'de **Tiglath-pleser**'e
teslim oldu. Karatepe yazıtına göre, Dananiyim kral-
lığı Adana ovasıdır, Emek Adan ve Adana onların
başkentidir.»

**İLYADA VE ODİSE’NİN
SANSÜR EDİLMESİ**

İLYADA VE ODİSE'NİN SANSÜR EDİLMESİ *

/ Homeros şiirinin Pisistratos tarafından sansür edildiği hakkında J. B., Bury, «History of Greece», sayfa 190** / Atina ünlü İon festivalini özel bir ilgi ve özenle korumuştur. Eski ve modern zamanlarda birçok kimselerin inandığı ve söylediklerine göre, Pisistratos ya da aydın bir kişi olan oğlu Hipparkhos iki büyük İon destanı, İlyada ve Odise konusunda çok önemli bir girişimde bulunmuşlardır. Anlatılan şu ki Atina tyran'ları, edebi bir komisyon kurarak, bu komisyonu İlyada ve Odise metnini derlemeyi, kaleme almayı ve gözden geçirmeyi bu komisyona havale etmişlerdir. Böylece Atina tyran'larının girişi ve okumuş kişilerin çabası sonucu, iki büyük destan ilk kez yazılı olarak ortaya çıkmıştır. Bu doğru ise, bir kuşak önce Atina'lıların Lesbos adası ile Sigeion'u elde etmekteki kavgalarında, Atina'nın İlyada destanının tanıklığına baş vurup, kendisinin Troya savaşında oynadığı rolü ileri sürmesine inanmak güçtür, mademki daha önce yazılmış ve genellikle kabul edilmiş bir metin yoktu ortada. Gene Ati-

* H. B. bu yazıda iki renk kurşun kalem kullanmıştır: kendi düşüncelerini kırmızı kalemle, başka kitap ve yazılardan yaptığı alıntıları siyah kalemle yazmıştır. Bunu belli etmek için, kırmızı yazılmış, tümce ve parçaların başlangıç ve bitimine bir / işareti koyuyorum.

** Bu kitap bende bulunmadığından, H. B.'nin verdiği metne göre çeviriyorum.

na'nın Megara kenti ile Salamis adası hakkındaki kavgasına kanıt olarak gösterdiği Katalog dizesine gelince* Megara bu dizenin düzme olup Atina tarafından kurulan komisyon tarafından kendi çıkarlarını korumak amacıyla İlyada metnine alındığını ileri sürmüştür. Bu suçlamanın bir tutar tarafı yok değildir, çünkü komisyonun ileri gelen üyelerinden Onomakritos'un düzme metin kurmakta usta olduğu biliniyordu. Tyran'ın ilk oğlu Hippias'a düzmece bir tanrısözleri koleksiyonu kurmakta yardım ettiği bilinir.

/ İonya fonetik harflerle yazıp okumayı nefis Yunanistan'dan (yani Yunanistan'ın kendisinden) iki asır evvel biliyordu. Hatta Solon okuma yazmayı Anadolu'dan öğrendi. Binaenaleyh mutlaka metin vardı, fakat hasır altı edildi. /

Emile Mireaux, Les poèmes homériques, Vol. I, s. 171 - 172 / Destanda başka bir çözümü şart koşan bir bölüm vardır, o da X'ncü bölümü dolduran Dolonia ekolayıdır. Öykü şu: Diomedes ile Odysseus gece Troyalılar kampında keşfe giderler. Hektor'un Akhalar kampında keşif yapmağa gönderdiği Troyalı casus Dolon'a rastlarlar ve onu esir alırlar. Dolon canını kurtarmak için Troyalıları ele vermekte gecikmez, Hektor'un ordusunun nasıl dizilmiş olduğunu açıklar. / Buraya İlyada'nın X'ncü türküsünün — chant — 327 - 431 mısralarını zikr eder. /**

*«Dinle bak, anlatayım sana dosdoğrusunu,
kıyılara yakın Karialılar, kıvrık yaylı Palonlar
var,
bir de Lelegler, Kaukonlar, tanrısal Pelasglar,*

*İlyada'nın ikinci bölümünde 545-555 dizeleri söz konusudur. Katalog diye anılan bu bölümün asıl konunun akışı dışında kalması bakımından sonradan eklenmiş olabileceği kuşkusuz uyanmıştır. Bu sorun için bkz. A. Erhat — A. Kadir çevirisi, Önsöz s. 15.

** H.B.'mn Fransızca olarak verdiği dizeleri benim çeviriden alarak yazıyorum.

Dolon'un anlattığı askeri dize bize Troya ordusunu doğudan batıya, kuzeye doğru cephe almış ve Skamandros ırmağı koyağını Hisarlık'ın birkaç kilometre güneyinde keser göstermektedir... Ama Dolonia denilen bu bölümün tanıklığına ne dereceye kadar değer biçilebilir? Odysseus ile Diomedes'in gece seferini anlatan Dolonia bugün de herkesçe kabul edildiği gibi, İlyada'nın en sonra eklenmiş bölümüdür. Wilamowitz-Moellendorff'm belirttiği gibi, bu parçanın yazarı Yunan kolonlarının Trakya kıyılarındaki savaşlarını yansıtmaktadır. Eutathios'un bize yansıttığı antik eleştiri geleneğine göre, Dolonia Homeros'un yarattığı ayrı bir destan parçasıdır, Dolonia'yı İlyada'ya sokan Pisistratos'tur. Biz de inanıyoruz ki, bu bölüm Pisistratos'un çevresinde kaleme alınıp tyran'ın ikinci sürgünü sırasında Trakya kıyılarındaki serüvenlerini dile getirip yüceltmek amacıyla yazılmış ve düzme olarak İlyada'ya sokulmuştur. Bu yüzden Dolonia'da Atina'nın Midilli ve Yeni İlyon'a karşı savunduğu tezin izlerini bulunca şaşmamalıyız.

/ Midilli'li yahut Lesbos'lu Sappho'nun babası Çanakkale'liydi. Orası Midilli'nin hükmü altındaydı. Zaten Çanakkale'de sırayla Midilli, Miletos, Lidya, İran, Atina, Sparta ve Makedonya karşılaştılar. Orada Aigos-Potamos ve Granikos gibi kesin hegemonya savaşları oldu. /

Pisistratos zamanında Midilli'lerle Atina'lılar arasında Sigeion'u elde etmek için savaş yeniden başlamıştı, herhalde bu savaşla birlikte Avrupa Grekleri ile Lesbos Aiolyenlerinin Troas yöresi üstündeki egemenlik hakları da tartışma konusu olmuştu.

/ Konu dışı ama Apollon, yani Apulunas ile ilişkisi olduğu için buraya kayd edelim: XIII. yüzyılın Troya Mutallu'nun emrinde Kadeş'te Ramses II'ye karşı savaşan Troyalılardır. Pedasa (Pedasalı-

lar), Dardonoui (Dardanyalılar), Masa (Misyalılar), bunların hepsi de Troas halkı. Hatta Midilli adı Mutallu'dandır. Belki de Apollon'un homerik savaşta Troyaya yardım etmesi, hatta Akhilleus'u öldürmesi Apulunas'tandır. Ne var ki —sonra değineceğim a— tanrılar Olympos'lu olunca hepsi de kulampara oluyorlar. Hatta Akhilleus ile Patroklos dostluğu, Sokrat ile Alkibiades dostluğu gibi adamakıllı sokratik. Pisistratos Dolonia'yı tıktığı gibi, sokratik sevgiyi belki çıkartmıştır. Birçok bu gibi çıkartma ve ekleme arasında örnek olarak yalnız Dolonia'yı aldım. Aksi takdirde bir kitap yazmak gerekecek. /

Gilbert Murray'ın «Five Stages of Greek Religion»ninde şöyle deniyor: «Barbarlar» sözcüğüne iki destanın hiçbirinde rastlanmaz. 'Barbarophonoi' (yani barbar ötüşlü) katışık sıfatı bir kez B 867 (yani İlyada'nın II. bölümü, 867'nci dizesinde) görülür, ama bu sözcüğün de bu dizeye ne zaman konulduğunu kim bilebilir? / Yani bu söz sonradan konulmuş olabilir. Bu şüphe Homeros'un metnine Pisistratos zamanında birçok şeylerin eklendiğini ve birçok şeylerin çıkarıldığını gösterir. Yine Gilbert Murray aynı kitapta / «It seems to have been under Pisistratus that the Homeric Poems in some form or other came from İonia to be recited in a fixed order at the Panathenaic Festival, and to find a canonical form in Athens till the end of the classical period.» (Öyle anlaşıyor ki Homeros destanları Pisistratos zamanında İonya'dan herhangi bir şekilde gelmiş ve Panathenaia bayramlarında belli bir sıraya göre söylenerek Atina'da klasik dönemin sonuna dek belli kurallara göre saptanmış bir biçim almıştır.) / Burada «in some form or other»dan maksat, Homeros'un yazılarına kendinin saptadığı biçimle okunmadığını gösteriyor. Zaten «a fixed order»den bu order'i saptayan Homeros değil, Pisistratos idi. Orada, yani Atina'da bu destanlara bir «canonical form» veriliyor. Gilbert Murray başka bir kitabında, yani «Greek Studies»inde (sayfa 10) şöyle yazıyor: / «An expurgation of Homer did occur, but it was an

expurgation of cruelties or barbarities.» (Homeros'un eserlerinde bir temizlemeye gidilmiş, fakat temizlenip atılan yerler zalimce ve barbarca davranışları dile getiren parçalardı) / Kimin «crueltios» ya da «barbarities»lerini çıkardılar? Kendi Akhalar mı, yoksa Troyalıların mı? Bittabi kendi Akhalarının yani Palamedes vakasını ve Troilos vakasını. Çünkü iki vaka da İlyada'da Akhilleus'un öfkesinden Hektor'un ölümüne kadar olan zamana aittir. Yine Gilbert Murray «Five Stages of Greek Religion»ninin 49'ncu sayfasında : Belli bir dinleyici kitlesinin duygularına uymak için destanlarda yapılan değişikliklere değinmek istemiyorum. Birçok bilginler Homeros destanlarının Pisistratos zamanında resmi birer yazmaları yapılınca dek yazılı biçimde olmadıklarına bile inanırlar; bkz. Causer, Grundfragen der Homerkritik (1919) s. 113 - 45. R.G.E. s. 34-16; Leaf Iliad Vol. I p. XVI, / Emile Mireaux, «Les poèmes homériques», sayfa 178, birinci cilt. / Homeros, Priamos'un kentini gözlerinin önünde bulunan Yeni İlyon biçiminde gördü. Kendisi de herhalde Yeni İlyon'un eski kahraman İlyon'un bir mirasçısı olduğu fikrini aşılama girişen ilk propagandacı idi. / Bu adam Hisarlık'ın İlyon olduğundan şüphe etmektedir, onun için Hisarlık'a «yeni İlyon» diyor. Fakat bu nokta konumuz dışındadır. «Yeni İlyon'un eski kahraman İlyon'un bir mirasçısı olduğu fikrini aşılaman propagandacı» deyince, bu sözlerden Mireaux'e göre Homeros'un kimden yana olduğu da anlaşılır. Muhakkak olan bir şey varsa, o da Homeros'un bütün homerik epos'u bildiğidir, çünkü Odysseus alt dünyaya gittiği zaman Odise'de Agamemnon kendisine karısı Klytimestra tarafından Priamos'un kızı Cassandra ile nasıl öldürüldüğünü anlatır. Hatta Odysseus tahta atın içine Akhilleus'un oğlu Neoptolemos ile birlikte nasıl saklandığını da anlatır. Mit şöyledir: /*

* H. B., burada önce Odysseia'nın XI'nci bölümünde (523-32) anlatılan olayı özetler İngilizce olarak, sonra da bu dizelerin kendilerini de gene İngilizce olarak verir. Biz Türkçe çevirisini veriyoruz.

*Ve sonra, bindiğimizde Epeios'un yaptığı ata,
ordaydı en seçkinleri Argosluların,
bana düştü tuzağın kapısı açılsın ya da kapansın
diye buyurmak*

*Danaoların başbuğları ve önderlerine baktım,
kimi göz yaşı döker, kiminin titrer eli ayağı,
Ama görmedi gözlerim bir kerre olsun
güzel yüzünün sarardığını senin oğlunun*
bir damla yaş akıttığını yanaklarından aşağı.
Durmadan yalvarırdı inelim diye attan.
Kılıcının kabzasını, ağır tunç kargısını
bırakmazdı elinden*

boyuna düşünür dururdu Troyalıların yıkımını.

/ Odysseus Aias'ın intihar ettiğini de söyler. Klytaimestra meselesi de anlatılır. Troya'nın alınışı ve alındıktan sonrasını da söz konusu eder. Yine tekrar ediyorum: Palamedes ve Troilos olayları İlyada'da anlatılan olaylardandır hiç kuşkusuz, onlar Akhilleus'un öfkesinden Hektor'un ölümüne kadar olan sürenin içinde geçer, bir yerde anlatılmış olmaları su götürmez, ama bunlar sonradan eserden çıkarılmıştır. Ben bir günlük gazetede böyle bir konuyu kısaca yazarken —ayrıntıya girip yazıyı uzatmaktansa— İlyada'da dedim geçtim,** nitekim ki o eserde hemen kesinliğe yakın bir olasılıkla Palamedes vardı, yani İlyada'da. Mesele, Homeros'un hangi tarafa sempati gösterdiğini belirtmek değil mi? İlyada'nın bugünkü sansür edilmiş metninde bile bu gerçek apaçıktır. Yine şu Gilbert Murray'ye dönüyorum, onun başka bir kitabında «The literature of Ancient Greece»inde şunları yazıyor: / Hektor ile Andromakhe'nin ayrılmaları sahnesi İlyada'yı bir zafer ve kahramanlık destanından çok daha yükseltilere, savaşın ün ve şanının ötesinde yüce bir tragedyaya seviyesine çıkarmaktadır, biz

* Odysseus bu sözleri Akhilleus'un Hades'teki gölgesine söylüyor, oğlun dediği Neoptolemos'tur.

** H. B. bir gazetede Palamedes olayının İlyada'da geçtiğini yazmıştı da, ben doğru olmadığını belirtmiştim.

burada insan gerçeğinin derinliklerine varıyoruz.» / İyi ama bu gibi «humain» insanca özelliklerin hemen hepsi Troyalılara özgü olarak gösterilmektedir Homeros tarafından. «Savaşın ün ve şanının ötesinde gerçek» bunu ancak Minoen ve eski Ege kültürü ile beslenmiş bir Homeros, ya da Homeros bir kişi değil de birçok Homeros'lar yani rhapsodlar, ozanlar, bizdeki âşıklar görebilirdi. / «Homeros'un kendisi kendinden önceki şiir zenginliğine dayanıyor ve gününde destanın birçok büyük temalarının artık eskimiş olduğunu biliyordu» / Bu şiir zenginliği kime aitti? Akhaların mı? Ki onlarda öyle bir şey yoktur, yoksa bu şiir zenginliği Homeros'un mensup olduğu eski Ege ve Anadolu kültürünün müydü? Bittabi Anadolu kültürünün idi. Yoksa Homeros Mykene ve Argos'ta doğar yaşardı yahu! «Temaların eskimiş olduğunu biliyordu» dediği zaman, Anadolu'ya ait temalar demek istiyor. Homeros'un bu fikirlerini Theta 74, Mü 70, Delta 331'de bulacaksınız. (İlyada'nın kitaplarının numarası Grek majüskülleri, Odise'nin kitaplarının numaraları Grek minüskülleri ile gösterilir.) * /

«Homeros'un kendi adına, yani 'homeros' sözcüğüne gelince, tutsak anlamına gelse bile, bu haliyle tüm bir Yunan adı olamaz, kısaltılmış bir ad ya da bir lakab olabilir ancak. Örneğin «Homero-dokhos» (yani tutsak olan) diye bir ad düşünülebilir, eğer bu kökle kurulmuş bir Yunan adı varsa.» / Homeros ister zenci olsun, ister başka ırktan, Ege ve Anadolu kültürüne ait bir adamdı. Adı bile onu gösteriyor. Bak şimdi: / Keos'lu Simonides (İ. Ö.

* H. B.'nin gösterdiği bu dizeler Odysseia'nın sekizinci, onikinci ve dördüncü bölümleri ile ilgilidir, buralarda «epos» destan sözcükleri geçmektedir. Bizim çeviriden örnek vereyim: VII. 74: «beğen beğendiğini ünleri göklere çıkmış destanlar arasından»; XII, 70; «dillere destan Argo gemisiydi bu da»; IV. 331'de geçen epos sözcüğü ise destan değil, yalnız söz anlamına geldiğinden bizce «sözünün eri olduysa» diye çevrilmiştir.

556-468) der ki Homeros ile Stesikhoros Meleagros'un kargı atmakta tüm gençleri aştığını yazmışlar. Oysa bizim İlyada ya da Odysseia'da böyle bir söze rastlanmaz. / Herhalde bizden 2500 yıl önce yaşamış olan Stesikhoros'un elinde bir Homeros yahut İlyada vardı,* Stesikhoros'un İlyada'sındaki bu sözler bizim İlyada'mızda yok. Ne oldu bunlara? Sonra Aiskhylos bütün tragedyaları niçin «Homeros'un ziyafet masasından alınmış dilimler» olarak nitelendiriyor.

Aiskhylos «kendi eserlerinin Homeros'un ziyafet masasından alınmış ekmek dilimleri» olduğunu söylüyor, oysa elimizdeki Homeros destanlarının Aiskhylos'un tragedyalarına öyle çok konu vermediklerini görmekteyiz. Şairin 19 tragedyası arasında konularını Homeros destanlarından alan 7 oyun bulunamaz, Agamemnon ile Khoephoroi tragedyalarını da bu yedi sayısının içine alıyoruz, oysa hiçbir eleştirici bu iki tragedyanın Odysseia'dan esinlenmiş olduklarını ileri süremez. Aiskhylos, Homeros'un eserinden esinlediğini söylerken, yalnız İlyada ve Odysseia'yı değil, bütün kahramanlık destanlarını kast etmekteydi.

/ Şimdi Allah için söyleyin: Ben Aiskhylos'a mı inanayım, yoksa Gilbert Murray'e mi? İnsan bir kitabı (meselâ Gilbert Murray'inkini) mahkûmu değil, hâkimi olmak üzere okur. Aiskhylos eserlerine Homeros'tan alınma diyor. Gilbert Murray de, kendi elinde bulunan Homeros eserlerinde Aiskhylos'un kullandığı efsaneleri bulamadığı için Aiskhylos «Homerin dilimleri» deyince «heroic sa-

* Burada H. B., bir yanlışlık yapmış olsa gerek, Stesikhoros diyor, oysa Homeros ile Stesikhoros'un Meleagros'tan dem vurduklarını söyleyen Simoni-des'tir, bu lirik şair kendinden yüz yıl kadar önce yaşamış ve destansal ilahiler ve övgüler yazmış olan Stesikhoros ile Homeros'tan söz edebilir. Elinde bir İlyada'nın bulunması olası olan da elbette ki Simoni-des'tir. H. B., iki adı yazarken karıştırmış olacak.

ga»yı anlıyor diye bir sav ileri sürmektedir. Aiskhylos diri değil ki herifi yalanlasın! Herhalde Aiskhylos «heroic saga»nın ve Homerin ayrı ayrı ne olduklarını yirminci asırdaki Gilbert Murray'den daha iyi biliyordu. Gilbert Murray Homeros'tan alınan dilimleri bulamıyor, çünkü onlar çoktan kaybolup güme gitti. /

«Ayrıca Pindaros'a değin Atina kaynaklı olmayan her türlü yazında Homeros elimizde bulunan-
dan çok daha büyük sayıda şiirlerin yazarı sayılmaktadır.» / Pindaros İ. Ö. 522'de doğdu ve Pisistratos zamanında Atina'ya gitti. Demek ki İ. Ö. 522'de ve daha önce Homeros'un diye tanınan birçok eserler vardı. Şunları da kayd edeyim bari: /

«O, üç tür el yazmasından söz etmektedir :*
kişilerin elinde bulunan ve Antimakhos ile Rhianos gibi şairlerin ya da Zenodotos gibi bilginlerin şerhlerini taşıyan el yazmaları; Marsilya, Khios, Argos, Sinope gibi Atina dışında birçok kentlerden gelme yazmalar —Atina'dan başka deniyor, çünkü Atina 'vulgata' denilen ve en doğrusu sayılıp genellikle kabul edilen el yazması bulunuyordu— ve üçüncüsü gelişi güzel derlenmiş, halkca, avamca yazmalar. Çok dizeli (he polystikhos metinde eski Yunanca olarak yazılmış) metinler bu sonuncular arasında bulunuyordu herhalde.»

/ Bu üç çeşit İlyada Aristarkhos zamanında vardı. Bu adam İ. Ö. 150'de İskenderiye kitaplığının başkanı oldu ve İlyada'lar arasında bir İlyada çıkardı. Kendisi Semendirek adasındandır. Fakat bizim şimdiki İlyada'mız onun onayladığı İlyada değil, Pisistratos'un İlyada'sıdır. Halk arasında yayıl-

* H. B.'nin herhalde gene Gilbert Murray'den aldığı bu tümcek «He mentions» diye başlamakta, ne var ki bu «He»nin kim olduğu anlaşılmamaktadır. Murray'in tümceğini yazdıktan sonra kendisi kırmızı kalemle sözünü ettiği İskenderiye kitaplığının başkanı ve ünlü Homeros şerhçisi Aristarkhos olsa gerek.

miş el yazmalarının «çok dizeli» olması konusuna dikkat etmeli. Şimdi yine bakınız: /

«Pre-İskenderiyeli (yani İskenderiye kitaplığı kurulmazdan önceki) yazarlarda Homeros'tan yapılan alıntılar bu çeşitli el yazmalarının yaygınlığını ve sınırlarını saptamamıza olanak verir. Bunlardan anlarız ki Atina'da bile vulgata yayını İ. Ö. 300 yılından önce iyice yerleşmiş ve yayılmış değildir. Hatip Aiskhines, geniş kültürü olan bir Atina'lı İlyada'da sık sık geçen tümcek ve deyimlerden söz eder ki bunların hiçbirisi bizim metinlerde yoktur.» (H. B. burada Gilbert Murray'ın metninden birçok örnekler getirmektedir ki, bunlar ancak bir İlyada uzamanını ilgilendirir, bu yüzden almıyorum verilen örnekleri) Kırmızı olarak yazılmış satırlara geçiyorum:

/ Anadolu'ya kıyas Yunanistan ve Atina'nın geriliği ve barbarlığı yalnız Homeros zamanında ve ondan önceleri değil fakat altıncı asırda da mevcuttu. Bu şimdi vereceğim parça çok önemlidir. Yani Homeros'un Akhaları yadırgaması ve onları hor görmesi çok doğaldır. /

«499 yılı Atina siyasetinde Pan İonik dönemi açmaktadır. Atina İonya'nın metropolü ve koruyucusu olmak rolünü benimser, İon kültürünü özümser ve Yunanistan'ın fikirsel egemenliğini taşımak düzeyine yükselir. Bilim ve yazın İ. Ö. bu altıncı yüzyılda Miletos'tan Atina'ya göçmüş olsa gerek (Pers saldırısı dolayısıyla tıpkı onbeşinci yüzyılda İstanbul'dan batıya kaçtıkları gibi). İlerde Asya'dan Avrupa'ya o sıralarda göçen büyük insanların ve akımların adlarını vereceğiz. Bir önemli olgu Atina'da İon alfabesinin benimsenmesidir. Özel yazışma da, yazın eserleri de artık İon alfabesi ile yazılmaktadır. Yerli Atina alfabesi ilkel ve biçimsiz bir şeydi, çift sesli harfleri olmadığı gibi sesli harfler arasındaki ayırımı da tanımıyordu. O zamanın İon dili bizim bugün bildiğimiz dilden herhalde çok farklıydı. İ. Ö. 404 yılına dek Atina'da resmî olarak kabul edilmiş değildi, ama Pers savaşları sıra-

sında özel olarak kullanılıyor, konuşuluyordu (bkz. Kirchhoff, Alphabet. ed, IV, s. 92). O zamanları Atina İonya'nın metropolü olmak durumuna girmiş ve İon şiirini de kendi kutsal varlığının bir parçası diye kabul etmişti.»

/ Unutmayınız ki bu satırları yazan Gilbert Murray müteassıp bir hellenisttir. Hatta onun bu meyli dolayısıyla başka bilginler ve hellenistlere eğlence konusu olmuştur. Bir yazar onun için / : «Bütün ideal'ler gibi Gilbert Murray'ın hellenizmi de dayandığı gerçeklerin çok dışındadır» / diyor. Kendisi bu kadar tarafgir olduğu halde, bak ne yazıyor: / «Çok daha önemli bir nokta da şu: İlyada zorunlu olarak Hektor'un cenaze töreni ile bitmekteydi. Bizim metindeki son satırlardan sonra şöyle bir dizenin de bulunduğu bir el yazması vardır: «İşte böyle yapıldı atları iyi süren Hektor'un cenaze töreni* ama Ares'in kızı, insan öldüren kahraman kızı Amozon geldi sonra...» — İşte bundan sonra da Akhilleus'un Amazon prensesine sevgisi anlatılırdı, sonra da onu öldürmesi, sonunda da çok hak ettiği ölümü. Akhilleus'un ölümü, Goethe'nin de sezinlediği gibi, İlyada'nın gerektirdiği asıl sonuçtur. Akhilleus büyücü atı Xanthos ve can çekişirken Hektor yığidin yakında öleceğini önsöylerken, sözlerinin gerçekleşmesini bekleriz, yoksa öykü anlamını yitirir. Ayrıca Atina'nın yurtsever yayıncılarının ulusal destanı Troyalılar için bir zafer ile bitmesine izin vermeleri de pek akla uygun düşmez. Onu sonradan değiştirmiş olmaları olasılığı çok büyüktür. Üstelik eski İon destanının dili de bizim elimize geçen vulgata metninden de epey ayrı olsaydı gerek. Asıl İlyada yazmasında «attisizm» denilen ve Attika, yani Atina dilinden alıntılar da yoktu.»

(Burada H. B., bir parentez açıp şöyle yazar: Kırmızı kalemle yazmak güç oluyor. Alelâde kalemle devam ediyorum.)

* Bu sözler bizim çevirdiğimiz İlyada'nın son dizesidir.

Gelelim homerik saga'nın, yahut epik kyklos'un kaynağına. Dinsel, fakat kanlı bir âyin idi İlyada'nın kaynağı. Bütün eski dinlerde — başka başka şekilde de olsa — ölüm ve yeniden dirilim dramı vardır. Yani Dionysos, Adonis, Osiris, hatta İsa'nın ölüm ve dirilimi. Hero ve kutsal krallar tanrının kutsallığından pay alıyorlardı. Amaç, tanrıdaki canlılığın, ve bu arada kahraman ve kral gibi, tanrının tanrılığına ve kutsallığına katılanların da canlılığının sürekliliğini sağlamaktır. Çünkü bet bereket, bolluk ve çokluk bu varlıkların canlılığına bağlıydı. Tanrıların gençliğinin korunması, onların ihtiyarlamaması zebunlaşmaması, yani düşkün hale gelmemele-ri gerekti. Tanrı gücünü sürdürmek, yani yenilemek için yapılacak şey basitti: tanrının kuvvetini gücünü gövdesinde toplayan kutsal kral veya kahramanın ihtiyarlamazdan önce öldürülmesi gerekiyordu. Bazen bu ölüm kazara olabilirdi, örneğin Adonis'in her yıl bir yaban domuzu tarafından öldürülmesi gibi. Kahraman ya da kral bütün kuvvetine sahipken zorlu bir tarzda —yani kesilerek, paralanarak vb.— öldürülmeliydi ki, hâlâ güçlü kuvvetli olan canı onun halefine tüm olarak geçebilsin. Böylece kutsal yahut tanrısal güç kraldan krala aktarıla aktarıla ölmezleştiriliyordu. James Frazer, «The Golden Bough» (altın dal) adlı eserinde bu âyinin başka örneklerini veriyor. İşte bu âyin bazı Grek âdetlerinin ve efsanelerinin muammasını çözmektedir. Örneğin Yunanistan'ın birçok kentlerinde kralın egemen olduğu süre sekiz yılı geçmiyordu. Homeros Odysseia'da kral Minos'un her dokuz yılda bir Zeus'tan gelme gücünü yenilemek zorunda olduğunu yazıyor, şöyle:*

*«There is a land called Crete in the midst of
the wine»
«ark sea, a fair land and rich, begirt with
water»*

* Aşağıda H. B.'nin verdiği İngilizce çeviriyi yazıyor, sonra da kendi çevirimizi ekliyoruz.

«and therein are many men innumerable, and
ninetý»
«cities... And among these cities is the mighty
city»
«Cnossus, wherein Minos when he was nine
hears old»
began to rule, he who had converse with great
Zeus»*

Bu İngilizce tercüme fenadır, burada Minos'un dokuz yaşındayken tahta çıktığı söylenmiyor, yukarda anlattığım söyleniyor. Hattâ tarihi devirlerde bile Sparta «ephores»ları sekiz yılın sonunda kralı krallıktan atarlardı. İlkin her sekiz yılda bir yapılan Olympik yarışlardan amaç egemen olan kralın gövde gücünü denemektir. Yarışta yenilen kral öldürülürdü. İşte bu nedenden ötürü Olimpiyad'larda kazanan atletlere kutsal yaratıklar diye bakılırdı. Kralı yenen kral oluyor ve karısı ya da

* Odyseia'da geçen bu parçayı (XIX. 172-180) H. B.'nin yazdığı gibi yukarda verdikten sonra, bizim ondan yaptığımız çeviriyi aşağıda yazıyorum:

Girit denen bir toprak var şarap rengi denizin
ortasında
denizle çevrilidir, güzeldir ve de semiz,
çok insan var içinde, sayamazsın, doksan tane de
kenti.

Karışmıştır burada bir dil öbür dile...

Adada Knossos adında bir kent var, kocaman,
kralları Minos'tur, ulu Zeus'un dokuz yılda bir
danışmanı,

babasıdır o benim babamın, ulu canlı

Deukalion'un.

Altı çizili sözler şöyle anlaşılmalıdır: Minos dokuz yılda bir tanrı Zeus'un danışmanı oluyor, yani krallara krallık veren tanrı ile dokuz yılda bir görüşüp egemenliğinin sürmesini sağlıyor. Bizim «danışman» olarak çevirimiz «oasisess» sözcüğünü G. Murray doğru olarak «Zeus ile alış verişi, temasları vardı» diye çe-

kızıyla evleniyordu. İşte böylece Pelops bir şar (atlı araba) yarışında Oinomaos'u yendikten sonra kızı Hippodamia ile evleniyor.

Olympia'da Pelops'a tapılırdı, önceleri de yarışlar yalnız şar'la yapılırdı. — Hitit arşivlerinde Akeyava prenslerinin Hatusas'a gelip şar kullanmasını öğrendiklerini anlatan yazı önemlidir. Pelops İzmirli Tantalos'un* oğlu olarak bilinir. Hippodamia beygir ehlileştiren demektir. Herhalde şar kullanmakla Grekler çok övünüyorlardı ki tarih ve adlar, başkaca başlayanlara kıyas hemen hemen üçte ikiden fazladır, bir tarih kitabından örnek alıyorum: Hipparkhos, yine Hipparkhos, Hipparinos, Hippias (=şövalyeler), Hippias, yine Hippias, Hiprokleides, Hippoklos, Hippokrates, yine Hippokrates, Hippodamos, Hippon, Hipponion — bu listeye adın sonunda at sözcüğünün geçtiği Xanthippos gibi adları saymadım. — Pelops kral Oinomaos'u şar yarışında yendikten sonra, kızı Hippodamia'yı alarak, Oinomaos'un yerine kral olur. Oidipus Laios'u öldürür ve karısıyla evlenir, kral olur. Aigisthos Agamemnon'u öldürür. Klytimestra ile evlenip kral olur. Orestes ise Aigisthos'u öldürüp kızı Erigone ile evlenir ve Argos'ta kral olur. Bu örnekleri çoğaltabiliriz, ama yeter sanırım. Bu töre pek eski zamanlarda Anadolu'da da vardı, ama yine pek eski zamanlarda terk edildi. Destan geleneğinde, yani Homeros'un zamanından biraz önceye dek bu

virilmiş, egemenliğinin dokuz yaşında başlamış olduğu yanlışını yapmış olması ise şaşılacak şeydir. H. B., ise yanlışını bulmuş ve çıkarmıştır, Homeros metnini anlayıp doğru yorumladığını gösterir.

* H. B.'nm burada, Tantalos'a neden İzmirli dediği anlaşılmaz. Tantalos Sipylus, yani Manisa dağının ve eteğindeki Magnesia'nın kralı olarak bilinir, İonya'lı değil, Lydia'lıdır. İzmirli demesi genelleme olsa gerek, çünkü başka yazılarında Tantalos ve Pelops'un asıl kaynağını kesinlikle belirtir.

töre süregidiyordu ki, Agamemnon kendi kızı İphigeneia'yı kurban ediyor. Oysa Homeros'ta Troya'da insan kurban edildiğine değgin bir söze rastlanmaz. Ne var ki Atina'da tarihsel zamanlarda bile insan kurban ediliyordu, bilici Epimenides'in verdiği öğüt üzerine. Bu kutsal öldürölüm töresi ne kadar kuşku götürmez bir gerçekse, kralların bu dinsel töreden çok eski zamanlardan beri kaçındıkları da bir gerçektir. Nedeni de kolay anlaşılır, değil mi? Bu işe bulunan çarler arasında en çok baş vurulanı, krala bir vekil bulmaktı. Bu vekil ilk zamanları kralın oğlu idi, örneğin Tevrat'ta İshak (İzaak) gibi Kur'an'da da öyle, sonra kralın yakın akrabalarından biri, daha sonra kralın bir hizmetçisi, son olarak da zaten idama mahkûm olmuş caninin biri. Fakat bu kurban edilişin makbul olması için, kurban edilecek adamın muhakkak kral olması gerekti. İşte bu nedenden ötürü, kurban edilecek adam, kurban edilmezden şu kadar gün önce (bu süre yerine göre değişir, örneğin bir yıldan bir haftaya kadar olabilir) kral ilân edilir, her bakımdan kralın otoritesine sahip kılınır. Emir verir, sözünü geçirir, krallıkla ilgili bütün belirtiler, nişan, tac ve ıvır zıvırı ile donatılır. Tahta oturtulur, büyük şölenlerde yemek yedirilir. Kralın karılarını, odalıklarını kullanır. Bu arada asıl kral ortadan sır olur. Fakat düzme kralın öldürölmesiyle birlikte sanki yeni baştan doğmuş gibi olur. Bunları biliyorsunuzdur ya — neye yazıyorum bilmem. Yukarda yazdığım gibi, bu âyin şu kadar yılda bir yapıldı; fakat sonraları kral için hiçbir külfeti olmayan bu iş her yıl yapılmaya başladı: Attis'i yahut Adonis'i simgeleyen Tammuzluk ya da Damızlık gibi. Fakat bu son işte hayvan kurban ediliyordu, ya da insan biçiminde bir kukla. Böylece her yıl gençleşen kral (harem dairesinin her yıl bir süre başkasınca kullanılması bahanesi) uyruklarının yaşamını, yaratılışın da her yıl yenilenerek besin bolluğu vermesini sağlıyordu. Bu kurban işi bunca basit olmakla

birlikte, bu töre ve törene sonraları başka düşünceler eklendi, söz gelişi günahlardan arınma niteliğini aldı. Hani ya, İstanbul'dayken duymuştum da, sana aman öyle midir değil midir soruver demiştim: yani kuraklık olunca, taştan bir kuklanın denize ya da suya atılması. Önceleri birisi bütün halkın günahlarını üstüne alıyordu, daha doğrusu halk günahları ona yüklüyordu. İşte onu suya atıp boğuyorlardı. Sonra onun yerine bir kukla atıldılar (yani bu, bir «rite de purification» = istifa âyini, bir arınma töresi): vaftis ile abdestin en ilkel biçimi de budur. Bittabi üzerine günahlar yüklenen bir çeşit vur abalıya! Belki de bu kurbanlığa belli renkte bir giysi ya da aba giydiriliyordu, ve yahut da, kurbanlık dövülerek, üzerine tükürülerek ve özellikle tahkir ve hakaret edilerek öldürülürdü.

Şimdi gelelim İlyada'ya. Bizim için ve bir yerde Homeros için Akhilleus bir destan kahramanı, epik bir hero'dur. Ama bu saga'nın kaynağı dinseldir. Akhilleus Peloponezli'lere göre bir tanrıydı. Homer de aşağı yukarı öyle sayar onu, ama Homer Akhilleus'u yabancı da sayıyor. Akhilleus denizcileri koruyan bir tanrıdır aslında. Çok elektrikli geceler, yani fırtınalardan önceki geceler direklerde bir ışık belirir: Latincesi «ignis fatuus»tur, İngilizcesi «will-o-the-whisp», Fransızcası «feu de St-Elme.» Denizciler bu ışığı uğurlu sayarlar. Akhilleus işte bu ışığın ta kendisi bir tanrı sayılırdı. Önceleri — yani tanrı Akhilleus — Karadeniz'liydi. Çünkü Tuna nehrinin Karadeniz'e boşaldığı yerde, uzunca bir ada vardı. (Bak. Kronos'un egemenlik sürdüğü Elysium Hades ülkesine bitişiktir, güneşin hiç batmadığı mutlu bir ülkedir deniyor — zavallı insanoğlu neler düşünmemiş, ben olsam Elysium'u Gökova Körfezindedir derim. — Dostoievsky'de «Les confessions de Stavrougine», bir de «L'homme ridicule»deki iki düşe bak. Dostoievsky de bu cenneti güneyde bir yerde hayal ediyor.) (R. Graves, Vol. I. s. 121 - 31. c.)

«Leuke adındaki Mutlular Adası Karade-

niz'dedir, Tuna ağzının karşısında. Ormanlı, her çeşit vahşi ve ehli hayvanlarla dolu bir adadır bu, orada Akhilleus ile Helena'nın ruhları büyük saygı görür ve Homeros'un dizelerini okurlar...» Bittabi bu şeyleri Homer'den sonra gelenler, Platon, Pindaros ya da Hesiodos yazıyor.

Akhilleus — dudaksız demek, Karadeniz halk efsaneleri arasında dudaksız adıyla ve yahut bu hali imâ eden bir masal — folklore — var mı? Araştırmalı. Bu ad için bir efsane uyduruluyor:* «Thetis doğurduğu altı oğlunun ölümlü yanlarını yakmış» (altı olunca insanın akli hexametron'a gider, yahut beş parmak «daktyl, bir de Priyap, yani erkek tenasül âleti)** — bunun da kaynağı hexametron dansı, yani altı adımlı dans. Allain*** Girit'te Pithikto dansına rast geldiğini söylüyordu. Zihnimi kurcaladı. Kaç kez hopladıklarını sormaya unuttum. Karadeniz danslarının en eskilerinde kaç hoplayışlı oldukları araştırılmalı. Karadeniz'in Bronz çağında büyük önemi var çünkü. Bronz için gereken kalayın büyük kısmı Karadeniz'den geliyordu. Argonaut efsanesi bu çağın sonuna rastlar. Homerik epos'tan öncedir. «Thetis Peleus'tan olan altı oğlunun da ölümlü yanlarını yakmış, onları kendisi gibi ölümsüz kılmak ve her birini Olympos'a yanına alabilmek için. Ama Peleus yedinci oğlunu bütün bedeni daha ateşe değmemişken (yedinciye ve yedi rakkamına dikkat etmeli) onun elinden kapmayı başardı; Thetis ateşte arındırdığı bedenleri sonra ambrasia ile ovuyordu, ama son oğlunun

* H. B., bundan sonra yaptığı İngilizce alıntıların nereden, kimin hangi eserinden olduğunu belirtmiyor. Hâlâ Gilbert Murray'dan faydalandığı olasıdır.

** H.B.'nin sonraları uzun uzadıya konu edineceği hexametron'dan ilk kez burada söz etmektedir mektuplarında.

*** Allain dediği, o sıralarda Türkiye'deki tarikatlar üzerinde araştırmalar yapmak için Türkiye'ye gelmiş olan Fransız yazarı Allain Gehrbrand'dır.

ateşe değmemiş aşık kemiğini bu yüzden ölümlü kıldı» (aşık kemiği bir de mafsal kemikleri önemlidir, çünkü falcılıkta bakla yerine kullanılırdı). «kocasının bu araya girmesine kızan Thetis ondan ayrılıp denize döndü» (dikkat et bir deniz tanrısı olan Akhilleus deniz tanrıçası Thetis'in oğlu olacak bittabi). «Oğluna Akhilleus dedi, çünkü dudaklarını göğsüne daha değdirmemişti.* Peleus oğluna devin iskeletinden aldığı yeni bir aşık kemiği koymuş, fakat orasının ölümlü olmasını önleyememiş.» Belli ki bu, uydurma. Thetis'in Akhilleus'u ve topuklarından tutup Lethe ırmağında yıka-dığı ve topuklarını tuttuğu yerin suyla ıslanmadığı için, topuğundan vurulup öldürüldüğü söylencesinden daha öncedir bu yukarda anlattığım söylence.

Akha kara kuvvetlerine Agamemnon, deniz kuvvetlerine ise Akhilleus' kumanda ediyordu** — Akhilleus homerik saga'ya girmezden önce bir Pelasg kutsal kralı idi. Akhilleus'un Leuke adasına naklinin miti şudur: «Akhalar ölüsüne oyunlar düzenlemişken, Thetis Akhilleus'un ruhunu ateş yığınının üstünden alıp Leuke adasına taşıdı; Tuna nehrinin ağzının karşısında bulunan, vahşi ve ehli hayvanlarla dolu bu ada şimdi ona kutsanmıştır.» — Akhilleus'un bir sürü tapmağı vardı, örne-

* Akhilleus'un klasik sonrası zamanlarda yapılan etimolojisine göre bu ad A-keilos'tan gelmez ve dudaksız anlamına gelir. Oysa bu açıklama uydurmadır, sözcüklerin hepsinde Akhilleus'un etimolojisinin bilinmediği kayd edilir. H.B., kendisinin de uydurma dediği bu efsaneyi nerden naklediyor? G. Murray'den olmasa gerek.

** Böyle bir olgu İlyada'da kesinlikle yoktur, Akhilleus Myrmidon ordusunun başındadır ve bu ordu öbür Akha komutanlarından epey ayrılmaktadır, hatta Troya önündeki Akha'lar kampında uzak bir yerde yer almış bulunmaktadır. Tabii İlyada'ya göre, ne var ki H.B., burada söylediklerini İlyada'dan başka kaynaklara dayanarak söylüyor. Bu kaynakları ne yazık ki yeterince bildirmiyor.

ğin* asıl egemenlik alanı Marmara denizi ile Karadeniz'di, oralarda deniz yolculuğu onun koruyuculuğu altında olurdu. Sigeion burnu, yani Bağazların Ege'ye çıkışında denize uzanan toprak parçası üstünde bulunan Akhilleus'un gömütü Boğazları korumaktaydı. Borysthenes, yani Dniepr ırmağının ağzında uzun bir dil Akhilleus'un taş ocağı diye adını taşımaktaydı. Olbia kentinde de «Pontos'un efendisi» diye kendisine tapılırdı. Ama asıl egemenlik alanı Tuna ağzının karşısındaki Leuke adasındaydı. İnsanların oturmadığı bu ormanlık, kuş dolu adada Akhilleus'un bir tapınağı vardı, kurbanlar, sunular sunulurdu kendisine. Ama oraya çıkan denizcilerin ancak bir gün adada kalmalarına izin verilirdi, gece olmadan adadan ayrılmaları gerekirdi. Akhilleus kimi zaman tapımına gelenlere görünür, «paian» denilen zafer türküsünü söylemiş. Orada bir tanrı sözcüsü de herhalde denizcilere öğütlerde bulunurmuş. Fransız yazarının «Pantos'un efendisi» diye çevirdiği bu «pontarkhes» sözcüğü düşündürücü, herhalde Karadeniz'in efendisi değil de, genellikle denizin efendisi anlamında olsa gerek, çünkü pontos aslında deniz demektir. Paian söylemesine gelince, Elysium'un Hyperboreliler ülkesinde olduğu sanılıyordu. Ölen kutsal kraların ruhları... ** Size bu işler karışık gelir — yahu o zamanki insanlarda lojik aramayın. Hem kutsal kralın ruhu vekilinde yenilenir, hem de öleninki, eğer hoş bir adamsa, Elysium'a gider. Gider ama kim götürür? Bir söylenceye göre turna kuşları. Onlar sonbaharda, kış başlangıcında kuzeye giderler ve iki notalı acı bir ses çıkartırlar. İşte «paian» da odur. Bir yerde okuduğuma göre, bir sürü deniz kuşu, karabatak, martı soyundan başkaları, yabani kaz, kuğu, ördek Tuna ağzına giderlermiş. Akhilleus'un ruhunu onlar oraya taşımışlardır. Pe-

* Bu kez H.B. Fransızca bir metin kopya etmektedir. Acaba nerden alınmış bir metindir bu?

** Burada H.B., büyük bir parantez açıp tümceğini bitirmez.

lasg ya da Leleg efsanesi demiştim. Pelasg da deniz insanları demek bir bakımdan. Zaten «thalassa» sözü grekçe değil, Minoen bir söz. Grek denilenler buraya geldikleri zaman denizi ilk kez görüyorlardı ve ona «pontos» adını taktılar. Bu, incelenmesi ve kanıtlanması gerekir bir teoridir. Fakat Akhilleus'un bir tanrı sayıldığı muhakkak.

şimdi edebî kıyafetinin altında «Akhilleus'un öfkesi» yani İlyada'nın konusunun altında gizlenen eski saga'ya gelelim. Patroklos ölüyor. Bu ölüm Akhilleus'u aktif sahadan, edim alanından uzak duruşuna, çekilişine bir son veriyor. Patroklos ölünce Akhilleus savaş meydanına dönüyor. Bu noktada İlyada'nın ta göbeğindedir. Patroklos ölmezden önce Akhilleus'un silahlarını, yani belirtilerini takınıyor. Yani Akhilleus'un rolünü, kutsal kralın, tanrısal insanın rolünü oynayarak ölüyor. Ölümünün özellikleri bir savaştan çok, bir kurban edilmeye benziyor. Yani âyindeki tanrının öldürölmesi — ya tanrının yahut vekilinin ölmesi demek istiyorum. Ne var ki bir kurbanın öldürölmesi —o çağlara göre— aynı zamanda bir günah oluşturunurdu. Bu öldürme işine katılanların bütün dikkati işledikleri bu günahın tehlikeli sonuçlarından kendilerini korumaktı. Söz gelimi bir boğa kurban edilecek değil mi, bu işin bütün sorumluluğu boğayı kesen balta-ya yüklenilirdi (bunun biraz Labrys baltasıyla ilişkisi vardır, ama bir yere kadar) Balta mahkemeye çekilir. Muhakeme sonunda balta mahkûm olur ve kemali resabetle balta sürgün edilirdi. (Allah vere de atomik bomba için aynı işlem yapılmasa!) Fakat bu işte çoğu kez sorumluluğu elden geldikçe çok insanlar arasında dağıtmak yoluna gidilirdi. Böylece bu işten doğacak tehlike de paylaşılmış olurdu. Sonra asıl suçluyu kalabalık içinde bulmak güç olacaktı. Bunu Patroklos'un öldürölmesinde de görüyoruz. İlk önce Apollon vurur Patroklos'u ve adamın silahlarını yere düşürür, sonra Euphorbos çıkar ortaya ve onu yaralar, Hektor da işi tamamlar. — Epik vakanın altında eski kurban töresinin sezilmesi güç değildir. Tanrının vekili tanrı silah-

larını ve başkaca takıntılarını taktıktan sonra ölür, bunun üzerine tanrının kendisi hemen dirilip ortaya çıkar. O da Akhilleus'tur. Şimdi İlyada'nın XVIII'nci bölümünü oku (dize 203 vd.):

*Zeus'un sevdiği Akhilleus de kalktı yerinden
Athene onun çalımlı omuzlarına püsküllü*

*Kalkanı atmıştı,
altın bir bulutla sarmıştı başını, çepeçevre,
gövdesinde ışık saçan bir alev yakmıştı.
Duman nasıl ağarsa bir şehirden göklere doğru,
düşmanla kuşattığı uzak bir adada*

.....

*Akhilleus'un başından da tıpkı öyle
bir ışın yükseliyordu göğe doğru.*

*Akhilleus aştı duvarı, hendeğin önünde durdu,
Durup bağırdı, öte yandan haykırdı Athene.*

Bu işte kutsal Akhilleus'un dirilmesi. Akhilleus ışığı, o fırtınalı gecelerin ışığıdır, o korkunç kalkan da Aigis, fırtınanın belirtisi. O elektrikli ışık, yani direğin tepesindeki ışık da fırtınada yolculuk eden denizcilere tanrı tarafından korunduklarını bildirir. Bizim denizciler de bunu uğurlu sayarlar, hemen şükranla kelime-i şahadet getirirler. İşte tanrı kendisine sadık olanları, nurdan bir tuğ salarak direğin tepesine, koruyacağını haber verir. Akhilleus'un on iki gün çekilmesi, iki kral yahut sultan arasındaki aralıktır. Bu aralık on bir on iki gün olurdu çoğu zaman. Yani kamerî sene ile şemsî sene arasındaki gün farkı ki düzine oradan gelir. Bu iş «muharrem ul haram» ile, yani o günlerde oruç tutulur, eğlenilmez falan filan. Aynı zamanda paskalya ile ilişkisi vardır. Paskalyadan önce perhiz edilir, sonra İsa dirilince, ki Adonis'in dirilmesidir, kış tesaviülleyl u venneharında yumurta yenilir. O yumurta dünya yumurtasıdır, hani Zeus Leda ile (ki tanrıça Leto'dur) çiftleşir de yumurta doğurur. Helene çıkar. Efsane Kybele'den alınmadır (Anadolu Tanrılarında bahsedilecek). Neyse vaz geç! Bana amma da yazdırdınız yahu! Şimdi okuyun öyleyse! Yazmak okumaktan güçtür, asıl siz benim canıma okudunuz. Merhaba. Ne diyorduk?

Leda yumurta doğurur, çünkü Zeus kuğu biçimine girer. Bu kuğunun da Leuke adasında Akhilleus'un ruhunu taşıyan turna ve bunun gibi deniz ve su kuşlarıyla akrabalığı vardır. Şimdi onu anlatmak için elli sayfa mı yazayım? (O zamanın Sokrat ve Bokratı olan mitolog bilginler içinden civciv diye güzel Helena'lar çıkan yumurtalar yumurtluyorlardı, şimdiki akli evveller gibi atom bombası yumurtlamıyorlardı ya!*) Akhilleus'un çadırına çekildiği on iki gün içinde, saltanatından çekilen kutsal kral gibi, arkadaşlarından, karılarından uzak duruyordu. Sonra bundan önce birçok küfürler savruluyor. Bu kavga, halkı günahlarından kurtaracak olan küfürlerin edebî plana alınmasından başka bir şey değildir. Velhasıl İlyada'nın anahtarı Akhilleus'un takıntılarıyla, belirtileriyle ölen Patroklos olayıdır. Hektor'un ölümü de aynıdır. O da Akhilleus'un zırhları, tolgası falanı filanıyla ölür. Bu sorunu daha fazla açıklamayayım. Aslında Patroklos Lokris'lidir. Lokris'ten bakireler Troyaya giderlerdi. Sonra da Patroklos bir cinayet işleyerek geliyor. Akhilleus'un babasının yanına, yahut daha doğrusu Peleus onu getiriyor. Bu olay İlyada'da XXIII, 85-90'da açıklanır: (Patroklos'un ruhu konuşur).

*«Opoeis'ten beni size Menoitios getirmişti,
ufaktım, bir kaza çıkmıştı elimden,
öldürmüştüm Amphidamas'ın çocuğunu,
yapmıştım bu deliliği istemeye istemeye...»*

Yani adam öldürmüş olan biridir Patroklos. Bunu da önce açıklamıştım. İşte bu efsane «pe-lasg»dır. Fakat Homeros zamanında katiyyen insan kurban edilmezdi. Oysaki karşı tarafta, yani Yuna-

* Bu parça H. B.'nin düşünme sürecini iyice ortaya koyar, Patroklos'un ölümünden başlayıp birçok mitoloji alanlarında birbiriyle ilişkili gördüğü olguları nasıl arka arkaya sıraladığı ve birinden birine (kendi deyimiyle) hopladığı, birçok şeyleri aydınlattıktan sonra kesilmiş sanılan ipucunu yine ele alıp, asıl konusuna bağlantılar kura kura vardığı.

nistan'da insan kurban ediliyordu. Anladığıma göre bunun benim tarafımdan söylenmesi yeter değil, zaten neye olsun? Homer W. Smith'in «Man and his Gods» kitabından alıyorum: «Tanrılar hiçbir zaman tam anlamıyla olumsuz değillerdi. Ra ihtiyarlayınca kemikleri gümüşe dönüşmüş... Osiris, Tammuz, Adonis, Attis ve onlar gibileri zorlu bir ölümle ölmüşler, sonra da yeniden dirilmişlerdi. Zeus Girit'te gömülü idi, Apollon ile Dionysos Delphoi'da, Kronos Sicilya'da, Hermes, Aphrodite ve Ares'in gömüleri ise Kıbrıs ve Trakya'da gösteriliyordu... Grek tanrıları tanrısal ambrosia ve nektar ile genç olarak korunuyordu (yalnız Homeros bir yerde tanrılar kimi zaman nektar yerine Maionia'nın yani Nif (Nymphaion) şimdi Kemal Paşa ovasının şarabından içerlerdi, diyor). Bu yaşlanan tanrıların her biri bir birey değildi aslında, babalığını taşıdıkları birçok yeni kralın kendilerine katılmasıyla bir sürekliliği simgeleyen kişilerdi... Çok daha sonraları Yunan yazarları tarihsel doğruluğu ortaya çıkarmak amacıyla insan kurbanlarının daha çok büyük bunalım dönemlerinde yapıldığını belirttiler. Pausanias ile Porphyrios kuraklık ve kıtlık zamanlarında Lykeios dağının tepesinde Zeus'a insan kurban edildiğine ve bu törenin İsa'dan sonra ikinci yüzyıla kadar sürdüğüne tanıklık ederler. Porphyrios* ayrıca Tenedos, Salamis, Atina ve Sparta'da da insan kurban edildiğine dikkati çeker. Pausanias'a göre Sparta'da çocukların Artemis sunağı önünde kamçıyla dövülmeleri de kurra ile çekilmiş bir adamı kurban etme töresinin yerine geçmiştir. Themistokles Sala-

* Pausanias, İ. S. İkinci yüzyılda Manisa'da doğmuş ünlü bir gezgin ve yazar; «Yunanistan'ın betimlenmesi» adlı 10 bölümlü eseri antik dünyanın bütün anıt ve sanat eserlerini saymakta, ayrıca da tarihsel tablolar çizmektedir. — Porphyrios İ. S. üçüncü yüzyılda yaşamış bir bilgin ve filozoftur. Plotinos'un öğrencisi olup, Neoplatoncu felsefenin ateşli sürdürücülerinden biri ve özgün değilse de çok sayıda eser yazmış bir adamdır.

mis savaşından önce üç Pers esirini Dionysos'a kurban etmiş, Epimenides ise Atina'nın arınması törenlerinde birçok gencin kurbanını buyurmuştur. Birçok bilginlerin ileri sürdüğüne göre Atina'da veba, kuraklık, kıtlık gibi durumlarda kurban edilebilmek üzere kast dışı kimselerin devletçe beslendiğı bir olguymuş; bu kurbanlıklardan bir erkek bütün erkek yurttaşlar adına, bir kadın da dişi yurttaşlar adına kesilir ya da vur-abalıya işlemine uğratılmış — Şimdi gelelim Robert Graves'in «The Grek Myths» kitabına: «Poseidon'un Aiolia'lı tapıcılar arasında bir tay kurban etmek töresi vardı, fakat Arkadia'nın (Arkadia Mora yarımadasındadır) geri kalmış yörelerinde ta Hıristiyanlık çağına dek erkek çocukları kurban edilir ve yenirdi.» Homeros'un insan kurban eden bu barbar Akhaları yadırgadığı besbelli, İlyada metninde bile Akhilleus Patroklos'un ölümü dolayısıyla şöyle der (II. XXIII, 20 vd):

*«Verdiğim sözleri yerine getireceğim şimdi:
sürükleyeceğim Hektor'u buraya,
itlere çiğ çiğ parçalatacağım onu,
boğazlayacağım odun yığınının önünde
Troyalıların on iki körpe çocuğunu,
öylesine büyük yüreğimde öfke.»*

Ve ırmak kıyısında diri diri yakaladığı on iki Troyalı genci, (bkz. II. XXI, 27) Patroklos'un mezarı yahut yakılacağı ağaç kümesinin üstünde boğazlar. Bak. Prof. Guthrie ne diyor: «Şair (yani Homeros) anlamını anlamadığı ve herhalde onaylamadığı bir olayı anlatmaktadır.» Yine Homeros'un dizelerini zikr eder (II XXIII, 174-76):

*kesti Akhilleus iki köpeğın boğazını, attı yığına,
yanlarına on iki Troyalı çocuğı da kattı
on ikisini de tunçla öldürdükten sonra.
Yüreğinin tek isteğı canlarına kıymaktı.**

* Burada ilginç bir sorun çıkıyor ortaya: H.B., yukarıdaki dizelerin herhalde Guthrie tarafından yapılmış İngilizce çevirisini vermektedir. Bizim «Yüreğinin tek isteğı canlarına kıymaktı» diye çevir-

«Bu 'evil deeds'i Homeros kendi söylüyor, yani bu yapılan işi Homeros fena görüyor.» Sonra yalnız Palamedes meselesi değil, bir de Penthesileia işi var. Penthesileia Troyalılara yardım için gelen Amazon kraliçesi imiş. Robert Graves'den naklediyorum gene: «Birçok Yunanlıların anlattığına göre, Penthesileia savaşta çok yararlık göstermiştir, birçok fırsatlarda Akhilleus'u savaş meydanından püskürtmüş ama sonunda Akhilleus kargısını ona saplamış, ölü bedeninin güzelliğine vurulmuş ve olduğu yerde ölüsüyle çiftleşmiş»* Robert Graves bu açıklamayı şu eserlere dayandırıyor: Eustathius on Homer p. 1696; Apollodoros, Epitome v. 1 - 2; Rawlinson; Excidium Troiae. — Graves başka bir yerde şunları yazıyor: «Penthesileia İlyada'da geçmez, ama ölüsünü kirletmesi homerik destana özgü olacak, çünkü birçok klasik metinler ondan söz etmektedir; onunla ilgili bölümün Pisistratos tarafından atılmış olması olasıdır.»** Schliemann tarafından kazılan Troya'lıların ikincisi

diğimiz dize «year evil were the deeds that he advised in his mind» diye çevrilmiş İngilizceye, aslı İlyada'da sık sık geçen bir deyimdi: kötülük, kötü işler tasarlıyordu kafasında, yani ölümlerini tasarlıyordu. Bu kötü sıfatı geneldir, Homeros'un kendi bir değer yargısını taşımayabilir, nitekim İngilizce bir komanterde şöyle deniyor: «yüreğinde kötü şeyler tasarladı» tümceğinde «kötü» kurbanlar açısından söylenmiştir. Şairin bu edimi kınadığı anlamına gelmez (Homer, İliad, ed. Leaf and Bayfield, London 1956, cilt II, s. 549).

* H.B.'nin burada sözünü ettiği tümceler Robert Graves'in «The Greek Myths», vol. II. s. 314, 164'de bulabildim.

** aynı eser, s. 319, 164, ii — H. B.'nin bunca benimsediği bu Pisistratos'un sansür sorununun asıl kaynağı belli ki Robert Graves'tir. Ne var ki buradaki kanıtlaması bence bir tuhaf ve epey tutarsız: Penthesileia'nın adı gerçi İlyada'da hiç geçmez, ama Amazon kraliçesinden birçok klasik me-

ve altıncısı savaşla alınıp talan edilmiş. İkinci Troya'nın alınışı tarihi Hititlerin kuvvetli oldukları istilâ devrine rastgeliyor. Güya o zamanlar Amazonlar Troya'ya saldırmışlardı. Amazonların yurdu diye bilinen her yer aynı zamanda Hititlerin yurdu. Amazon efsanesinde sözü geçen her yere Hititlerin de varmış olduğu anlaşıyor. Amazonların varmadığı yerlere Hititler de varmamış oluyor. Homerik Troya altıncı Troya'dır* Priamos belki Hititlerden yardım istemiştir. Penthesileia efsanesi de bu vakadan doğmuştur.

1'nci sayfadan 25'inci sayfaya kadar olan bölümü, 25'inciden 50'inciye kadar olan bölümden sonra yazdım, yani bu yazının ikinci bölümü birincisinden önce yazılmıştır. Önceden üçe ayırmıştım konuyu kafamda:

1. Homeros'un İlyada ve Odise'den başka eseri yok mu?
2. Bu iki eser değiştirildi mi?
3. Homeros'un sempatisi kimden yanadır?*

Greek Myths, by Robert Graves, Voll. II, s. 297

Kent (yani Troya) düşmeyecek, eğer Troilos yirmi yaşına varırsa diye tanrı sözü vardı. Kimi de der ki Akhilleus Troilos ile savaşırken ona tu-

tinler söz ettiğine göre İlyada'dan alınmış olmalıdır. Neden? Homeros'a bu karışık ve çok sonraki bir toplum düzeninin belirtileri hiç uymamaktadır, eski destanın saflığı, arılığı ile bağdaşmamaktadır. Bunlar Homeros denilen ozandan sonraki bir dönemde ortaya çıkmış destanlar çemberiyle ilişkili olsa gerek. Bkz. İlyada önsözü, s. 33 vd.

* Bunun artık kesinlikle ileri sürülemediği Blegen kazılarında ortaya çıkmıştır. Bkz. İlyada Önsözü.

** Bundan sonraki (26 - 50) sayfalarda H.B., gene başkalarından alıntıları siyah kalemle, kendi düşüncelerini kırmızı kalemle yazmaktadır. Ne var ki, daha önce yazılmış olan bu bölüm hemen baştan başa alıntıdır. Çoğu da İngilizce'dir. Elden gelince çevirerek veriyorum.

tulmuş ve «Seni sevmeme boyun eğmezsen, seni öldürürüm» demiş. Troilos da kaçmış ve Thymbra'lı Apollon tapınağına sığınmış; ama Akhilleus tanrının gazabına aldırmayarak ve Troilos da yanaşmadığı için, onu sunağın üstünde vurmuş; aynı yerde kendisi de can verecekti bir süre sonra.

/ Robert Graves bu sözlerine me haz olarak, «First Vatican Mythographers. Tzetzes; On Lykophron 307 gösteriyor /

/ **Tzetzes:** (Texts and Studies (Oxford) — (İ. S. 1110 - 1180 yıllarında yaşamış Bizanslı bilgin, çeşitli yazınsal ve tarihsel konuları içeren uzun bir şiir yazmış, burada 400'den çok antik yazardan alıntı vermiştir. Ayrıca değerli bilgi veren bir İlyada komanteri de yazmıştır.*

Greek Myths, by Robert Graves, Vol. II, s. 297

...Başkaları der ki Akhilleus Troilos'u tapınağın kutsal çevresinde atlarını sürerken kargılamıştır, ya da onu güvercin armağan edeceğim diyerek dışarıya çekip öldürmüştür. Troilos kaburga kemikleri ezilmiş ve yüzü yara bere içinde mosmor olarak can vermiş. Böyle kaba, hayvanca biçimde kirlenmiş onu Akhilleus. Ama öldürülmesinin biçimi ne olursa olsun, nedeni Akhilleus'tur ve Troyalılar Troilos'a Hektor'a acındıkları kadar acınmışlardır.

/ R. Graves bu sözlerine me haz olarak şunları gösterir: /

Eustathius on Homer's İliad XXIV, 251, s. 1348;

* Önce R. Graves'in, sonra da H.B.'nin Homeros'tan bunca yüzyıl sonra yaşamış bir Bizanslı sözüm ona bilginin savlarına dayanarak bu çirkin, Troilos öyküsünü İlyada'dan bilmeleri şaşılacak şeydir. İngiliz yazarı bu Troilos işinde herhalde Shakespeare'in etkisinde kalıyor, ama H. B., Akhilleus'un İlyada'da canlandırılan kişiliği ile bu çeşit sapıklıkların bağdaşmadığını nasıl görmemiştir?

— Tzetzes üstüne bilgi, The Oxford Companion to Classical Literature, s. 418'den alınmadır.

Servius on Virgilss Aeneid 478 (Servius'un Vergilius'un Aeneis'ine yazdığı komanter); Dictys Cretensis V. 9.

Eusthatius(gene The Oxford Companion to Classical Literature'den alınma s. 418 19) İ. S. 12.'nci yy. Selânik piskoposu, Homeros üzerine önemli bir komanter yazmış, kendi çevresindeki manastır kitaplıklarını korumağa çalışmıştır. Oysa Frank'ların 1204 yılında Konstantinopolis'e akınları ile kitaplıkları korumak zor iş olmuş, birçok el yazması da böylece yitirilmişti.

Servius (a.e., s. 491) Servius Marius Honoratus — İ.S. 4'üncü yy. da yaşamış Romalı bir gramerci, Vergilius'un eserlerine yazdığı bir komanterle ün salmıştır. Biri kısa, biri daha uzun olarak kaleme alınmış olan bu açıklamalar yazarının tarihsel, yazınsal, dinsel ve genellikle antikite ile ilintili bilgisinin çokluğu ve derinliği bakımından değerlidir.

Dictys Cretensis — yani Giritli Diktys — (a.e. s. 145) Söylentiye göre Idomeneus ile birlikte / efsaneye göre Idomeneus Minos'un torunudur, Troya savaşında Giritlilerin baş komutanıdır. / Troya savaşına gitmiş, orada olayların bir güncesini yazmış. Bu günce aslında Fenike harfleriyle yazılmamış da sonraları imparator Neron zamanında Yunan harfleriyle bir daha kopya edilmiş. İ. S. 4'üncü yy. da da Qiintus Septimus adında bir Romalı «Ephemeris Belli Troiani» (Troya savaş güncesi) diye bu Diktys'ün yapıtı olduğunu ileri sürdüğü lâtince bir metin yayınlamıştır.*

* Görüldüğü gibi, R. Graves'in savını kanıtlamak için baş vurduğu kaynakların hepsi, klasik çağlardan çok sonralarıyla ilintili pek güvenilmez görülen kaynaklardır. Ne var ki H. B.'nin, bu kaynakları araştırıp haklarında kısa bilgi vermesi bizim için ilginçtir.

/ Sabahattin, Shakespeare'in «Troilus and Cressida» adlı oyununu çevirdiğine göre, onun için Robert Graves'de Troilus üstüne verilen bilgiyi buraya alıyorum. /

Robert Graves, Greek Myths, vol. II. s. 297, 162 h,

Troilus Cressida'ya âşıkmiş, Cressida ise Calchas'ın güzel kızı. Calchas Troyalılara ihanet edip Grekler'in safına geçince Cressida Troya'da kalmış ve babasının ihanetine katılmadığından saygın bir kişi olarak Troya'da yaşıyormuş. Ne var ki Calchas Troya'nın düşeceğini bildiğinden Agamemnon'dan kızının geri verilmesi için Priamos'a baş vurmasını dilemiş. Priamos da büyük bir insanseverlikle kızı babasına vermeye razı olmuş. Briseis birçok Troyalı prenslerin eşliğinde Greklerin karargâhına götürülmüş. Ama bu güzel kız Troilus'a bağlılık andlarına karşın, Greklere geçer geçmez Argos'lu Diomedes ile ilişki kurmuş...

/ Robert Graves bu sözlerine kaynak olarak Benoît, «Le roman de Troie» yi gösteriyor. Bu noktada konumuzun dışındadır, fakat Sabahattin o Shakespeare piyesiyle ilgilendiğinden, bu işin nasıl olduğunu açıklayayım: İlyada'da böyle bir olaydan söz edilmez. Dares Phrygius'un gülünç bir eseri Benoît de Saint Maure tarafından «Roman de Troie» diye şişirilmiştir. Bu adam Briseida ile Troilus arasında bir aşk uydurdu. Guido delle Colonne «Historia Trojana» diye bir yapıtında Briseida'yı Criseida'ya çevirdi. Onun ardı sıra Boccaccio aynı konuyu «Filostrato» diye ele aldı. Konu ondan sonra Chaucer tarafından yazıldı. Oradan Shakespeare'e geçti. Burada dikkat edilecek nokta, bu yazarların hepsi de okumuş insanlardı, hepsi de homerik epos'un etkisi altında Troyalıları Akhalara kıyas daha insan ve sempatik bulmaktadırlar. Bak şu bibliografya'dan bu sempati nasıl belirliyor: / Troya savaşıyla ilintili ortaçağ efsaneleri kendilerinin Troya'lılardan geldiğini ileri süren Latin'lerin yapıtlarına dayanmaktadır. Böylece şövalye romanlarının ideali Akhilleus'tan çok Hektor

olmuştur. İngilizce kaynakları da bu ideali benimseyip işlemişlerdir.*

/ Bir mit'in başka başka söylenceler doğurması, başka başka zamanlarda anlatanların uygarlaştıklarını ve insanlaştıklarını gösterir. Söz gelimi önce İphigeneia mythos'u anlatılır, nasıl kurban edildiği bildirilir, sonra gelenler bir insan kurban edilmesi gibi bir olaydan tiksiniyorlar, o zaman oğlunu öldürmek üzere olan bir peygambere tanrı tarafından çocuk yerine bir koyun gönderilir ve o koyun kurban edilir. İphigeneia mythos'unda da aynı süreç görülür: aynı söylencenin daha sonraki bir anlatımında, tanrıça Artemis'in genç kızı kurtarmak için sunağa bir keçi** indirir gökten. Aynı hal Apollon ile Marsyas söylencesinde ve başka bir sürü söylencede görülür. Ben bu Troilos söylencesinin doğru olduğunu söylemiyorum, fakat Homeros'un kendisini yabancı saydıkları insanların kahramanları Akhilleus'un kahramanlığına böyle bir davranışı yakıştırdıklarını ve seviyelerince bu söylemle onu övdüklerine inandıklarını ileri sürüyorum. Ve Homeros'un onların bu halinden tiksindiğini...*** Düşünün Akhilleus adamı arkadan tutup kendine öyle çekiyor ki kaburga kemikleri ça-

* Troilus and Cressida'nın kaynakları besbelli ki ortaçağ şövalye romanlarından gelmez. H. B., bunu belirttiği halde, nasıl oluyor da İlyada'da hiç sözü geçmeyen, daha doğrusu İlyada'da Briseis olarak geçen bir kızı Kalkhas'm uydurma bir ihaneti öyküsüne bağlayıp Homeros ile ilintili gösteriyor; buna da şaşılır. Cressida ayrıca Briseis'ten değil de Khryseis'ten uydurulmuş bir addır. The Oxford Classical Dictionary'de (s. 1097) bütün bu Troilus Cressida masalının klasik metinlerle hiçbir ilişkisi olmayıp, Ortaçağ şövalye romanlarından alınmış olduğu belirtilmektedir.

** Keçi değil, geyiktir.

*** Burada H.B., ne demek istiyor, belli değil, olduğu gibi aktarıyorum.

tır çatır kırılıyor. Şimdi neden bu anlatımı kabul ettiğimi açıklayayım, çünkü tanrılar Olympos'lu olunca hepsi de kulampara olarak gösterilmiştir. Şimdi burada birkaç örnek verelim./*

Robert Graves, Greek Myths, vol. I, s. 78

Bir Sparta'lı genç olan Hyakinthos'un da öyküsü vardır: Hyakinthos öyle güzelmış ki, yalnız ozan Thamyris —ki ilk kez kendi cinsinden birine vurulmuş bir adammış Thamyris— değil, tanrı Apollon da gönül vermiş ona — Apollon da erkek olarak bir erkeğe tutulan ilk tanrıdır. Apollon Thamyris'i kendisine ciddi bir rakip olarak görmemiş ve ozanın Musa'lardan bile üstün olduğunu ileri sürerek böbürlendiğini duyunca, gitmiş bunu Musa'lara bildirmiş, onlar da Thamyris'i gözlerinden ve sesinden yoksun etmişler. Ama bununla kalmamış, Batı Rüzgârı da vurulmuş Hyakinthos'a, birgün Apollon'un delikanlıya disk atmasını öğrettiğini görünce, diski yarı yolda yakalamış ve bir üfürmeyle Hyakinthos'un kafasına indirmiş, genci öldürmüştü. Hyakinthos'un toprağa damlayan kanından adını taşıyan sümbül çiçeği bitmiş.

/ R. Graves bu sözlerine kaynak olarak şu yazarları gösterir: Homeros, İlyada II, 595 - 600; Lukianos, Tanrılar Diyalogları. 14; Apollodoros, 1, 3. 3; Pausanias iii. 1.3/**

/ Robert Graves, a.e., s. 81, 1.8'de Hyakinthos

* Bu çeşit savlar ne yazık ki bilimsel olabilecek hiçbir esasa dayanmamaktadır. H. B., mythos'lara tarihsel oluşum ve gelişim içinde eklenen kimi motifleri bir tüm olarak almakta, çeşitli söylence anlatımları arasında hiçbir ayırım yapmamaktadır.

** İlyada'daki parça şöyledir:

Musalar buluşmuşlardı eskiden Dorion'da
keseceklerdi Trakyalı Thamyris'in şarkısını,
Oikhalia'dan gelmişti Thamyris
kendine güveniyordu, övünüyordu
Kalkanlı Zeus'un kızlarını, Musaları bile
yenerim diyordu şarkı söylemede.

söylencesine benzeyen Narkissos söylencesine de değinir. Bilindiği gibi, Ekho ile Narkissos öyküsü şairlerce çok işlenmiş, özellikle Latin şairi Ovidius'a konu olmuştur. (Ovid. Dönüşümler, III, 341 - 401) Narkissos da tıpkı Hyakinthos gibi bir çiçeğe dönüşür, nergis./

İlk bakışta duygusal bir öyküden ileri gider gibi görünmeyen Hyakinthos efsanesi sadece bir çiçeğin adını açıklamak için uydurulmuş değildir, başka bir adı Narkissos olan Giritli bir çiçek-tanrı ile ilintilidir. Bu yarı-tanrının tapımı Mykene dönemi Yunanistan'a alınmış ve Girit, Rodos, Kos, Thera ile Sparta'da yazın son ayma Hyakinthios, yani Hyakinthos ayı denmiştir. Dor boylarınca tapınılan Apollon da Hyakinthos'un adını benimsemiştir.

/ W.K.K. Guthrie, «The Greeks and their Gods» kitabında şöyle diyor: /

Apollon'un Asya kaynaklı olduğu Yunanistan anakarasındaki tapım merkezlerinden hemen hepsinde oraya sonradan gelmiş bir tanrı olarak görüldüğünden anlaşılır. Delphoi'de böyle olduğunu Grekler kendileri kabul ediyordu, ama başka yerlerde de tapımı başka bir tanrının elinden aldığı görülür (/Hyakinthos'tan söz etmek istiyor/). Gerçi bu olgunun kendisi tanrının nerden geldiğini belli etmeye yetmez, ama bayramları ve törenleri tüm Yunanistan'da orantılı olarak az olduğu halde, Küçük Asya'da daha fazla ve daha sıktır. En önemli kutsal yerlerinden kimileri Asya toprağındadır, tan-

Onlar da kızdılar, kör ettiler onu,
çalgı çalmayı unutturdular ona.
tanrısal şarkıyı aldılar elinden

Görülüyor ki öyle doğadışı ilişkilere en ufak bir değinme yok Homeros'ta. Pek gelişmiş, kötüye doğru gelişmiş çağlarda Homeros'u ne de onun kendi çevresinin insanları gibi normal gördüğü tanrıları ve kahramanları. Daha sonraları kendileri üstüne başka türlü masallar uydurulmuşsa, tanrılar ne yapsın, Homeros ne yapsın?

rının başlıca ek-adları da buralardan gelmedir. Patara bu merkezlerden biridir ve Lykia'dadır.

— Bundan sonra H.B., yine İngilizce çevirileri ile verildiği, Vergilius, Horatius ve Ovidius'tan örnekler vermektedir, bu dizelerde Apollon'a «Dardanos'lu», «Lykia'lı», «Patara'nın efendisi» ve «Patara'lı» denmektedir. —

/ Yine Guthrie'ye dönüyorum: / Tanrının en ünlü bilicilik merkezlerinden biri olan Didyma Miletos'a yakın olup Karia'dadır. Biraz daha kuzeyde, İonya'da Klaros tapınağı bulunuyordu. O da Didyma kadar ünlüydü. Aiolia'da, Gryneion'da (Çandarlı Körfezinde) de bir bilicilik tapınağı vardı. Yunanlıların yerleşmiş oldukları yörelerde daha önceden tapınılmayan bir tanrının Greklerce alınıp Yunanistan'a götürülmesi olası değildi. Demek ki Apollon Grekler Anadolu'ya gelmeden önce de o yörede tanınıyor, tapım görüyordu. Pausanias Didyma ve Klaros tapım yerlerinin eskiliğine tanıklık eder (Paus. vii, 2.4 ve vii, 3.1). Bu konuda hiçbir kanıt kaynağın varlığını kesinlikle belgeleyemez, ama belgelerin ve kanıtların çokluğundan kesin bir sonuca varılabilir; bu bakımdan Apollon'un Anadolu kaynağı olduğuna güvenle bakılabilir. / Apollon'un İonyalıların yerleştikleri kıyılarda da tapım gördüğüne değindikten sonra şöyle der: / Ama Apollon tapımı kıyılardan başka içerlek yörelere de yayılmıştır: Anadolu yarımadasında en çok tapınılan tanrı olduğu birçok yazıtlarla kanıtlanmaktadır. Orta Anadolu yaylasında, Iconium (Konya) ve Synnada (Eğridir gölünün kuzeyinde bugün adı geçmeyen, fakat ilkçağda önemli bir yer) yörelerinde yazıtlar bol sayıdadır; buralarda Apollon tanrının halk arasında çeşitli adlarla anılarak tapım gördüğü anlaşılmaktadır, ne var ki bu yerlerin birinde Apollon adını taşımış olsa gerek. Grekler bunu oradan duymuşlardır.

/ Ben bunun kabul etmiyorum. Grekçe konuştukları için onlara Grek diyor. Söz gelimi biz Türkçe konuştuğumuz için saf kanlı Türk olduğumuzu iddia etmek gibi. Burada kültür sorununu

tartışacak vaktim yok. Bu konuya Anadolu Tanrı-
rılarında değineceğim. Yalnız Apollon notları 70
sayfa tutuyor. Ölünceye kadar ben bu tanrılarla
boğaz boğaza mı geleceğim? Hepsini kış üstü yerli
yerine oturtmak için, Yahu Hüsamettin'e iki cilt de-
dik, fakat on cildi geçecek galiba, eğer ömrüm
vefa ederse. Neyse Guthrie'ye dönelim. /

Wilamowitz 1931'de öldü / Biz de gecikmeyiz
artık/...* biz adın ne olduğunu da, hangi ulusla
ilintili bulunduğunu da ortaya çıkardık. 1936'da Ma-
car bilgini B. Hrozny, Anadolu'da Emir Sultan ve
Eski kışla adlı iki köyün yakınında bulunan yer-
lerde ortaya çıkarılmış dört sunağın yazıtlarını ya-
yınlamıştır.. Başka tanrılar arasında — Nilsson'un
sözlerini veriyorum — adı Apulunas diye okunan
biri vardır. Bu tanrı kapılar tanrısıdır... Böylece
çok kez ileri sürülüp bugüne dek kesinlikle kanıt-
lanamayan Apollon'un doğulu kaynağı su götür-
mez biçimde ortaya çıkarılmış oluyor.

/ Cavaignac'ın «Les Hittites»inde ve René Dus-
saud'un «La Lydie et ses voisins»inde Apulunas yi-
ne geçiyor. Neyse! Seltman da «The Twelve Olym-
pians»inde s. 111: / Küçük Asya'nın güney-batısın-
da Lykia bölgesi Apollon tapımının en güçlü mer-
kezlerindendi, «Lykios» adı buradan gelmedir, ki
Grekler onu hep bu adla anarlar / hani ya lise, yani
okul kelimesi bu Lykios'tan gelir /** daha ötede de
yüksek yaylada Apulunas adlı bir tanrıya Hititlerin
adadıkları yazıtlar bulunmuştur.

/ Şimdi bu Anadolu'lu tanrı Apollon'un Hya-
kinthos'un yerini nasıl aldığına gelelim./***

* Burada İngilizce metinde bir boşluk var, ölü-
münün yakın olduğu düşüncesi H. B'nin birkaç
söz atmasına neden olmuş olacak.

** Lise sözcüğü, Atina'da Aristoteles'in ders ver-
diği ünlü Lykeion gymnasion, yani idman yerinden
gelmedir. Bu gymnasion Lykia'lı Apollon'a adanmıştı.

*** Bundan sonraki alıntının kimden olduğunu
belirtmiyor H. B., gene Guthrie'den olduğu kanısını
verir.

Doğulu Apollon kapıları koruyan bir tanrıdır, klasik dönemdeki Apollon da bu niteliği taşır (Nils-son. Greek popular religion - Columbia U.P. 1940, 79). Atina sokaklarında Agyieus (yol koruyucusu) Apollon'a evlerin önünde direkler dikerken, böylece tanrının uğursuzluğu evden uzaklaştıracağına inanırlardı... Apollon'un Grek öncesi bir tanrının yerini aldığına en güçlü kanıt Lakonia'da, Amyklai kentinde Hyakinthia adıyla kutlanan bayramdır. Bayram aynı zamanda Apollon ve Hyakinthos onuruna kutlanırdı; Hyakinthos ise Grekler tarafından tanrının sevdiği fakat öldürdüğü sayılırdı. Oysa Hyakinthos adı içindeki —nth— ekine bakılırsa, bunlar dil bilginlerince genellikle kabul edilen bu yörenin eski yerlileri tarafından konuşulan bir dilden alınmadır./

/Örneğin Korinthos, Tyrins gibi —nth— ile biten adlar. Bunların hemen hepsi Lykia'nın karşı kıyılarındadır.* Bunları yazdım çünkü, Olympos'lu olunca ve yahut Akhilleus gibi kahraman olunca, bunların hemen hepsi Anadolu'dan güzel bir oğlanı düzer. Gelsin örnek Tantalos'un oğlu Pelops, babası tarafından parçalanıyor, pişiriliyor ve tanrılara ziyafet çekiliyor./

Robert Graves, Greek Myths, vol. II, s. 27, 108 b, i,

Tantalos'u cezalandırdıktan sonra, Zeus Pelops'un gövdesini yeniden diriltmekten hoşlanmıştı. Bunun için Hermes'e parçalarını toplayıp, pişirilmiş olduğu kazanda yeni baştan kaynatılmasını buyurdu. Kazana büyü yaptı. Klotho adlı Kader tanrıça eklemlerini birbirine bağladı, Rhea da yaşam üfledi bedenine. Bu arada keçi ayaklı Pan sevinçten hoplayıp oynuyordu. Pelops böylece büyülü kazandan olduğu gibi çıktı. Öyle de yakışıklıydı ki, onu

* Karşı kıyı dediği ne? —nth— ve —ss— içekleri genellikle Anadolu'nun eski dillerinden sayılır. H. B. de bunu ileri sürer.

görür görmez Poseidon ona vuruldu, alıp onu altın atların çektiği bir arabaya koydu ve Olympos'a götürdü. Orada onu şarap sunucusu ve yatak arkadaşı olarak görevlendirdi, tıpkı Zeus'un Ganymedes'e yaptığı gibi, onu ambrosia ile besledi.

/ Kaynaklar: Servius, Vergilius'un Aeneis komanteri, VI 603; Pindaros, Olympia övgüsü i, 26; Hyginus, Fabula 83; Aristides skolia'sı 216; /

I. B., Bury. History of Greece, New York, The Modern Library, s. 37

Homerik krallar, Agamemnon ile Menelaos'un çıktıkları hanedan, Yunan geleneğine göre, onüçüncü yüzyılın başında Phrygia'lı Pelops tarafından kurulmuştu. Pelops Atreus Agamemnon'un babası oldu... / ayrıntıya girmiyorum. /

Olympia oyunları (aynı kitap s. 133 — H. B., Bury'nin kitabından esinlenerek Olympia'nın bir planını da çizmiş yazıya, kapısı, Hera ve Zeus tapınakları ve ortalarında Pelopion, yani Pelops'un tapım yeri ile) — Olympia'nın Altis adındaki kutsal korusu, Kronos dağının eteğindeydi... Zeus'un tapımına ayrılmış, fakat o yer Pelops'a kutsanmıştı; Pelops sonraları yerini Zeus tanrıya bırakıp bir yarı-tanrı düzeyine indirilmişti.

/ Şar yarışlarından, Hippodameia'dan söz edilir, sonra: /

Bu yarışmaların ne kadar eski olduğunu bilmeyiz, ilk kez bu çeşit oyunlara Patroklos'un ölümü için düzenlenen yarışmalarda rastlıyoruz. İlyada'daki bu bölüm bu tür oyunların İonya'dan geldikleri ve 9'uncu yüzyıla dek uzandıkları sonucunu verir.

/ O yarışlar her zaman şar, yani araba yarışmaları ile başlar. Ama geçelim başka bir örneğe: /

Robert Graves, a.e. vol. 1, 29, 29, a

Troya'ya adını veren kral Tros'un oğlu Ganymedes dünyada yaşayan gençlerin en güzeliymiş. Zeus bu yüzden onu kendisine şarap sunucusu olarak seçmiş. Ama derler ki Zeus Ganymedes'i

yatak arkadaşı olarak istediği için kendisini bir kartal kılığına sokmuş ve onu Troya'dan kaçırmış. Kaynaklar: Homeros İlyada, XX. 231-5; Apollodoros ii, 12.2; Vergilius Aeneis, V. 252; Ovidius, Dönüşümler, X. 155.*

A.e. — 29.c.

Kimi der ki Ganymedes'i önce Şafak tanrıça Eos kaçırmıştı, sevgilisi olması için Zeus, delikanlıyı ondan kaçırmış. Her ne hal ise tanrıça Hera, sâki olarak kendi kızı Hebe'nin yerine Ganymedes'in alınmasına içerlemiş, ama Zeus'u kızdırmakla kalmış.

A.e. — 29.3

Zeus - Ganymedes mythos'u Yunanistan'da ve özellikle Roma'da büyük bir yaygınlık görüp benimsenmiştir, çünkü yetişkin bir adamın bir delikanlıya tutkusuna dinsel alandaki bir karşılığını getirip haklı çıkarıyordu. Bu yeni tutku** babaerkil toplum düzeninin anaerkil toplum düzeni üzerindeki zaferini simgeler. Bu yengi sonucu, Yunan felsefesi erkeklerin kadınların hiçbir katkısı olmaya-

* H. B., vermiyor, ama ben bir örnek olsun diye İlyada'da Ganymedes üstüne söylenenleri buraya almak istiyorum:

Kusursuz üç oğlu oldu Tros'un da:

İlos, Assarakoz, tanrılara denk Ganymedes.

En güzeliydi Ganymedes ölümlü insanların.
tanrılar kaçırды onu Olympos'a.

Zeus'a şarap sunan olsun diye,

dediler güzelliğiyle yaşasın tanrılar arasında.

Ben burada H.B.'nin dile getirdiği ard düşünceleri bulamıyorum. Tanrılar güzeldir, Ganymedes de güzel, onun için kaçırılıyor Olympos'a. Sonradan bu kaçırma başka türlü yorumlanmış olabilir, ama herhalde Homeros'a değil.

** R. Graves'in bu çeşit ilişkilere «yeni» dediğine dikkati çekerim, yani Atina'nın geç döneminde ve Roma'da yayılmıştır bunlar. Homeros'tan ne isterler?

rak oynayabilecekleri zihinsel bir oyun oldu, çünkü duygularını homoseksüel bir alana döküyorlardı artık, yeni bir serüven konusu bulmuşlardı. Platon bu konuyu sonuna dek sömürdü ve Ganymedes söylencesini kendi öğrencilerine duyduğu sevisel eğilimleri haklı çıkarmak için kullandı (Phaidros 79). Platoncu felsefenin yayılması ile, o zamana dek düşünsel alanda üstün bir yeri olan Yunan kadını çabası ödenmeyen bir işçi ve çocuk yetiştiricisi durumuna düştü. Zeus ile Apollon egemen oldukça da bu böyle sürüp gitti. Aslında Ganymedes'in adı birleşme düşüncesi karşısında kendi dinsel isteklerinin sevinçle kabarmasını dile getirir, yatak arkadaşının elinden içtiği nektarla serinledikten sonra Zeus'unkilerin değil; ne var ki bu ad Latince «catamitus» olup İngilizce «catamite» (yani ibne) sözcüğünü üretmiştir, yani aynı cinsler arasındaki ilişkilerde erkek rolünde olan kişinin pasif, edilgen oluşunu.

/ Bu örneklerle daha bir çoklarını katabilirim. Ama bu kadarı yeter. Yani Troilos söylencesi tek kalan bir söylence değildir demek istiyorum. Homeros eski Ege kültürü ile beslenmiş bir adamdı. *Bütün bu haller ona yabancı geliyordu.* Homeros daha insanca bir kültürün adamıydı.* Şimdi gelelim Palamedes öyküsüne. Önce Palamedes kimdi? /

Palamedes «eski bilgelik» anlamına gelir / yani Homeros'un kültür âlemine mensup bir adam/**

* Yukarıdaki tümceğin altım ben çizdim. Bütün bu söylence ve öyküleri Homeros'un kendisine yabancı gördüğü halde —ki burada yüzde yüz haklıdır— H.B.'nin Homeros'tan sonra uydurulmuş oldukları besbelli olan bu çeşit söylenceleri İlyada'da araması, bunlar ilk anlatımda vardı da sonra atıldı gibi savlardan yana çıkması bir çelişkidir. H.B., bu konularda hem batılı bilginlere karşı çıkmak ister, hem de onların kullandığı belge ve savları işlemekten kendini alıkoyamaz.

** H. B., bu parçayı R. Graves, 39.8'den almıştır, kaynak göstermemiş.

Prometheus adının ise «önden, önceden düşünen, öngören» anlamına gelmesi Sanskritçe «pramant-ha» sözcüğünün yanlış anlaşılmasının sonucudur; Sanskritçe «pramantha» ya da «svastika» ateş delgisi demek / ki bu aygıt stilize edilerek sonradan gammalı haç olarak simgelenir/ — burada H. B., bir ateş ve üstündeki delgi ile bir gammalı haç çizmiştir — Prometheus bu aygıtı bulmuş olmakla ün salmış. Hint - Avrupa mitlerinin bir halk kahramanı olan Prometheus, Karyalı kahraman Palamedes ile karıştırılmıştır, ki tanrıçanın/bu tanrıça hangi adla anılmış olursa olsun Kybele'dir/esiniyle her türlü uygar sanatın yaratıcısı ve yayıcısıdır. O, Babil tanrısı Ea ile de bir tutulur; bir çeşit Kronos olan Kingu'nun kanından Ea çok yetkin bir adam yaratmış da Ana-tanrıça Aruru balçıktan daha aşağı değerde bir başka adam yaratmıştı. Bir sanskrit destanı olan Bhagavata Purana'da görülen Pramanthu ve Manthu Prometheus ile Epimetheus'un prototipleri, ilk örnekleridir; Hesiodos'un işlediği Prometheus, Epimetheus ve Pandora / Pan-dora her şeyi bağışlar demektir ki bu Kybele'nin bir unvanı ya da lakabı idi / söylencesi gerçek bir mythos değil, antifeminist yani kadın düşmanlığından esinlenerek Hesiodos'un kendi uydurduğu bir masaldır, ki Demophon ile Phyllis öyküsüne dayanır.* Pandora aslında toprak tanrıçası Rhea'dır...

/ Rhea Türkçe «yer» sözcüğü ile ilintili olabilir;

* Hesiodos'un Mezopotamya kaynakları ve Yaratılış destanında, bu söylencelerden ne biçimde yararlandığı «Hesiodos, eseri ve kaynakları» adlı bir kitabımda işlenip tartışılmıştır. T.T.K., bu kitabımı satın almış, ne var ki bugüne dek daha basmamıştır. R. Graves'in Prometheus-Pandora mythos'unun ozan Hesiodos tarafından uydurulmuş bir masal oluşunu savunan görüşü basit ve çarpıktır, Hesiodos'un doğulu kaynaklardan ne denli yararlandığını bilmemesi, yahut bu yazısını yazdığı sırada daha

yeryüzü tanrıçasıydı. Sözler arasındaki ilişkiler dolayısıyla Rhea'nın Türkçe yer'den alındığını iddia etmiyorum. Grekçe «Ge» yahut «Ye» yeryüzü demektir, bu da Kybele'nin adıdır./

H. B., Graves'in yukardaki metnini daha birkaç satır sürdürür, sonra / Şimdi klasiklerce tanıtılan Palamedes'e bakalım / diyerek, The Oxford Companion to Classical Literature'deki Palamedes maddesini aktarır (s. 302):

Troya savaşının Yunan kahramanlarından biri; alfabenin bazı harflerinin ve dama oyununun bulunması ondan bilinir. Odysseus Troya savaşıma katılmamak için delilik tasladığı zaman, Palamedes yalanını meydana çıkarmış, bu yüzden de Palamedes'e büyük bir kin duyan Odysseus, ondan öç almak için fırsat kollamış. Priamos'un ağzından Palamedes'e yazılmış bir mektup düzmüş, burada Priamos Akhalar ele verirse Palamedes'e bir torba altın vermeyi öneriyormuş. Bu mektup Agamemnon'un eline geçince, Palamedes sorguya çekilmiş, böyle bir mektuptan haberi olmadığını ileri sürmüş ama sözü geçen altınlar Odysseus'un kurduğu düzenle Palamedes'in çadırının altına saklanmış, ortaya çıkarılmış, suçsuz Palamedes de Akhalar ordusunca taşlanıp öldürülmüş.

/ Vezir Çandarlı Ahiler cemiyetinin reisi idi. Fatih'e kadar bütün Sultanlar bu cemiyetin yardımıyla — ve Ahilerden olan Bizanslıların yardımıyla — kuvvetlendiler. Bizans alındıktan sonra Vezir Çandarlı düşmanla mektuplaştı diye Fatih tarafından idam edildi. Tıpkı Palamedes gibi. Çünkü ar-

bilememesi ile açıklanabilir. — Demophon ile Phyllis öyküsüne gelince, bu Troya'dan Akhaların dönüşü ile ilintili bir söylencedir ki, Apollodoros, Tzetzes gibi geç dönem yazarlarınca işlenmiştir. Hesiodos'un bu söylencenin etkisiyle Pandora mitini yaratması hiç olası görünmüyor. R. Graves'in, benim görüşüme göre en büyük yanlışı, söylenceleri bir tarih sırasına göre değerlendirmemesidir.

tık Ahilerin yardımına gerek yoktu. Böyle bulucu, yaratıcı insanlar hep Galile'nin Vatikana karşı bulunduğu durumda kalmışlardır. İcad cemiyete karşı bir çete savaşı olmuştur. Yalnız şimdi kümese kapanan kazlar gibi, atom bombası yumurtlamaya mahkûm edildiler. Şimdi Palamedes olayı./*

R. Graves Palamedes olayına şu kaynakları göstermektedir : Proclus'un aktardığı kadarınca «Kypria» destanı; Servius'un Aeneis 11.81'e açıklamaları: Apollodoros, Epitome, II, 8; Hyginus, Fabula 135.— Bunların klasik sonrası geç dönemlerden olduklarını bir daha belirtmeye gerek yok.

R. Graves, 162.6

Yalvarıcı kadınlara karşı gösterilen acımasızca davranış İlyada'nın bir Bronz Çağı mythos'u olmadığını kanıtlar. Knossos'un düşmesi ve sonucunda pax Cretensis, yani Girit barışının ortadan kalkması — ki bu barış içindeki uyumlu ilişkiler Giritli deniz-tanrıçanın etkisi altında bulunan bütün ülkelerde sürdürülmekteydi — yeni bir Demir Çağı düzen ve töresi belirlemektedir: tanrısal gücüne sınırlanmayan saldırgan bir zorbanın, ufak bir Zeus'un sağtöresi. Iphigeneia'nın kurbanı, Odysseus'un Palamedes'ten kindarca öc alması, Lykaon'un bir altın kupa karşılığında satılması, Akhilleus'un Troilos'u rezilce kovalaması ve Briseis ile Khryseis'in zorla odalık olarak alınmaları barbarca bir düzenin belirtileridir ve bu türden saga'lara özgüdür. Palamedes'in Agamemnon, Odysseus ve Diomedes arasındaki gizli bir anlaşmanın kurbanı olması çok olasıdır, çünkü Argosis'e yerleşmiş Minoen kültürün temsilcisidir. Kendisine atf edilen

* H. B., bu kez Palamedes olayını Robert Graves'in anlatımı ile almaktadır; sözü geçen eserde 299. o ve p (yani 2. cilt s. 299) diye gösterilen bölümlerde Graves bu olayı çok daha ayrıntılı olarak anlatmaktadır. Ne var ki özetle anlatılan öyküye fazla bir şey katmadığından bu anlatımı burada çevirmeye gerek görmedim.

buluşların hepsi Girit kaynaklıdır... Palamedes «eski bilgelik» anlamına gelir ve Lemnos'lu benzeri Hephaistos gibi, o da bilici bir hero sayılırdı. Buluşları ile Mısır tanrısı Toth ya da Hermes'e benzetilebilir. Zarlar da tıpkı papaz kâğıtları gibi falcılıkta, bilicilikte kullanılan araçlardır.

R. Graves, 163.2

İlyada'nın yirmi dört bölümü «Akhilleus'un Öfkesi» adlı bir destandan çıkmadır; bu destan belki de bir gecede okunabiliyor ve esir edilmiş bir prensese kimin el koyacağı konusunda Agamemnon ile Akhilleus arasındaki kavgayı dile getiriyordu. Başlıca olayın anlatıldığı metnin ilk kaleme alınmasından sonra tümünden değiştirildiğini savunmak için neden yoktur. Yine de kavgalar öyle incir çekirdeği doldurmaz cinstendir. Grek komutanlarının hepsi öyle aşağılık, yüz­süzce, alçakça davranışlarda bulunurlar, tersine Troyalılar, öyle insanca bir tutum takınırlar ki yazarın hangi tarafı tuttuğu, sempatisinin kimden yana olduğu belli olur. Minoen saray ozanlarının bir kalıtçısı olarak Homeros Knossos ve Mykene'nin tarihe karışmış ünlüleri arasında bulur gönlünün asıl yurdunu, barbar saldırganlara karşı yabancılık duyar.

Homeros görevinin gereği olarak, çeşitli boy­lardan kız almak yoluyla eski dinsel unvanlara konmuş yeni efendilerinin yaşamını anlatmakta, betimlemektedir; onlara tanrısal, tanrıya benzer ya da denk, soylu ve bilge dediği halde, onlara karşı derin bir tiksinti duyar. Bunlar ellerinde kılıç ile yaşarlar, kılıçla ölürlər, sevgiden, dostluktan, vefa ya da barışçı sanatlardan bir şey anlamazlar, hor görürler onları. Adlarına and içtikleri tanrılara o kadar az önem verirler ki, onların karşısında ozan (yani Homeros) dünyanın altını üstüne getiren Olympos'luları alaya alıp, onları gözü doymaz, kurnaz, kavgacı, zampara ve korkak olarak betimlemeği göze alır.

Dinsiz bir herif olarak kınanabilirdi Homeros, eğer Asya'nın Büyük Tanrıçasının gizli bir tapımcısı

olduğu belli olmasa ve sıcak, içten ve saygın karakteri Priamos'un sarayındaki yaşamı betimlerken pırıl pırıl çıkmasaydı ortaya.

R. Graves, 163.3

Patroklos'un öldüğü haberini alınca, Akhilleus histerik tutum ve davranışını Homeros herhalde yadırgamış olacak, ama cenaze töreninin barbarca yanlarını betimlerken, gizliden gizliye alaylı, öyle hamasi bir dil kullanmıştır ki, hizmetlerinde bulunduğu soyluların bunun ne denli sert bir yergi olduğunu anlamıyacaklarına güvenmiştir. İlyada'nın Yunan kentlerinde ulusal destan olarak benimsenmesinin bir sonucu, kimsenin artık Olympos tanrılarını ciddiye almaya yanaşmadığıdır; Yunan sağıtöre kuralları da oldum olasıya barbarca kalmış, ancak Girit tapımlarının sürdürüldüğü ve canlı tutulduğu yerlerde bu tapımların üyelerinden bir iyi hal belgesi almaya uğraşan yöneticiler görülmüştür. Büyük Ana Tanrıça, o zamanları Zeus'un egemenliğine sokulduğu halde Eleusis, Korinthos ve Semendirek'te derin bir etki yaratıyordu, ta ki ilk Bizans imparatorlarınca tapımı ve gizemleri yasak edildi. Homeros'u çok seven, baş hicivci olarak Homeros'u sürdüren Lukianos da Ana Tanrıçaya tapıyordu, Hierapolis'te saçının ilk kırpıntılarını adamıştı.

/ Acaba camilerde saklanan «sakalı şerif» ile bunun ilişkisi var mı? Kallimakhos'un «The lock of Berenke» «Berenike'nin saç lülesi»ndeki saç kesip bir yere adama dinsel bir gelenek midir? Lukianos Samosata'lıydı, Samosata şimdiki Samsat'tır. Urfa'nın kuzey-batısında. Ona, yani Lukianos'a küfürbaz diyorlardı, çünkü Diyalog'larında tanrılarla alay eder. Yalnız, «Tarih nasıl yazılmalıdır» adlı kitabında şöyle yazıyor: /

Tarihçinin korkunç ve ayartılmaz bir adam, açık sözlü bir gerçek savunucusu olmasını dilerdim; güldürü ozanının dediği gibi incire incir, kılıca kılıç demekten çekinmemesini, kin ya da tutkudan arınmış, acımasız bir nesnellikle davranma-

sını, ne çekingen ne utangaç tarafsız bir yargıç olarak her iki tarafa da, iyi niyetle eğilip herkese hakkını vermesini, yazılarında ülke ya da kent diye bir şey tanımayıp, hiç bir güç karşısında boyun eğmeyip, hiç bir krala önem vermeyip, şu ya da bu adam ne düşünecek diye aldırmayarak olayları oldukları gibi yazmasını dilerdim.

/ Bu satırları hemen hemen iki bin yıl önce yazan adam, nabza göre şerbet vermeli denilen Türkiye’de doğdu. Lukianos Swift’e «Güliiver»i, Rabelais’ye «Gargantua»yı esinlemiştir. Apuleis’un «Altın eşek»i de aslında Lukianos’undur. Yani doğru düşünen bir adamdı. Gelelim gene Homeros’a:/

R. Graves, 168.1

Odysseus’un Antenor ve Kalkhas gibi dönemlere karşı saygılı davranışı ile, Palamedes, Büyük Aias, Küçük Aias ve Diomedes gibi namuslu arkadaşlarına yaptığı haince kötülük, ve Astyanax, Polydoros ve Polyxena’ya karşı canavarca tutumu arasında tam bir karşıtlık vardır, ama Julius Caesar ve Augustus, Aineias’ı ataları saydıklarından —ki Aineias da Odysseus’un esirgediği başka bir dönemdir — ve bu troyalı yiğit Roma’da bir dinsellik simgesi sayıldığından, bu konular ve bu kişilerle ilintili yergiler çağdaş okuyucuya dek ulaşamamıştır. Ne yazık ki, Homeros’un bu olaylar üstüne gerçek duygularını dile getiren Hekabe’nin Odysseus ve suç arkadaşlarına ilenmeleri tam olarak elimize geçmemiştir/yani İlyada’nın kaybolan kısmında / ama Troya kraliçesi Hekabe’nin Giritli Hekate’ye Maira ya da Skylla diye anılan deniz köpeğine dönüşmesi, onun (Homeros olacak) ilenmeleri haklı saydığına kanıttır: barbarlık ve kötü niyet üstüne kurulu krallıklar hiçbir zaman gelişemez. Maira Skylla’nın gökteki belirtisidir. Küçük Köpek burcu, bu yıldız doğduğunda Attika’da Marathon’da insan kurbanları kesiliyordu.

/Şimdi gelelim Polyxena’nın kurban edilmesi-ne:/

Jane Harrison. Prolegomena to the Study of Greek Religion, s. 92 - 93.

/ Gilbert Murray ve öteki Grecograph'lar boyuna bu kadının kitaplarına baş vuruyorlar quotations, atıf yapmak için. Önce kitaptaki resmi kopya edelim. Bu olayın başkaca önemi vardır, çünkü iki Türkçe sözcüğün kaynağını gösterir: birisi «izgara», öbürü «mağara.»/

(H.B.'nın, siyah kalemle ve çok belirli çizgilerle çizdiği vazo resminin kopyası görülür burada. Ortada bir tümsek ve üstünde büyük bir oluk görülür, başları tolgalı üç asker bir kadının yere eğik dimdik gövdesini oluğun üstünde yüzü koyun tutarlar, soldan gelen bir kişi kızın göğsüne saplamaktadır, kan fışkırırcasına akar.)

Bir ölüye ya da yarı-tanrıya kurban kesmek anlamına gelen korkunç «enagismos» töresi burada en tüyler ürpertici, barbarca biçimiyle canlandırılmıştır vazo resminde. Bu amphora şimdi British Museum'dadır. Resimde Akhilleus'un gömütü üzerinde Polyxena'nın kurban edilmesi görülür. Euripides'in «Hekabe» adlı dramında Neoptolemos Polyxena'yı alır ve tümseğin tepesine götürür, babasına saçılar sunar, «yatıştırıcı yudumları» kabul etmesini yalvarır ve sonra bağırır:

«Gel iç kızın kanını. Kara ve karışmamış olarak.» Resmin ortasında «omphalos» biçimindeki gömüt görülür / omphalos hem göbek, hem de gömüt, kabir ile aynı anlama gelirdi, / bu, sunak olarak kullanılmaktadır. Gömütün hemen üstünde kurban kesilmektedir. Neoptolemos öldürülen adama akrabalıkta en yakın insan olarak / yani ölen Akhilleus'un oğlu Neoptolemos / kurban kesicidir; öldürenin en yakın akrabası Polyxena da / Akhilleus'u öldüren Paris Alexandros'tur, en yakın akrabası da en küçük kız kardeşi olan Polyxena / kurban edilendir. Öldürülen adamın tayfı gelip kanı içer, içince de rahatlamış olur. Kan yalnız tayfa sunulur — kan hayattır, öç alma hırsıyla yanan tayf besin olarak yalnız kan ister, kana susamıştır. Öfke dolu tayflar olarak simgelenen

Erunys'ler de, Orestes'i kovalayıp avaş avaz bağırırılar. / Aiskhylos'un «Eumenides»inde/.

İnsan kanının kokusu insanın içini bir hoş çekicilikle doldurur. / İyi ama Odise'de bütün hortlaklar kan kokusuna geliyorlar, orada da oç alma yok a./

Akhilleus'un tayfı taze kanı içtikten sonra, kızın gövdesi yakılacaktır, bundan amaç tanrılara güzel bir kokunun yükselmesi için değil, bir holokaust kurbanı yapılması — Yunanca «holokautos» tüm olarak yakılmış demektir, bu bir «thusia adaitos» yani tören niteliği taşımayan kurbandır. Gövdenin yakılması küçük, gömütün üstüne taşınabilecek bir «eskhar» ocağı üstünde olur. Eskhara eskiler tarafından sunak anlamına gelen «bomos»tan ayrılıyordu.

Dinsel töreler konusunda derin bir bilgisi olan Porphyrios şöyle yazar: «Olympos'lu tanrılara tapınaklar, tutsaklar ve sunaklar dikerler, ama yeraltı tanrıları ve kahramanları için yalnız 'eskhar'lar yaparlar, çünkü bunların yeraltında hendekleri ve 'megara'ları vardır.

/ Bu vazo resminde Polyxena'nın yüzü yere bakar, çünkü kurban olarak topraktaki biri için boğazı kesilmektedir. Olympos yahut gökteki tanrılar için kesilen kurbanın yüzü göğe yöneltilirdi. — Ben bizim «mağara» kelimesinin ev anlamına gelen «megaron»dan geldiğini olası sanıyordum. Diyordum ki, Türkler zaten penceresi olmayan ev yıkıntılarını içleri karanlık görünce, megaron'dan mağara demişler. Oysa megaron daha çok saray anlamına geliyor. Homeros'un betimlediği evler sonradan Ankara Palas, Aydın Palas'taki kümes bozuntusu otellerimizde kullanılan «palas» ve İtalyanların hemen her eve «palazzo» demeleri gibi, megaron kelimesi de orta malı olarak her eve megaron denivermiş. İlk zamanları Mykene ve Tiryns'deki kral evlerine de megaron deniyordu. Oysa megaron kurban yeri bir çukur olunca, bu söz — büyük bir olasılıkla, Türkler tarafından Anadolu halkından alınma değil, İslamiyeti kabul etmiş yer-

li halkın kullandığı bir sözcük olacak. Yani «*authentēs*», «*authentikos*» (kendi kendine egemen anlamına gelir) sözcüğünden efendi'nin türemesi gibi değil bu, mağara kan karışması, yani akrabalık yoluyla dile girmiş bir sözcük olacak. Buna benzer örnekler verilebilir: ev anlamına gelen «*domas*» =Türkçe dam; Batıda: *dome*, yani kubbe anlamını almıştır. «*Aule*» avli =Türkçede avlu; «*anoiktari*» Rumca *anihtari*, bu sözcük eski Yunanca değildir, ancak «*anoigein*» açmak diye bir fiil vardır = anahtar; «*kleis*, *kleidos*», = Rumca «*klidi*» = kilit; kapı sürmesi anlamına gelen «*mandalos*» = mandal; ağıl, ahır anlamındaki «*mandra*» Türkçe «*mandıra*» olur. — Khiton'un tanımlamasına gelince, şudur : «*khiton* ince ketenden yapılmış geniş bir giysiydi, sarkık kollu ve belde kemerli olurdu.» Khiton'dan Türkçe «*keten*» oluyor. Keten «*coton*»dan değildir, çünkü o çağda pamuk yoktu daha. Sonra «*aulax*»tan = evlek; «*pniguri*» (eski Yunanca'da yoktur) = bulgur. — Sonra «*to bekos*», «*ho bekos*»tan Zeybek. — Bu mektubu bitirince «Yeni Ufuklar» için Zeybekleri yazacağım. Ben yoruldu. Bu konu bütün örnekleriyle birkaç yüz sayfa tutardı.

Düşün Yazıları

Asıl adı Cevat Şakir Kabaağaçlı olan Halikarnas Balıkcısı 1890'da İstanbul'da doğmuştur. İlk öğrenimini Büyükkada Mahalle Mektebi'nde, orta öğrenimini Robert Kolej'de yapmıştır (1904). Oxford Üniversitesi'nde dört yıl Yakın Çağlar Tarihi okudu, Üniversiteyi orada bitirdi.

İstanbul'a dönünce Resimli Ay, İnci vb dergilerde yazılar yazdı, kapak resimleri ve süslemeler yaptı, karikatürler çizdi (1910–1925). Cumhuriyetten sonra asker kaçaklarıyla ilgili bir yazısı yüzünden Bodrum'da kalebentliğe mahkûm edildi.

Üç yıllık cezasını bitirdikten sonra da Bodrum'dan ayrılmadı. Şehrin antik çağdan kalma değerinin ortaya çıkarılmasında büyük katkısı oldu. Servet-i Fünun, Cumhuriyet ve daha sonra Demokrat İzmir dergi ve gazetelerinde Halikarnas Balıkcısı takma adıyla yazdığı yazı, hikâye ve romanlarla uluslararası bir üne ulaştı.

1947'den itibaren İzmir'e yerleşen Halikarnas Balıkcısı, 1973'te bu şehirde öldü.

Azra Erhat'ın baskıya hazırladığı DÜŞÜN YAZILARI, uygarlık tarihinin anıt ülkelerinden Anadolu'yu en ilginç boyutlarıyla sergileyen incelemeleri, yorumları ve özgün sentezleri içermektedir.

Hemen her satırı Balıkcı'nın coşkulu üslubuyla yoğurulmuş olan DÜŞÜN YAZILARI, ne yönden bakılırsa bakılsın bir başucu kitabıdır.